This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Slav
5458
5
WIDENER
HN ZMIN 9

Digitized by Google

Slav 5457.5

Harvard College
Library

FROM THE FUND BEQUEATHED BY
Archibald Cary Coolidge
Class of 1887
PROFESSOR OF HISTORY
1908–1928
DIRECTOR OF THE UNIVERSITY LIBRARY
1910–1928

Digitized by Google

Cover

TRZY ROZDZIAŁY

UNIVERSITY LIBRARY

Z HISTORYI SKARBOWOŚCI

W POLSCE

1507 — 1532.

PRZEZ L. Lubomirski T. Ja

Lubomirski, T.

KRAKÓW

W DRUKARNI UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO

pod zarządem Konst. Mańkowskiego.

1868.

H.

GERETHNER i WOLFF
№ 115
W WARSZAWIE

Digitized by Google

Digitized by Google

TRZY ROZDZIAŁY

Z HISTORYI SKARBOWOŚCI

W POLSCE

1507 — 1532.

Lechowicki, T.

PRZEZ L....

KRAKÓW

W DRUKARNI UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO

pod zarządem Konst. Mańkowskiego.

1868.

Digitized by Google

Slav 5458.5

HARVARD COLLEGE LIBRARY
COOLIDGE FUND

SEP 26 1938

Nakładem Autora.

Digitized by Google

ROZDZIAŁ I.

Urządzenie obrony.

1507—1515.

Skarbowość Rzeczypospolitéj przechodziła przez trzy okresy: w pierwszym prawo stanowienia podatków było przy panującym; w drugim stało się od narodu zależném. W okresie trzecim, oprócz uchwalania, uzyskał naród prawo kontrolowania wydatków. W tym peryodzie ustanowiono samodzielność i odrębność skarbu.

Polska, Litwa i Prusy, składowe dzielnice Rzeczypospolitéj, stopniowo i pojedyńczo rozwijały swobody skarbowe.

Przywilej koszycki króla Ludwika 1374, zamyka pierwszy okres skarbowości w Polsce. W drugim okresie uchwala podatki naród, lecz szafunek zostawał przy królu. Były spólne rachunkowe księgi: ze źródeł różnorodnych bezwzględnie wydatkowano na publiczne oraz na prywatne potrzeby. Statut króla Aleksandra z 1505 r. opisując urzędy podskarbich, uczynił rozróżnienie pomiędzy skarbem publicznym a prywatnym: na czele obydwóch postanowił podskarbiego koronnego, dodając mu do pomocy i zastępstwa podskarbiego nadwornego. [1]) Dopiero podczas bezkrólewia w r. 1506 ustanowiono skarb na podstawie zupełnego samorządu. Zjazd w Nowem Mieście Korczynie wziął do rąk stanów szafarstwo skarbu publicznego; oprócz przedstawicieli ze szlachty, do zarządu nim

---

[1]) Volum. Leg. I.

Digitized by Google

powołał stan średni, stan miejski: w liczbie pięciu przystawów (prowizorów) obranych, było dwóch obywateli miasta Krakowa. Obok Jana z Tarnowa wojewody krakowskiego, Jakóba Szydłowieckiego kasztelana sandomirskiego, podskarbiego koronnego, Andrzeja Kościeleckiego starosty bydgoskiego, powołano Jana Kizlinka i Kaspra Bera, rajców krakowskich [1]). Dodaje inne źródło do nich szóstego szafarza, Mikołaja Lanckorońskiego [2]). Po obiorze króla Zygmunta, usunęło się ziemskie szafarstwo: skarbu zarząd powrócił do rąk podskarbiego. Oddając szafunek podskarbiemu, razem z tém zawarowano, że po opędzeniu potrzeb, jeżeli pozostaje przewyżka dochodu nad wydatek, takowa ma być zachowana na przyszłość. Król przewyżką miał szafować tylko za wiedzą i radą Panów Rady [3]).

Odmiennym i powolniejszym biegiem szły rzeczy w Litwie. Przy wprowadzeniu Chrześciaństwa przywilej wydany w r. 1387 wyzwolił naród od niektórych robocizn, zastrzegając zachowanie i nadal powinności robotnych do zamków i posługę wojenną. — W Horodle spisany w r. 1413 przywilej, stanowienie podatków zastrzega na rzecz panującego. Króla Kazimierza przywilej z r. 1457 był dopiero dla Litwy tém, czém dla Polski jest przywilej z r. 1374. Zrównał on prawa szlachty litewskiéj z prawami polskiéj. Dla dóbr świeżego nadania zachował obowiązek budowania zamków, poprawy dróg i mostów i dawania stacyi [4]); dobra zaś dawnego nadania miały być wolne od dawania stacyi, a wszystkie dobra ziemskie uwolnił od podatków w naturze i pieniądzach: mianowicie od serebrszczyzny, dziakła, podwód i powozów. Uwolnienie wyrównywało przyznaniu narodowi prawa uchwalania podatków [5]). Te przywileje

[1]) Metr. Kor. ks. 22. 142.

[2]) Rachunki wojskowe ks. 6. Regestrum perceptorum per magnificum Nicolaum de Camyenyecz Palat. Sandomir. etc. pro expeditione servilium A. D. 1506 Russ. mitend.

[3]) Volum. Leg. I.

[4]) Metr. Litews. (kopia) r. 7015 (1507). W Wilnie: Maj. 2 Ind. Ludy posłany do Łucka zamku oprawlaty; z Belska 150 czołowieka s topory; z Kamieńca 100 czołowiek, z Mielnika 50, z Słonima a z Diłowa 200, z Wołkowyjska 100, z Dorohiczyna 150. A majut byt w tydień po ś. Janie. A do Kijewa ludy posłany horoda oprawlaty s poddnieprskich wołostey. Z Bobrujska s oboich połowic 80 czołowiek s topory, z Mozyra, zo Porycza 80 czołowiek, z Brahima 40 czołowiek, z Reczycy 60 czołowiek, z Howorla 40 czołowiek.

[5]) Działyński: Zbiór Praw Litewskich. — Daniłowicz: Skarbiec II.

Digitized by Google

stosowały się do saméj Litwy. Dopiero król Zygmunt rozszerzył je do południowych województw: przywilejem wydanym Ziemi Kijowskiéj, zrzekał się robocien, podwód, powinności robienia jazów, koszenia siana, chodzenia na obławy, kunicy przy wydawaniu za mąż córek, zachowując tylko podymne. Zrzekł się i tego w 1529 przy spisywaniu nowego przywileju po spaleniu dawnego, kiedy „zamek Brześć gorzał“ [1]). — Dla Ziemi Wołyńskiéj zrzekając się juryzdykcyi patrymonialnéj na rzecz szlachty, król ją uwolnił od podatku wołowszczyzny „kotoroju oni zdawna z ludej swoich dawali, na wiecznost, niźli Panowie Rada dla potrzeby W. Xięstwa zwolat z swoich ludej dati“ [2]). Litwa za Polską szła w uzyskaniu prawa do uchwalania podatku, ale ją wyprzedziła ustanowieniem samodzielności skarbu i kontroli nad szafowaniem. Przywilej Aleksandra, natenczas W. Xięcia r. 1492, wygłosił, iż z ceł, karczm, kar sądowych dochód ma być szafowany z wiadomością Panów, a wpływy obracane na potrzeby tylko publiczne, i nie inaczéj, jak z zezwolenia Panów Rad i w obrębie samego W. Księstwa.

W najświeższéj przyłączonéj dzielnicy, w Prusach, na mocy obowiązujących tam praw magdeburskiego, lubekskiego, flamandskiego oraz chełmińskiego, wolny był naród od wszelkich podatków, jeżeli takowe nie były wspomniane w pierwotnych nadawczych przywilejach. Wolność naruszył Zakon dopiero po bitwie pod Tanenbergiem, w r. 1411 i 1412, stanowiąc podatek państwowy. Za to w r. 1430 W. Mistrz przyrzekł, że bez zgody zjazdu komturów, biskupów oraz posłów od szlachty i miast, nie będzie stanowił w materyi podatkowania [3]). Takie położenie rzeczy stwierdza przywilej inkorporacyjny r. 1454 króla Kazimierza III, który zastrzega, że przy stanowieniu o sprawach ważniejszych (rozumié pod tém i sprawy podatkowe) król będzie zasięgał zdania stanów [4]). Uchwalanie więc stało się zależném od narodu, lecz skarb publiczny nie był tam oddzielony od skarbu prywatnego — i szafowanie zostawało przy królu, bez kontroli stanów.

Wśród smutnych warunków obejmował rządy po starszych braciach Zygmunt I. Dręczyła wojną granice wschodnie W. Xię-

---

[1]) Metr. Litews. VIII.
[2]) Ibid. VIII.
[3]) Voigt: Geschichte Preussens VII.
[4]) Dlugossii Historiae Polonicae Liber. XIII.

Digitized by Google

stwa Litewskiego Moskwa; południowe stały otworem dla Tatarów zapuszczających zagony do Połocka i Trok. Ruś i Bełzkie po Przemyśl i Sandomierz nosiły ślady świeżego najazdu Wołochów. Od północy Zakon krzyżacki i Rzesza niemiecka cierpko znosiły utratę województw pruskich, wyzwolonych z pod surowych rządów Zakonu. Nie zrzekł się on ani nadziei ani woli odzyskania utraconych posiadłości. Nad tém wszystkiém górowała obawa potęgi tureckiéj, która na sześćdziesiąt lat przedtém Carogród, środek Wschodniego Kościoła, zamieniła na stolicę Islamizmu. Na wewnątrz były kraje znękane i zniechęcone niepowodzeniami na wojnach, przesadzoném użyciem pospolitego ruszenia, brakiem sprężystości i przezorności. W Polsce skarb był wyczerpany, zadłużony i bez kredytu. Z ubiegłych wojen roty Niemców, Czechów i krajowego żołnierza, nie zapłacone. Dług wojsku wynosił fl. 66,737, kupcom 27,795 fl. [1]): dorównywał więc rocznemu dochodowi państwa. Należała się zapłata w Krakowie: rybitwom za ryby na stół króla Aleksandra, krawcom za jego ubiory, siodlarzom za sprzęty dostarczone na wojnę wołoską. Zatrzymano myto urzędnikom i służbie dworskiéj, srebro królewskie leżało zastawem na ratuszu [2]). W zaciągniętych pożyczką summach zastawiono prawie wszystkie dobra królewskie. Nie lepszy stan finansów był w Litwie. Przeważny zasób skarbu, dobra w. xiążęce żadnego nie przynosiły dochodu: cokolwiek weszło, dzierżawcy obracali na użytek własny [3]).

---

[1]) Rach. prywat. ks. 38. Recognit. debitor. mercator. et civib. Cracov.... Strus.... fl. 1736.... Georgio Zebarth.... fl. 2096.... Johani Pyeshek.... fl. 1007.... Michel Spys.... fl. 887.... Malcher.... fl. 776.... Josth.... fl. 376.... Johanni Boner et sociis ejus.... fl. 1752... Casper Beer... fl. 4331... Nicolao Glinski.... fl. 407.... Petro Morstyn.... fl. 441.... Johanni Boner... fl. 1000.... Nicolao Salomon... fl. 1332... Johani Boner.... fl. 4498 etc.— Recogn. debitor. servilib. et aliis. Crac... Petro Olesky... fl. 3000.... demonstr. sup. Judeis Myedziboz. ad extenuat... Comitivae Andrzich... fl. 1322... Johanni Calusch rothm. peditibus.... fl. 1770.... Petro Haliczski.... fl. 2700.... Nicolao Creza... fl. 2270... Peditibus Camenec... fl. 2600... Johani Strusch... fl. 2700... Othae Raphaeli Haliczki... fl. 1371... Othae Raphael. german. de Chodecz... fl. 2343.... Casper Cristoph et Petro Gyerschoff.... fl. 1328.... Schidlowyeczki thesaur... fl. 2876... Arch. Gnezn... fl. 4790 etc.

[2]) Rach. prywat. ks. 38. Regestrum Quittanc. regalium Cracoviae datae. In Convent. generali pro festo Purificat. Mariae celebrat. post Coronat. Seren. Princip. domin. Sigismundi Reg. Pol.

[3]) Metr. Litews. VIII.

Digitized by Google

W ostatnim przejeździe do Wilna dwór był tak ubogi, że po drodze zastawiano kuchenne sprzęty [1]). Stryjkowski, narodowy kronikarz litewski, pod zgonem Aleksandra powiada: „prawie wczas umarł, póki jeszcze wszystkiéj Polski i W. Xięstwa Litewskiego nie rozszafował, bo i królewskich imion wielką część był pozastawiał.“

Zygmunt nim został powołany do rządów, piastując urząd najwyższego starosty w Szlązku, był źle przygotowany pod względem skarbowym. Posiadając Xięstwa Opawskie i Głogowskie oraz dochód z starostwa bieckiego i komór poznańskiéj i sandomierskiéj, szczupłe miał zasoby. Xięstwo Głogowskie składało się z ośmiu ubogich wiosek; w zastawie był dochód z miasta, czynsz od rybitwów i sukienników. Nie mogąc nic innego zastawić z miasta Freystat, zastawiono mennicę, prawo bicia monety [2]). Jak spółcześni xiążęta szląscy, chwytał się Zygmunt różnych środków dla dostania pieniędzy: żył jak oni pożyczkami. Pożyczał od mieszczan wrocławskich, od urzędu miejskiego, od kapituły, od ochmistrza dworu, przyszłego kanclerza Krzysztofa Szydłowieckiego, sprzedawał prawa zwierzchnicze ziemianom, w zastaw puścił Xięstwo Opawskie, zastawił przywilej na Xięstwo Głogowskie w fl. 100. Fryderyk Boner, brat Jana, i Eustachy z Genui mincarz, zakłada w Głogowie mennicę, zwykłą ucieczkę xiążąt spółczesnych [3]). W podróżach i ucztach, w darowiznach hojny [4]). Pożycza z mennicy lub bierze pieniądz wątpliwéj próby, a tegoż samego dnia daje 10 fl. w złocie błaznowi królowej węgierskiéj, którego krotochwile rozrywały posępność Jagielończyka [5]).

---

[1]) Rach. prywat. ks. 33. Hic aliud Regestrum novum incipit, postquam primum ad finem conscriptum est et completum anno vid. 1504 etc. It. pro Moschdzerz, qui fuit invadiatus per coquas olim d. Reg. Alexandr. in fl. 6.

[2]) Akta ks. I. Glogovia castrum et civitas. It. ad castrum Glogovien. pertinent sex villulae parvae etc. Summa summarum capit. pecun. secundum tenor. hujus Regestr. comput. facit 9762 mrc. bohemic. minus med. mrc. et 2879 flor. hungar. It. marc. bohem. secund. tenor. liter. fac. xiij. fl. hung. et iv. gr. bohemic.

[3]) Metr. Kor. ks. 22. 173.

[4]) Rach. prywat. ks. 29. R. 1502 zapisano wydatek następujący: Mulieri, quae lactavit puerum Katherinae et hodie ipsum respicit, pro panno pro toto dedi per manus sartor. Jurek iij. flor. et ix. gr... Kyeser consuli Cracov. ab expens. pueri Katrinae... vj. fl. Eid. Kyeser pro emendis necessariis pueri... v. fl.

[5]) Rach. prywat. ks. 33.

Digitized by Google

W r. 1506 powołanemu przez króla Aleksandra do Litwy Zygmuntowi na podróż przysłał król węgierski i czeski 6000 fl. Xiężna Mazowiecka wdowa fl. 1200. Na Wschowę, Poznań, Środę, Pyzdry, Konin, Koło przybywa do Sochaczowa, gdzie daje zapomogę OO. Dominikanom do odbudowania spalonego klasztoru. W Błoniu śpiewają hymn „Ciebie Boże chwalimy“ z powodu wiadomości o zwycięztwie nad Tatarami. Wytoczono beczkę piwa dla ludu. W miastach trębacze miejscy i starostów głoszą jego przyjazd, uczniowie witają po wsiach pieśniami. Dużo żebraków i szpitali. W Piasecznéj na pomalowanie kościoła daje ofiarę [1]). Xiężna Anna dostarcza stacyi, przysyła pieniądze i w darze konia inochoda. Nie o dwanaście mil od Wilna, jak twierdzi Narbut, ale w Liwie Zygmunt odbiera wiadomość o zgonie króla Aleksandra nastąpionym w Wilnie d. 19 Sierpnia [2]). Z Liwa rozesłano gońców do Wielko-Polski, Małéj Polski, Prus, do Litwy, Rafała Leszczyńskiego. W głębi Polski odzywa się walka dwóch stronnictw: każde pragnie uzyskać względy przyszłego władcy. Michał Gliński przysyła listy i niewolnika tureckiego. Jan Zabrzeziński składa w darze jarząbki, konie i pieniądze.

W Litwie jest mniéj żebraków, klasztorów, kościołów; spotykają się Turcy i Tatarzy, jeńcy z pod Klecka. Pieniądze są rzadkie: przyjmując w swym domu Zygmunta, wojewoda wileński w darze mu składa fl. 60, a fl. 58 Sapieha w Grodnie [3]). Przez Drohiczyn, Bielsk, Krynki, Grodno Zygmunt dostaje się do Wilna; w Olkiennikach dwór żałobę przywdziewa. Dnia 20 Października r. 1506 wyniesiono Zygmunta na stolec wielko-xiążęcy.

Wyprawiono Rafała Leszczyńskiego do Panów polskich zajętych obiorem króla, dając mu na drogę 80 fl., jedyny wydatek po-

---

[1]) Rach. prywat. ks. 33. Schochaczow. It. Pauperibus ad hospital. ij. gr. Recordantibus ante coenam v. gr. Monachis S. Dominic. ad d. princip. venientib. quibus monast. combustum erat... j. fl... Blonye. It. p. uno vase cervisiae ad mandat. d. princip. qu. Te Deum laudamus cantauerant, dum a dno. Rege de Lithuania de victoria super Thartaros literae portatae sunt... vij. gr... Pyaseczno... Sacerdoti cum tabula rogant. propter Deum ad colores pro pingenda ecclesia dedi gr. vj.

[2]) Ibid. Lyw... feria ij. in die S. Barthol... dedi Jacubek curiens. d. Regis Alexandri, qui principaliter venit de Lithuania nuntiando mortem d. Reg. pro expensis... xx. fl.

[3]) Ibid. ks. 33.

Digitized by Google

niesiony przez Zygmunta dla dostąpienia tronu [1]). Do Mielnika, gdzie król bawił, przyniósł mu z Piotrkowa Maciejowski pierwszą wiadomość o obiorze na królestwo d. 8 Grudnia [2]).— Z Mielnika, w dzień Trzech Królów, wysłano do Polski trzech pisarzy po zebranie podatku koronacyjnego. Podymne z Ziemi Drohickiej i cło z Wielko-Polski składa Jakób Boturzyński już jako panującemu. W Kozienicach przez Wisłę się przeprawiwszy, staje w Radomiu, gdzie Piotr Szafraniec oddaje ze starostwa podatęk koronacyjny. W Iłży odbiera fl. 100 w darze od biskupa krakowskiego [3]). Odprawiwszy wjazd do Krakowa, odwiedza kościoły, a d. 24 Stycznia, podczas uroczystości koronacyjnéj, przy ołtarzu składa w złocie fl. 40. Przy odgłosie solennéj pieśni „To pan“, rozpoczyna się czterdziestodwuletnie panowanie najmędrszego z królów naszych.

Sprawy skarbowe zajęły przeważnie czas sejmu koronacyjnego. Mając do zaspokojenia długi zalegające z przeszłości a zarazem wydatki wywołane potrzebami obecnemi, sejm uchwalił pobór [4]), podwyższył cła, otworzył mennicę i zaciągnął pożyczkę.

Pobór stanowiły cztery podatki: łanowe, szos, czopowe, czwarta część czynszów.

Cofniemy się nieco dla zrozumienia co znaczyło Łanowe. Po upadku jedności państwa Bolesławowskiego, rozpadła się Polska na udzielne xięstwa, te zaś na patrymonia. Na gruzach dzieła

---

[1]) Rach. prywat. ks. 33.

[2]) Ibid... Dominica in illa sillaba do Tho mas... feria tertia... Maczeyowski qui cum novitate venerat ad. d. Principem in eo, q. favente gra. est unanimi voto dominorum electus in Regem Poloniae, pro eod. dati sunt sibi xl. flor. per med. sexag... Felici Starosczyczowy Lukowskymu qui cum ead. novit. venerat... fl. xl... Myschkowsky Wogyewodzicz qui cum ead. novit. venerat... fl. xl.

[3]) Ibid. Ilscha... ad hospitale... Slupya... domino principi ad offertorium, dum ad montem iverat ad. S. Crucem, dedi x. flor... Schydlow... Recordantibus...fl. vj... aliis recordantibus minor. v. gr... ad hospitale propter Deum dedi iv. gr... Cracov... It. feria iv. ipso d. m. Fabiani et Sebastiani, dum dominus. princeps intravit Cracoviam et descendit ad ecclesiam Btae. Virginis Mariae in Circulo, ibi dedi... ad offertorium x. flor. hungar. in auro; deinde equitavit ad Castrum et etiam descendit ad eccl. cathedr. S. Stanisl. ibi dedi sibi ad offertorium xx. fl. hung. in auro.

[4]) Metr. Kor. ks. 23. S. M. R. recognoscit q. laudum exaction. contribution. fertonum, ducillorum, quartae partis censuum, octava pars decimarum Mti. Suae donata, ubique Terrarum non praejudicabit.

Digitized by Google

Chrobrego wytworzyło się tyle drobnych i niezawisłych dzielnic, ile było patrymoniów. Oprócz praw sądowych i politycznych w obrębie dziedzictwa, władcy patrymonialni posiadali prawo podatkowania. W obrębie państwa xiąże, pan zwierzchniczy, stanowił podatki; patrymonialnemu panu służyło to samo prawo w obrębie dziedzictwa. Od XI wieku pojedyńcze przywileje wyzwalały patrymonia od zobowiązań względem państwa. Rozszerzył wyzwolenie to do patrymoniów całéj Polski przywilej koszycki: pozostał nietkniętym obowiązek kmieci względem dziedzica. Gdyby niezachowano powinności posługi wojennéj i płacenia podymnego, idea państwa zdawałaby się zatraconą. Wykupno Ziemi Dobrzyńskiej, wojny z Zakonem krzyżackim i ich następstwo, użycie płatnego żołnierza w r. 1404, w lat trzydzieści po ogłoszeniu przywileju koszyckiego, zmusiły do uchwalania podatków na rzecz skarbu. Dotąd w razie wojny patrymonium na swoję rzecz wybierało nadzwyczajny podatek wojenny (Bellicalium). Łanowe było właśnie tém wojennym odstąpionym przez patrymonium na rzecz państwa. Uchwalenie poboru jest to zrobienie pierwszego wyłomu w kamienrych murach zamkniętego patrymonium, do odbudowania skarbu. Łan kmiecy dawał poboru gr. 12, tyleż łan własność szlachty nieposiadającéj kmieci, oraz sołtysów, kiedy nie było wojennéj posługi. Zagrodnicy i karczmarze płacili po gr. 6; duchowieństwo obrządku wschodniego po fl. 1; Wołochy od sta owiec lub dworzyszcza po gr. 12.

Szos — wniesiony do nas z Niemiec wraz z urządzeniami miejskiemi — wybierany był na rzecz miast, a na rzecz skarbu panującego w miastach królewskich dopiéro w wieku XV [1]). W wieku XVI. wprowadzono podatek Szosu i do miast duchownych i szlacheckich: z podatku gminy miejskiéj przekształcił się na podatek ogólny i państwowy. Szos wybierano od szacunku z dóbr ruchomych i nieruchomych, z kapitałów i towarów, od grzywny po gr. 2. Służący za roczną umową nie płacił podatku, służący z umowy kwartalnéj składał gr. 4.

---

[1]) Act. civil. civit. Lublin. 1406 — 78. R. 1422. Exactio regal. super civit. regal. duos gros. a qualibet marca. — Schoss, Schätzung, Jahressteuer der Reichsstädte, schon im 14 Jahrh. vorkommend, in Nürnberg und einigen anderen Städten Losung genannt etc. (Rau: Grundsätze der Finanzwissenschaft. II.)

Digitized by Google

Trzeci podatek Czopowe (Ducilla), był także z początku podatkiem miejskim. W wieku XV. wybierano go w miastach królewskich (Accisa, Cisa); w XVI. do wszystkich miast i wsi rozszérzono. Na rzecz skarbu wybierano od słodu i piwa, od kłody i beczki po groszu 1, na korzyść miasta dodatkowo po szelągu 1. Trunki robione na wsi na własny użytek dziedzica, były wolne od podatku. Ulegały także Czopowemu miody, wina i wódki zagraniczne.

Na Sejmie r. 1507 uchwalono czwarty podatek, podatek od dochodu, pod imieniem Czwartéj części czynszów [1]). Płaciły go stany duchowny i świecki od wszelkich dochodów, jako to: z czynszów kmiecych, z procentów od ulokowanych sum, z mostowego, z karczm, z młynów, przewozów, kuźnic, sadzawek, lasów, łąk, ogrodów oraz gruntów nieosiadłych. Od dziesięcin składać się miała część ósma. Stopę podatku ustanowiono na zaprzysiężeniu. Sejmujący chcieli z siebie podać przykład, i poczynając od arcybiskupa gnieznieńskiego, trzydzieści dwie najznakomitszych osób złożyły przysięgę na wierne uiszczanie podatku [2]).

Pobór zawierający cztéry podatki (trzy bezpośrednie i jeden pośredni) dosięgnął wszystkie stany i ogół produkcyi krajowéj: Łanowe — kmieci i produkcyą rolną; Szos — miasta oraz handel i przemysł; Czwarta część czynszów — szlachtę i duchowieństwo, własność ziemską i kapitał; Czopowe, podatek pośredni, miało ciężyć na wszystkich stanach.

Dochód z poboru wynosił do fl. 70,000.

Komory celne wewnętrzne były ustanowione dawniéj. Urządzono teraz komory zewnętrzne pograniczne, i podwyższono cło od dwóch przedmiotów handlu wywozowego: od wołów od sztuki po fl. 1, od skór od sta sztuk fl. 5 [3]). Podwyższenie miało na celu przysporzenie dochodu, a razem zatrzymanie przedmiotów potrzebnych do spożycia; targi zagraniczne współzawodnicząc, podnosiły ceny w kraju. Na główne przedmioty handlu przywozowego, na su-

---

[1]) Einkommensteuer (Rau. II.) — We Florencyi: Calasto, roku 1427; Imposta progressiva, r. 1442; Decima Scalata, r. 1480. (Parieu: Histoire des impôts généraux sur la propriété et le revenu.)

[2]) Metr. Kor. ks. 22. Jurarunt domin. fideliter solvere quart. partem Cens. ist. Rmi. dom. Episcopi, Palatini, Castellani, Capitanei etc.

[3]) Ibid. Liter. ad theloneator. Cracov. super. exigendo novo theloneo a bobus et cutib.

Digitized by Google

kna, pieprz i szafran ustanowiono taksę: podług niéj sprzedawać mieli kupcy w Ziemi Krakowskiéj. Dla Wielko-Polski w Poznaniu mieli ją postanowić biskup i wojewoda poznański. Co do sukna, była ona obowiązująca dla całéj Wielko-Polski i Mazowsza. Ustanowienie taksy na inne towary pozostawiono wojewodom. Sprzedawany drożéj nad taksę towar ulegał konfiskacie w $^1/_3$ na rzecz wojewody, w pozostałéj reszcie na skarb. Dopuszczające takowe sprzedaże miasto podpada karze stu grzywien. Jako następstwo, obowiązkowo nakazano powszechne użycie miar i wag miasta Krakowa. Uczyniono wyjątek dla Lublina i Lwowa, unikając tam zawikłania obrotów na jarmarkach [1]).

Mennica w wiekach średnich była nietylko środkiem na mnożenie znaków zamiennych, ale i dla ciągnienia zysku. Świeży przykład dało u nas otworzenie mennicy w r. 1502. Rejestr czynności odsłania jéj cel: nosi tytuł: „Rachunek z zysków mennicy“ [2]).

---

[1]) Metr. Kor. ks. 22. Litt. univers. super praetium rerum.

[2]) Exposita lucri novae cussionis monetae in vigilia s. Martini Ep. et Confess. hoc est fer. quinta, per Jacobum de Schidlowiecz R. P. thezaur. a. d. 1502. Domin. Cardinal. It. eid. fer. quinta in vigilia s. Martini Confess. 138 fl. per med. sexagen. quos nuntiis euntibus Hungar. et Valachiam pro expeditione dederat.... It. fer. tercia post. fest. s. Brictii, Pijczek cubiculario regio eunti ad montes argenti ad conspiciendum eosdem, pro expen. 2 fl.... Bonar. It. eid. fer. quinta in crastino s. Andreae Apli. super ipsius debitum 3000 fl. qd. e. olim. d. Johannes Albertus Poloniae Rex pro panno servilibus remansit 288 fl. gr. 8. It. eod. die Slakyer super montes argent. quaerenti 60 fl. It. die Sabbat. in vigilia Nativit. Christ. ad s. Agnetam monialibus... ppter. Deum 2 flor. pro fortunio S. dom. Alexandri Pol. Regis erga suum inimicum Mosquit. pugnantem... It. tribus sociis Monetae, videlic. aurifabro, fusori et signatori, venientib. ex partibus Almanijae... dati sunt ips. 20 fl... Spithko Castell. Crac. It eid. feria 2da proxima p. festum Epiphaniarum... pro debito qd. ad ipm. mutuo fuit per dnos. Regni Consiliaros videlic. d. Cardinalem, Archiepm. Andream Roza Leopol. et Epm. Wladisl. tempore incursus Thartaror. in tras. Sandomirien. et Crac. receptum pro expeditione Comitivae Strusch 200 mrc. pecuniar. dedi Crac. 1503.... It. d. Sabb. in crastino s. Scolasticae monialibus ad s. Andream ex argento minerarum noviter invento ppter. Deum 2 fl. dedi ppter. bonum incept. laboris fortunii... Consules Cracov. Item eisdem die Sabb. ante domin. Judica, sup. ipsorum quinque mill. flor. debitum, ex eorum proprio argento excusso, dedi eisdem in lucro sup. eorund. debito 547 fl. gr. 23 mandato R. Maj.. dom. Dux Sigismundus. It. fer. secunda in crastino Palmarum, in manus ejusd. Duc. Sigism. ex argento 303 marc. excusso mandato Reginalis Celsit. Reginae Poloniae pro sepultura ill. Cardinalis olim viventis nati ejus carissimi ac

Digitized by Google

Połowa korzyści szła na rzecz króla, połowa na rzecz skarbu Rzeczypospolitéj. Z zysków mennicy opłacano długi i koszta poselstw, czyniono jałmużny i darowizny klasztorom i zakonom. Podczas bezkrólewia cały zysk oddawano Rzeczypospolitéj [1]). Zgodnie z uchwałą Sejmu, dnia 30 Kwietnia zawarto na lat cztéry umowę z Kasprem Beerem do wybijania monety w półgroszkach. Jan Turzo, Jan Boner i Kasper Beer podjęli się dostarczenia srebra, biorąc za grzywnę piętnasto-łutową po 5 fl. w złocie, po 6 fl. w monecie [2]). Dwom pierwszym wydano na kupno fl. 10,000. W mennicy dołączano do trzech łutów srebra, pięć miedzi; z grzywny ligi mającéj 40% czystego kruszcu, wyrabiano fl. 8: przeto na grzywnie miano zysku od 1 do 3 fl. Niewiadomo, ile wybito takiéj monety. Mamy rachunki dopiéro z czasu powtórnego otwarcia mennicy w wilią ś. Andrzeja r. 1508, ciągnące się i przez rok następny 1509. Wylano natenczas ligi do 70,000 grzywien [3]), nominalnéj wartości fl. 560,000. Zysk wynosić mógł do fl. 210,000. Prócz tego dawano upoważnienie do bicia pieniędzy prywatnym, na rachunek należących im się długów. Uzyskali pozwolenie takie: Jan Łaski, Jan Boner i Jan Turzo [4]).

Nagła potrzeba kruszcu i osięgane z niego wielkie zyski, rozbudziły uśpione umysły koło Krakowa i popchnęły je w kierunku kruszcośledzenia: przyczyniły się do tego kilka szczęśliwych poszukiwań, palące się dzień i noc pod Krakowem piece wytapiające miédź Jana Turzo, widok komięg z miedzią węgierską, którą Fukierowie w Gdańsku całe floty ładowali [5]). Uzyskują po-

---

expedition. curien. dicti d. Cardinal. post mort. Lucri dedi eidem 566 fl. 1 orth in toto per med. sexag. per manus V. d. Pauli Schidlowieczki Cancell. ducal. d. Sigismundi... It. feria quinta post s. Luciae fest. Sapientiis ex Collegio ad Regiam Majest. venientib... dedi 2 fl... It. fer. secunda festi Natalis Dom. pro offertorio d. Regi in missa in galli cantu, et in summa missa dedi 3 fl... It. fer. tertia festi s. Stephani, Scolaribus rotula coram Mte. Regia canent. dedi 4 gr.

[1]) Metr. Kor. ks. 22. 140.

[2]) Ibid. ks. 22. Contractus R. M. cum Johanne Boner et Casper Ber. Contractus pro dando argento ad Monetariam.

[3]) Regestr. fusion. etc.

[4]) Rach. prywat. ks. 38. Dns. Cancel. in Monetaria excussit fl. 2600. — Metr. Kor. ks. 22. Concessio excussionis Monetariae 1200 fl. Joh. Turzo et Joh. Boner.

[5]) Jod. Lud. Decii De Sigism. Reg. tempor.

Digitized by Google

zwolenie na szukanie kruszców Tęczyńscy, Firlej, Tarnowscy, Lanckorońscy. Biorą za motykę mieszczanie, kmiecie, sołtysi; nie jedna kazalnica stoi pustką, bo udział w ruchu i duchowieństwo przyjęło. Dotknąwszy Mazowsza i Prus, następnie ruch ten osłabł i ustał [1]).

Były dwie spółki handlowe w Krakowie: spółka Jana Turzo z Fukierami, zajęta dobywaniem i wytapianiem miedzi, niemiała z skarbem styczności [2]); drugą składali: Jan Boner, Zajfryd Betman i jego syn Seweryn Betman, rodem z Wissemburga, miasta wolnego w Alzacyi. Dla niesnasek pomiędzy biskupem a falcgrafem Renu, Wissemburczycy rozpierzchli się po zachodzie. Na lat sto przed tém, przybyło kilka rodzin do Krakowa. Te przynosząc z sobą zwyczaje oszczędności, pracy i handlu, doszły do zamożności i znaczenia. Jana Bonera i Betmanów spółka była zajęta handlem sukna, bławatów, towarów norymberskich i korzennych, srebra, wosku; a prócz tego trudniła się dostawami do skarbu i dworu, dzierżawieniem komór w Sandomierzu, Lublinie, Lwowie. Udzielane pożyczki przez Jana Bonera i spółkę w najtrudniejszych panowania dobach, było nieoszacowanym zasobem. Dług dla spółki w tym roku wynosił fl. 13,800, na których spłacenie przeznaczono dochód z mennicy, żup i komór.

Oprócz wyżéj wspomnionych dochodów, skarb miał następujące jeszcze źródła: żupy krakowskie i ruskie, cła stare, oraz dobra królewskie niezastawione. Miasta obowiązek miały, w razie wojny dostarczać wozów z żywnością [3]); było dwieście miast zo-

---

[1]) Metr. Kor. ks. 24. Admissio quaerend. minerar. omnibus infrascript. etc. Ibid. ks. 30. R. 1515. Consensus faciendi aurifodin. in ter. pro Jacobo Rosnowski dapif. Posnan. et Melchiore Glaubicz famul. nro. in Cro. Marienb.

[2]) Ibid. ks. 33. Confirmatio Societatis per totum Regnum negociand. Georgii Alexii et Johannis Thurzo fratrum nec non Jacobi Fugger et nepotum de Augusta A. D. 1518.

[3]) Ibid. ks. 24. Civitates et oppida regalia ad bellum currus expedien. Regestr. s. Inventar. omnium proventuum... Terrae et Notariatus Czyechanov... A. D. 1526... Czyechanovien. quibus Sochoczin additur, Curr. hellic. in quatuor equis, cum omnib. attinentiis, sella, rhedis, ligone et fossorio, securi, provisum auriga et uno pedestri munitum commeatu valor. 20 sexag. in se oneratum videlic. pipere, carnibus fumigat. piscis siccis, lardo, butyro, caseis, panibus, melle crudo, farina triticea, pultibus, papavere et id. gen. legumin. Dom. Duce extra Ducatum ad bellum profiscente, tenentur etc.

Digitized by Google

bowiązanych do tego. Rozrzucone po kraju gminy starozakonnych płaciły podatek podług ustanowionéj taksy: płaciły go nieraz złożone z jednego lub dwóch kupców, jak n. p. w Warce. W samych tylko miastach królewskich gmin pięćdziesiąt trzy [1]). W poczet nadzwyczajnych wpływów położymy zaległości podatkowe z czasów króla Aleksandra, ustąpiony przez Ojca św. dochód z Jubileuszu, oraz podatek wybierany przy koronacyi z miast królewskich [2]).

Dochód z Prus wpływał tylko z starostw niezastawionych, oraz z czynszu z miasta Gdańska. W Litwie na Sejmie grodzieńskim uchwalono Serebrszczyznę. Podatkowi temu nie grunt służył za podstawę, ale inwentarz na stopie gr. 15 od sochy wołowéj, od końskiéj gr. półosma. Od ludzi bez inwentarza grunta uprawiających brano Serebrszczyzny gr. 6, a gr. 3 od zagrodników. Poborcami byli w dobrach skarbowych dzierżawcy, w dobrach większych pańskich ich oficyaliści; chorążowie powiatowi wybierali w dobrach mniejszych ziemiańskich. W razie przeniewierzenia się przez nieusprawiedliwione uwolnienie od podatku lub jego ukrycie, ulegali karze śmierci dzierżawcy i chorążowie, a właściciele więksi tylko konfiskacie. Do złożenia podatku naznaczono dwunasto-tygodniowy termin: za spóźnienie podatek się zwiększa od sochy w miejscu gr. 15 do gr. 20. [3])

Wojenne usiłowania skierowały się na wschód i na południe. Na granicach wschodnich w Litwie obrona opierała się o skarb litewski; skarb w Polsce opatrywał ubezpieczenie południowo-wschodnich granic. Dowodził tu Mikołaj Kamieniecki, podniesiony świeżo na wojewodę krakowskiego po zmarłym Janie Tarnowskim. Przez trzy ćwierci roku płacono 500 koni jazdy i 400 ludzi piechoty; z nadejściem zimy zmniejszono zaciąg do 150 koni. Wojsko było przeznaczone do trzymania w karbach Tatarów i Wołochów; do dalszego ale i groźniejszego nieprzyjaciela, do Turcyi, wyprawiono

---

[1]) Rach. prywat.. ks. 38. Taxa Judeorum in civit. et oppidis Regn. existent. etc. Summa Summar. fl. 1391.

[2]) Akta. ks. 9. Regestrum stationis pro Coronation. sacr. Ser. Princip. et domin. Sigismundi Dei gr. Reg. Pol... per magn. d. Jacobum de Schydlowyec R. P. Tesaur. perceptae A. D. 1507. Metr. Kor. ks. 22. Summa 3689 fl. 21 gr.

[3]) Daniłowicz: Skarbiec II.

Digitized by Google

w poselstwie Stanisława Szafrańca [1]). Do Panów Rad do Litwy jeździł Jan Buczacki, a Piotr Opaliński do X. Raciborskiego. Skarb płacił długi króla Aleksandra dygnitarzom, urzędnikom, wojsku, kupcom. Rozpoczął sprawę wykupna dóbr. Wieś Długołękę przywrócono do starostwa sandomirskiego; za przyznanie używalności dożywotniéj, Barbara z Tenczyna zrzekła się sum na starostwie rabsztyńskiém, a Ewa z Rytwian ustąpiła Połańca [2]). W Prusach władza królewska opierała się dotąd tylko o zamek jeden malborski; inne były w zastawie: koniecznością było je powykupywać. Z ogółu sum, w których trzymał Tuchol, Człochów i Swiecie Mikołaj Kościelecki, umorzył fl. 18,794, a fl. 34,644 miał odebrać ratami: ostatnią w r. 1511 [3]).

Na Litwie zajęty wojną moskiewską, król udaje się do Polski dopiéro w porze głębokiéj zimy. Trafia na dzień Nowego Roku 1508 w Łukowie, a d. 24 Stycznia staje w Krakowie. W jego obecności Sejm uchwalił Łanowe gr. 12, tyleż Wojennego z dóbr królewskich i połowę Szosu. Podwyższono cło wywozowe od koni, ryb, czerwcu, wosku i miodu. Niżeli wpłynęły podatki, Jan Boner i spółka zali-

---

[1]) Rach. prywat. ks. 40. Stanislaus Schafranyecz. Fer. quinta post fest. s. Stanisl. in autumno ad expeditionem in legation. Turc. dati sunt 200 fl... pro coemptione 600 aureorum, aureum quamlibet 38 gr. solvendo dno. Cosczyeleczki pro expensis in Turcia dati 760 fl. Cuppae dono Turciam. It. fer. sexta post. fest. s. Luciae A. D. 1507 pro quatuor cuppis argenteis, bene deaurat. quae ponderabant 46 mrc. et 13 ½ scot. quamlibet marcam per 16 fl. solvendo d. Bonar dati sunt 65 fl. gr. 9, et a deauratione in eisd. cuppis 1 fl. tradit... It. Iwaschko Armeno ad ad expedition. cum d. Schafranyecz Turciam ad interpretandum 90 fl. per 3 ferton. traditi.

[2]) Ibid. ks. 36. Regestrum distributionis pecuniarum de exactionibus in Conventione post Coronationem felicem et sacram Ser. Principis d. Sigismundi Reg. Poloniae felicit. moderni Cracov. laudat. et Sacr. Mtis. mandato in manus dom. Jacobi de Schydlowyecz Castel. et Capit. Sandom. Reg. Pol. Tezaur. per Exactores terrar. comportatarum. A. D. 1507. W tym roku w poczcie różnorodnych wydatków czytamy: Nicolao de Camyenyecz Palat. Crac. datae. e. quitt. fer. quinta prox. ante festum S. Marci Evangel. ad J. de Schydl. Tez. Regni ratione donat. circa resignat. Castellaniae Sandomir. praefato Jacobo de S. per olim R. Alexandrum factae... mrc. 200. — Metr. Kor. ks. 24. Emptio Tribunatus Sanocen. de certa scientia nra. et Consil. Raphael. Humniczki terrig. nr. Emptio Burgrab. Crac. Johan. Wlodek de Sciborowice Viceproc. Crac. A. D. 1510.

[3]) Metr. Kor. ks. 23. Lit. contract. cum magnif. Nicol. de Cosczyelecz facti pro redemp. castror.

Digitized by Google

czyli pieniądze na wojsko, warując zwrot w połowie na ś. Michał, w drugiéj na Boże Narodzenie.

Skarb w r. 1508 wystawił dwa wojska: pierwsze na Pokuciu pod Janem Kamienieckim, po Ottonie z Chodcza wyniesionym na kasztelanią lwowską, w 500 koni i 200 piechoty. Drugie wojsko wysłano na Litwę do Smoleńska pod Mikołajem Firlejem wojewodą lubelskim: jazdy 663 koni i piechoty 1900 ludzi.

Z administracyi Jana Łaskiego Kamieniec i jego warownie przeszły do Jana Bonera. Na twierdzę położoną przy zbiegu granic Polski, Litwy i Wołoch, w ognisku niebezpieczeństw, obracano Święto-pietrze, spadki po zmarłych beztestamentnie księżach, oraz legaty i zapisy [1]). Obwarowano bliższe zamki: Sandomierz, Zawichost i Pilzno, broniące górną Wisłą od wschodu i południa [2]).

Skarb opłaca poselstwa Jana Buczackiego starosty rawskiego do Turcyi [3]), podróż posła węgierskiego, oraz posła ze Zjazdu wislickiego [4]); spłaca długi z czasów króla Aleksandra, Jana Olbrachta i Kazimierza; wykupuje srebra królewskie z ratusza krakowskiego pod obowiązkiem zwrotu fl. 6000 w dwóch rocznych ratach [5]), oraz olborę olkuską z rąk Betmanów, poddając ją pod zarząd Bonera [6]). Przywrócono skarbowi trzy Starostwa: na południu od Węgier Spiskie, od synów Jana Jordana starosty spiskiego; od zachodu Oświęcimskie, sąsiednie granic szląskiéj i morawskiéj, zabezpieczoną na nim summę f. 8000 przenosząc na żupy ruskie. Na

[1]) Metr. Kor. ks. 22. Quit. Johannis de Lasko Reg. Pol. Cancel. de laboribus castri Camenecz.

[2]) Rach. prywat. ks. 33. Vectori conducenti hakownycze Sandomiriam dati sunt 2 fl. Castrum Zavychosth. Ad edificandum castr. Zavychost. carpentario, murator. frangent. lapides ad laborem eorum et ad ferrum ad edificationem necessar. 37 fl. cum medio marcae.

[3]) Ibid. ks. 36. Expeditio oratoris Buczacsky ad Imperatorem Turcorum. It. d. B. Capitaneo Ravensi in legatione per R. Mtem. misso... pro expensis d. dominico ante s. Luciae dati sunt 600 fl. per 39 gr. computati ad coemendum flor. in auro. Eid. pro sua expeditione 200 fl. Eid. pro 2 staminibus panni Machelien. per 40 fl. et stamin. Lundens. per 30 flor. apud Casper Baar emptis 70 fl.

[4]) Ibid. Nuntius ex Convention. Vislicien. Nuntio per dom. Regni Consiliarios transmisso cum literis ad Regiam Majest. ad Lythuaniam pro expensis 6 flor. Eidem nuntio mandato dd. Consiliar. ad equum emendum ad hanc viam in Lithuaniam 9 flor.

[5]) Metr. Kor. ks. 24. Obligatio Cracov. pro redimendo argento per Reg. Alexandr. in praetorio obligato — sztuk 65, wagi 388 grzywien.

[6]) Ibid. Orborae Ilkussien. Administratio comittitur.

Digitized by Google

północy od Mazowsza, Stanisław Szafraniec w imieniu swoich synowców ustąpił z Sochaczewa. Summa fl. 5000, w których ta rodzina trzymała Sochaczew, miała spłaconą być po dojściu spadkobierców do pełnoletności. Czterech obywateli krakowskich poręczyli za króla [1]).

Król w Krakowie daje na msze, rozdziela jałmużny i co niedziela wsparcie dla pięciu szpitali: zwyczaj ten pobożny zachował Zygmunt przez całe panowanie [2]). Najszczytniejszy dar otrzymał zwycięzca Tatarów Jan Kamieniecki: na ubranie aksamit ze zło-

[1]) Metr. Kor. ks. 24. Demonstratio et translatio summae ex Oszwyaczim in Zuppas Premisl. Sol nuncupat. Contractus de Sochaczow Stan. Schaffranyecz factus et quibus temporibus solut. habere debeat.

[2]) Rysem wydatnym króla jest miłość i współczucie dla uczącéj się młodzieży, ludu i ubogich. Rach. prywat. R. 1502. Crac. fer. quarta post Trium Regum q. d. Dux ad monetarios descendit ubi cudunt pecc. dedi monetariis j. fl... Captivis, qui missi erant e praetorio, q. d. princeps comedebat in praetorio, dedi v. gr. — R. 1503. Ilkuss... laicellis penes fodinas plumbi, q. ibi dom. princeps visitavit, dedi iiij. gr... It. paup. rustico, qui custodiebat plumbum, q. ibi dom. princeps fuit, ij. gr. Rustico ducitor. qui d. principem ad viam conducebat sub Ogrodzynyecz, dum errabamus, dedi iiij. gr... Zarki... Wijtrzijkus ad tabulam dedi gr. ij. Czastochow. Scolari infirmo dedi propter Deum j. gr... eod. d. Scolari fatuo, qui penes kolepkam currebat, dedi j. gr. Heremitae in silva dedi penes viam med. gr... Klosborgk fer. quinta in via eundo in Namyslow. Rustic. qui reformabant pontem, q. fuit magna aqua, et ist. qui. conducebant dom. princip. et currus, dedi omnibus xxviij gr... Heremitae in silv. eundo in Namysl... — R. 1504... fer. II post Palmar. Rustic. cum tabula ad Eccl. S. Valent... Buda fer. ij. dom. ant. Joh. Bapt. in adventu d. princip. Recordantibus de omn. Scolis dedi med. fl — R. 1506. Gambyn... duobus Turcis... ad calceos dedi 6 gr... Drohiczyn... feria sexta. In ascensu equi d. principis ad ecclesiam... penes ecclesiam pauperib. distrib. xv. gr... Byelsko... Sab. in d. decolation. s. Joh. Bapt... Captivis propter Deum ij. gr... Odolsko, feria quarta... Captivis Ruthenis ad d. Princ. venient... xv. gr... Vilnae, fer. III. In illa sna. Trans uno se. In sublimat. dom. princip. ad Magn. Ducat. Lith... Recordantibus de Scolis ad d. princ. venientib. med. fl. . — W latach następnych 1518... Radom... Recordantibus Scolarib. senioribus gr. vj. It. junioribus gr. iij. Pauperibus in egressu distrib... In Schidloff, Scolaribus senioribus gr. vj. junioribus gr. iij. In Vislicia, Scolaribus seniorib. gr. vj. It. junioribus gr. ij... Cracovia, fer. sexta in. crast. Reg. Scolaribus cantant. miss. in fun. Imperat. fl. j... Pyotrkow... Scolaribus recordantibus gr. iij. It. secundar. gr. ij. et fer. sexta visitand. gr. j. omni septim. et fuerant sept. iv. In Przedborz Scolaribus recordantibus primis gr. iij. secundis gr ij. It. parvulis binis gr. j cum med. It. ad hospitale gr. iv. In Seczemyn Scolaribus gr. iij. It. cuidam mulieri quae fuit in Turcia gr. xij. In Myechow Scolaribus gr. iij... In Nyepolomycze... Scolaribus gr. iij. etc.

Digitized by Google

tem. Ofiarowanie materyi ze złotem odpowiadało pasowaniu na rycerstwo [1]).

Wyjechał król d. 4 Maja z Krakowa do Litwy, udając się na Nowe Miasto Korczyn i Lublin, gdzie odebrał pieniądze z Jubileuszu dyecezyi chełmskiéj. Przed wyjazdem urządził powinność podwodową, do któréj były obowiązane miasta, powinność zastępującą wtedy pocztę. Ustanowił pomiędzy Litwą a Polską dwa gościńce: jeden z Krakowa na Sandomierz i Lublin do Brześcia, drugi na Radom i Łuków do Grodna [2]). W nieobecności króla zostającego przy wojsku nad Dnieprem, Panowie Rady posyłają jałmużnę do klasztorów, ażeby wyjednać zwycięztwo panującemu.

Sejm w Piotrkowie r. 1509, na który po ukończeniu wojny z Moskwą król przyjechał d. 11 Marca, uchwalił Półłanowe. Dopełniono linii celnéj, przez urządzenie w Nieszawie komory wodnéj dla oclania głównego przedmiotu handlu wywozowego, zboża spławianego Wisłą. — Wpływał dochód z Jubileuszu na mocy umowy zawartéj w Rzymie d. 24 Września roku przeszłego. Po strąceniu jednéj trzeciéj na rzecz murowania bazyliki ś. Piotra, wpływy z niego miały być obrócone na obronę państwa. W kościołach urządzono skrzynki o trzech zamkach: jeden klucz składał się u osoby z ramienia Fukierów, drugi u króla, trzeci u przełożonego nad kościołem [3]).

W r. 1509 pod Janem Kamienieckim i przy pisarzu polnym Wacławie z Baworowa, postawiono 700 koni na Pokuciu. Była to dostateczna obrona w czasach zwyczajnych; ale za zbliżeniem się lata, następowała konieczność większéj zbrojnéj potęgi dla stawienia czoła zamachom wojewody wołoskiego Bohdana. Pozorny hołdownik Królestwa Węgierskiego, domagał się on zadosyćuczynienia za krzywdy graniczne poddanym; żądał odstąpienia Pokucia i wy-

---

[1]) Rach. prywat. ks. 38. Johanni Camyenyeczki Castellano Leopol. et Capit. Busczen... data e. quitt. ad Johannem Boner Consul. Cracov. fer. tertia post domin. Judica proxima, super ulnas axamiti cum auro xiv., ulnam quamlibet fl. 4 comput.

[2]) Metr. Kor. ks. 23. Declaratio ratione podvodarum.

[3]) Metr. Kor. ks. 24. Breve super gra. anni Jubilei per domin. Papam dat 26 Sept. 1508.

Digitized by Google

dania za mąż królewny Elżbiety. Rozbił załogę kamieniecką [1]), ale zdobyć nie mogąc twierdzy, posunął się na Halicz pode Lwów.

Podatek nie mógł dać natychmiastowo pieniędzy: mogła to uczynić tylko pożyczka. Przychodząc z pomocą skarbowi „ubogiemu i ogołoconemu“, czternaście osób pożyczyły fl. 35,000 „na słowo i wiarę“ poręczycieli: Andrzeja Kościeleckiego i Jana Bonera. W liczbie wierzycieli są: królewna Elżbieta, biskupi krakowski i przemyski, Mikołaj Jordan kasztelan biecki i kilku obywateli krakowskich. W razie nieoddania warują sobie jako zastaw: urząd Krakowa, świeżo wykupione królewskie srebra, a Spytek z Jarosławia starostwo rabsztyńskie. Jan Boner i spółka pożyczyli większą połowę całéj summy (fl. 18,000). Termin do zwrotu przed Zielonemi Świętami r. p. z dochodów komór, żup i mennicy [2]). Pożyczyli późniéj Stanisław Małdrzyk z Chodywaniec i Jan Odrowąż (fl. 2000) pod zastaw starostwa samborskiego, obszernego lecz jeszcze nieludnego [3]). Zawarto pożyczkę dnia 2go Sierpnia, a dnia 4go wyjechał z Krakowa król udając się na Ruś do wojska.

Kiedy odstąpiono część Czopowego z miasta obywatelom Wieliczki dla naprawienia murów, niby przygródka stolicy [4]), a zatoczono działa i hakownice na ściany Sandomierza, Zawichosta i Kazimierza, zbierało się pospolite ruszenie do Lwowa. Podług świadectwa spółczesnych, miało ono 60,000 zbrojnéj szlachty wynosić [5]). Skupiały się roty płatne: 301 koni rot nadwornych, 1000 koni jazdy i 3050 piechoty [6]). Pod koniuszym przemyskim Dobie-

---

[1]) Rach. prywat. ks. 40. It. Cracov. fer. quinta in octav. Corpor. Cri. mand. R. M. juxta Regestrum d. Marschalci Regni... solvi praefat. pedit. Camenec. damna armorum... q. acceprt. fuga redeund. faciend. excursionem ad Choczim, vastante Palat. Valacho Podoliam, partem in conflictu, partemque in fluvio amittend... dedi eisd. pro xxxv. pixidibus xxxv. flor.

[2]) Metr. Kor. ks. 24. Demonstratio debiti in mutuum in expedit. Valach. a personis infra content. recept.

[3]) Ibid. Sambor. oppidum cum villis eid. adjacentibus in tenuta Joh. Odrovansch.

[4]) Ibid. ks. 23. Consulibus de Wyeliczka xx. marc. pecuniar. de exactione czopowe praedicti oppidi... pro reparand. munitionibus alias ruinis murorum oppidi illius.

[5]) Bernardi Vapovii Fragmentum Sigismundi Senioris res gestas cont.

[6]) Przez podaną zwyczajem ówczesnym liczbę koni, rozumieć należy liczbę koni towarzyszów (gens d'armes). Każdy zaś towarzysz miał pod

Digitized by Google

sławem Chmieleckim, urządzała się armata [1]). Po czterodniowém oblężeniu odstąpili Wołochy od Lwowa: polskie wojsko w ślad za nimi idąc do Soczawy, d. 4 Października otrzymało świetne zwycięztwo. Nie stary i schorzały Mikołaj Kamieniecki, jak twierdzi Wapowski a za nim inni, lecz był hetmanem w téj wyprawie Czech Bogusław (Bohun) Czyrnin [2]). Za wdaniem się posłów węgierskich uczyniono zawieszenie broni i ułożono wstępne warunki pokoju d. 17 Stycznia r. 1510. W styczności z tą wojną jeździł posłem do Turcyi Andrzej Zakrzewski (dla posłów były nieszczęśliwemi wyprawy do Turcyi: umarł w Temeswarze w roku tym poseł Jan Buczacki, a Zakrzewski obłąkanym powrócił w roku następnym [3]), oraz przyszły kanclerz Piotr Tomicki do Węgier.

Od Marchii i Pomorza na zachodniéj granicy, wykupiono zamek międzyrzecki od Jana Karnkowskiego kanonika krakowskiego. Powrócono do starostwa drohobyckiego ważną dla żup ruskich wieś Solce. Z rąk Rafała Ryterskiego wykupiono zamek Ryter, oraz należące do wielkorządów krakowskich Proszowice od rodziny zmarłego Jerzego Langa rajcy krakowskiego. Należące jéj fl. 4454 miały być spłacone kwartalnie po fl. 1113 ze sprzedaży rumu w Wieliczce. Od skrzynki jeden klucz miał być w zachowaniu u podskarbiego, drugi u Langów [4]).

---

sobą 6 lub 10 zbrojnych jeźdzców. Przeto kiedy się mówi: koni 1000, należy rozumieć koni 6000 lub 10,000, podług tego, czy towarzysze są sextarii czy decennarii.

[1]) Metr. Kor. ks. 24. Regestrum bombardarum, pixidum, pulverum, aliarumque rerum expeditionem bellicam concernentium p. olim R. Albertum relictarum per meq. Dobeslaum Leopol. repert. ac conscript. fer. tert. post Division. Apostol. prox. A. 1509. Szrubnice als. pixides, bombarda als. pulsrubnice, tarasnycza, bombarda magna als. polborzacze dzyalo, bombarda als. borzacze dzyalo, hasta alias drzewye vexiliferum, ufnicze, hakownycze.

[2]) Rach. prywat. ks. 36. Czyrnin Campiductor. Eid. Leopolim feria quinta ante festum Nativit. Virginis Mariae, qvando ad Valachiam egrediebatur, xx. fl. et iterum qvando ex bello Valachico rediit, xxx. fl.— Ib. ks. 43. Czyrnin Campiductor. redimend. ab eo literas R. Mtis... pro debito servitior. antiquorum lit. inscript. dedi ei 2900 fl. Est in toto solutus.

[3]) Rach. prywat. ks. 40. Zakrzewski Notario, qui rediit male sanus de legatione Turchica, pro expensis fl. x.

[4]) Metr. Kor. ks. 24. Recognitio summae 4454 fl. puer. olim Georgii Lang Consul. Crac. per R. M. debit.

Digitized by Google

Przez ostatnie lata na czele skarbu zostawał Jakób Szydłowiecki, starszy brat w téj rodzinie, która miała wyłączny wpływ przez pierwsze dwadzieścia kilka lat panowania Zygmunta. Zaraz po jego wstąpieniu na tron, podskarbi nadworny króla Aleksandra, Stanisław Milanowski, zamienił ten urząd na skromną posadę nosilstwa przy żupach. Na nadwornego podskarbiego postąpił Krzysztof Szydłowiecki, pełniący urząd podobny przy osobie króla jeszcze jako xięcia.

Przy podskarbim był pisarzem skarbu Mikołaj Górski, zwany pospolicie bakałarzem dla rozróżnienia od innych młodszych pisarzy. Pomiędzy skarbem w Krakowie a poborcami po Województwach, środkowali pisarze skarbowi, którzy objeżdżając kraj, obliczają poborców, przywożą pieniądze do skarbu. Jakób Boturzyński następnie wojski kaliski, był najważniejszym urzędnikiem finansowym w Wielko-Polsce; łączył on urzędy poborcy dwóch Województw Poznańskiego i Kaliskiego, z urzędem rządcy miejscowych komór celnych. W Województwie Łęczyckiém i Sieradzkiém byli poborcami: w pierwszém kasztelan brzeziński Wojciech z Gładzyanowa, a w drugiém chorąży i podstarości Piotr Dunin z Prawkowic. Mikołaj Jordan, następnie kasztelan wiślicki, był rządcą komór krakowskich i poborcą Województwa. W Województwie Sandomierskiém był poborcą Stanisław ze Sprowy starosta opoczyński, od r. 1509 kasztelan żarnowski. Stanisław Lanckoroński miał w zarządzie komorę sandomierską, jeszcze natenczas ważną i dochodną. Zlecone miał sobie poborstwo Ziemi Przemyskiéj i Sanockiéj Dobiesław Chmielecki, a Ziemi Chełmskiéj i Bełzkiéj podstoli Stanisław Siennicki. Resztę ziem i powiatów Rusi miał pod sobą Otto z Chodcza wojewoda podolski. Nie mają styczności ze skarbem starozakonni, chyba tylko jeden dzierżawiący komorę celną w Lubaczowie, starozakonny Chaczko. Za trudy poborcy otrzymują w nagrodę pieniądze, futra i sukno.

Stanowił o wydatkach sam król. W jego nieobecności, zasięgając jego woli, podskarbi posyła z Krakowa do Litwy po instrukcyą [1]). W naglących tylko i drobnych wydatkach pod nieobecność króla dają upoważnienie Panowie Rady. Większą część wypłat

[1]) Rach. prywat. ks. 36. Cubicularius. Johan. domini Thezaurarii Cubiculario, ex Cracovia ad S. M. Lithuaniam pro informatione unde serviles deberent provideri et expediri, transmisso viij. fl. pro expensis dati.

Digitized by Google

skarb uskutecznia przez assygnacye — mniejszą gotówką. Gotówką posyłają się pieniądze z suknem dla wojska na Rusi, pod strażą dwudziestu koni znaku podskarbiego, będących w poczcie rot nadwornych. Assygnacye wydają się na wszystkie gałęzie dochodu: na pobory, cła, żupy, mennicę, Jubileusz, podymne, na dochód z dóbr, stacyj, na gminy starozakonnych, na kunicę w starostwie lubaczowskiém, na aksamit, atłas, sukno do Jana Bonera, na łyżki srebrne po księdzu zmarłym w Wielko-Polsce, na konie ze stada w Przemyskiém. Cieśle budujący zamek w Rawie, w Lublinie, odbierają kwit do Wieliczki na sól; a pod Smoleńskiem furmani, którzy działa przyciągnęli, na sól i sukna do Krakowa. Były dwie księgi skarbowe: jedna przy królu assygnacyj, rekognicyj i kwitów; druga przy podskarbim, rejestr wydatków. Nie rozróżniając wydatków prywatnych królewskich od publicznych, bez klassyfikacyi jednych i drugich, zapisywano obok wydatku na żołd wojsku lub na koszta poselstwa, koszt futra podskarbiemu lub jałmużnę „Marcie szalonej“, ubogiéj żebraczce. Jest częściowy rejestr wydatków, nie ma ogólnego rejestru dochodów. Nie ma téż wiadomości o wpływach z mennicy, które król pod swój klucz na zamku przyjmował [1]).

Jakób Szydłowiecki, który był podskarbim ze zwyczajami przedawnionéj skarbowości, przy schyłku tego roku umarł d. 22 Grudnia. Następstwo po nim musiało przypaść na jednę z tych dwóch osób, których kredyt okazał się być wyższym nad kredyt skarbu. W dzień ś. Szczepana, drugi Bożego Narodzenia, postąpił na podskarbstwo Andrzej z Kościelca. Jako starosta spiski, wielkorządca od 1508, i od r. 1509 żupnik krakowski, już przedtém zarządzał on najbogatszemi dobrami, wszystkiém gospodarstwem królewskiém w około Krakowa i głównem źródłem dochodu i kredytu. Teraz połączył w osobie swojéj najwyższe skarbowe urzędy, jakich ani przed nim ani po nim nikt razem nie sprawował. W kilkanaście dni późniéj objął skarbiec królewski w obecności Macieja Drzewieckiego kanclerza i Krzysztofa Szydłowieckiego kasztelana sandomirskiego. Było w nim trzy korony: króla, królowéj i homagialna; berło z kryształem i dwa jabłka; tarcza na któréj noszono

---

[1]) Rach. prywat. ks. 36. It. Cista ad servandum pecun. R. Mtis. in thezauro arcis de Monetaria pro Sua Mte. provenient. dati sunt fl. ij. gr. xx.

Digitized by Google

koronę, srebrna pozłocista; na pozłocistych łańcuchach dwie pieczęcie i dwa pierścienie rytowane; turkus, róg jednorożca i duża sztuka korala; używane przy koronacyi trzy trąby oprawne w srebro; trzy miecze, z nich jeden Bolesławowski Szczerbiec; chorągiew państwa i przywilej pargaminowy jeden na starostwo spiskie (czy to nie było niejaką skazówką, że Karpaty nie są przeszkodą do ścisłych stosunków Węgier z Polską?); obrazy: N. Panny Maryi i grecki zdobny złotem; do olejów śś. puszka, relikwie, cząstka krzyża ś., szata i cierń Pana Jezusa [1]).

R. 1510 Sejm w Piotrkowie zajął się przedewszystkiém materyą finansową [2]), bo nowy podskarbi znalazł tylko fl. 61 po poprzedniku [3]). Synod zezwolił na wybranie z dochodów duchowieństwa fl. 40,000 na rzecz wykupna dóbr na Rusi [4]). Z przyrzeczonéj summy małą tylko część (fl. 6040) złożono. Na wykupno żup ruskich, zastawionych Pawłowi Czarnemu z Witowic w fl. 15,000, pożyczył fl. 10,000 urząd miasta Torunia. Cofnięto za to wydane w roku zeszłym pozwolenie na wolną sprzedaż soli za opłatą cła na granicy na północ od Łęczycy i Sochaczowa, a ustanowiono samokupstwo. Zobowiązano się dostarczyć z żup 4000 beczek soli krakowskiéj po cenie 4 kop groszy, ruskiéj po gr. 48 za beczkę: z tych pieniędzy połowę Torunianie mieli odbierać na rachunek pożyczonych [4]). Powróciły do używalności skarbu na Wiśle dwie komory: w Dobrzyniu i Bobrownikach. Summy umorzyły się wytrzymywaniem ich od r. 1501, to jest odkąd były zastawione w fl. 4580 Janowi Polyak Karnkowskiemu kasztelanowi gnieznieńskiemu. Zniesiono te komory, ponieważ zastąpione były przez komorę w Nieszawie, zwaną Przepust. Nie mogąc zmusić do sprzedawania głównego towaru korzennego szafranu po taksie, było zupełnie zabronione

---

[1]) Metr. Kor. ks. 24. Numerus depositor. in Thezauro per And. Cosczyeleczky Thez. acceptor.

[2]) Metr. Kor. ks. 24. Lre. Universales super Exact. civil. et fertonum.

[3]) Rach. prywat. ks. 36. Post obitum d. R. Thezaur... in manus magn. d. Cristophori Schydlowyeczki Succamerarii Crac. ad Thezaur. R. Mtis. de residuitate pecun. quae fuerunt apud d. Thezaur. in Leopolim lxj. fl. per me Tharnowsky notarium traditi.

[4]) Ibid. ks. 24. Lre. Universales super Novo Theloneo a sale Prutenico exigendo. Accipiantur 10,000 fl. in mutuum apud Thorunien. Cives cum ipsisq. constituetur ordinatio.

Digitized by Google

sprowadzanie tego materyału r. 1508; teraz zniesiono prawo r. 1507 ustanawiające taksę na towary przywozowe: sukno, szafran i pieprz [1]). Stany pruskie uchwaliły podatek 10% od dochodu: ale ten podatek jeszcze we dwa lata późniéj nie wpłynął. Dług Janowi Bonerowi dochodził już summy znacznéj (fl. 24,313).[2]) Pod naciskiem konieczności pożyczyli na rachunek podatków: arcybiskup gnieźnieński, biskupi: płocki, kujawski i poznański, Mikołaj Gardzina z Lubrańca wojewoda kaliski, Prandota z Żelaznéj wojewoda rawski, Mikołaj Kretkowski wojewoda inowrocławski, Jan Zaremba z Kalinowy kasztelan poznański i Andrzéj z Górki kasztelan lędzki.

Pod dowództwem Jana Tworowskiego 3000 koni stało na Pokuciu. Okazało się, że gotowość do wojny była zręcznym środkiem do jéj uniknięcia. Tymczasem Piotr Tomicki i Mikołaj Firlej wojewoda lubelski umawiali się na dworze króla węgierskiego o niezałatwione punkta zgody z Hospodarem. Bohdan wymagał ścięcia lub wydania Piotra wojewody wołoskiego, mającego przytułek u dworu Zygmunta; ograniczono się odesłaniem go na mieszkanie do Tuchola. Rok ten król rozpoczął w Krakowie, dokąd zaraz po powrocie z Sejmu przybywali posłowie (odtąd przez całe panowanie posłowie zjeżdżać się będą do dworu tłumnie i nieustannie, pociągani powagą rządów i osoby królewskiéj): przybył poseł moskiewski, żeby być obecnym złożeniu przysięgi na dotrzymanie zawieszenia broni; przyjechał poseł turecki: otrzymał on w darze 100 fl. i 32 funtów szafranu. Pracujący koło połączenia państw chrześciańskich przeciwko Turcyi, Jakób Piso, poseł Ojca św. nie doznał powodzenia; inny Achilles de Grassis, pośredniczący w sprawie naszéj z Zakonem, odebrał w podarunku fl. 600 [3]). Zjazd w Poznaniu spełzł na niczém; Zakon bowiem domagał się odrobienia tego, co wytworzyła wola tamecznych obywateli, a stwierdziło nasze zwycięstwo: uwolnienia Mistrza od hołdu, oddania mu trzech Województw, nie posyłania posiłków na wojnę i nieprzypuszczania narodowców naszych do grona braci. Prosząc o rękę królowny Elżbiety, przybyli posło-

---

[1]) Metr. Kor. ks. 24. Conclusiones Petricovienses. Statuta de panno, pipere et croco abrogantur.

[2]) Ibid. Boner et socii ejus redduntur certiores de 24,313 fl. ips. circa calculum rationis relictis.

[3]) Rach. Skarb.

Digitized by Google

wie z Danii; z powracającymi wyprawiono Targowskiego. Somersberg powiada, że Zygmunt zostawił po sobie trwałą pamięć w Szląsku wytępieniem łotrostw; tém samém zajął sią obecnie i w Polsce. Objeżdżają Województwa dworzanie królewscy, przez starostów ścigając łotrzyków; król muruje dla nich wieżę w Piotrkowie [1]). Tłumione u nas już dawniéj wyborną organizacyą sądowo-ziemiańską, zapatrywało się tylko na Szląsk. Wykupiono więc leżący nad Prosną zamek Bolesławiec, sławny w dziejach łotrzykowania polsko-szląskiego. Odtąd znikło łotrzykowanie szlacheckie, które odrodziło się następnie w odmiennym kształcie ludowym, w kozactwie. W Oświęcimie urządzało się rybołowstwo, spłacają się postawione budynki w starostwie człuchowskiém, wykupują się niektóre wsie do starostwa przemyskiego i rabsztyńskiego [2]).

Ogólny dochód skarbu wynosił fl. 104,406 [3]), (w monecie fl. 103,856 gr. 26, w złocie fl. 440). [4]).

---

[1]) Rach. prywat. ks. 43. Distrib. in necess. R. et Reip. Benedictus murator Crac. sabbato domin. Reminiscere d. convento ad erigendam turrim in Pyotrkovo... fl. 10. — Ib. ks. 33. Data e. quitt. Crac. fer. tertia post fest. Concept. Mariae proxima, ab Andrea Cosczyeleczky Nicolao Jordan ad rationem summae q. exemit Castr. et opp. Boleslawyecz propriis pecuniis ad utilit. Reg. ut daret sibi Thez. Reg. f. 885. — Ibid. Crac. sabb. in festo s. Viti, Ottwinowski, venienti huc de Russia et in itinere per latrones spoliato et vulnerato... fl. 4. — Ibid. Crac. fer. sexta post fest. s. Sophiae, dedi famulo Kekricii, misso in negotio R. M. ad perscrutand. praedones in gcia. res. S. M. de Noremberga ductas 12 fl.

[2]) W wydatkach roku tego znajduję: Fer. secund. post fest. s. Franc. Charlaczki de Hungaria afferenti dono palmites R. M. fl. 10... Sczekowski presbitero R. aegrotanti morbo gallico. fl. 6... Cracov. fer. tert. die dominico in festo s. Tiburcii, Baran famulo d. Haliczki R. Marschalci, portanti dono nocturna R. 2 flor... Fer. tertia post. fest. s. Katherinae Alemanno funambulo in fune volanti et discurrenti dedi... fl. 50... Crac. fer. tertia in vigil. Nativ. Dom. dedi pro armis R. factis ex undec. scotis argent. et donat. funambulo Alem. fl. 12 cum med. gr... Crac. die dom. in crast. s. Thomae ad relation. d. Boner dedi pro debito Reg. Ade Comiti alias Graff de Beichlingen de Alemania 50 fl... Nuntio Epi. Varad... adduc. a dno. Episcopo duos equos ambulatores dono Reg. 20 fl... It. Crac. Sabb. fest. s. Laurentii, Cubicul. Duc. Thesnen. afferenti dono gladium d. R. M. 2 fl.

[3]) Rach. prywat. ks. 40. Regestrum generale perceptarum et distributar. pecuniar. undecunque ad Thezaur. Regni comportatarum in manus mag. d. Andreae de Cosczelecz etc. a die qua in Regni Thezaurarium feliciter est assumptus Sab. s. ante fest. Nativitat. Dom. quae fuit 22 Decembris A. D. 1509 inceptum etc.

[4]) Rach. Sejm. ks. A. a. d. 1510. W owym czasie dzień roboczy rolny pła-

Digitized by Google

Sejm w roku 1511, zebrany zaraz po Trzech Królach w Piotrkowie, nim przystąpił do stanowienia o podatkach, wziął pod rozwagę sprawę menniczą. Bicie od pięciu lat monety drobnéj i niskiéj próby, podniosło cenę rzeczy i wartość czerwonego złotego węgierskiego, który służył za stopę miennego, z gr. 32 na gr. 42. W Prusach dla monety naszéj ustanowiono wartość niższą od miejscowéj: traciła ona w porównaniu z litewską jednę piątą; a targi wołoskie zupełnie zamknęły się dla niéj. Mennica więc czynna od Wielkiéjnocy r. 1507, zwiniętą została d. 7 Czerwca r. 1511. Późniéj Zjazd w Nowém Mieście Korczynie skarżył się, że szkody, które wyrządziła, będą się czuć dawały jeszcze i przez lat ośmdziesiąt. Odmieniając zasadę stanowienia podatków na rok jeden, Sejm uchwalił Czopowe na trzy lata, Łanowe i Szos na dwa, z dołożeniem, że do Łanowego przykłada się w połowie dziedzic w zastępstwie podatku czwartéj części czynszów. Na przypadek krzywdy dla podatkujących ze strony poborców (którzy w roku poprzednim pociągnęli do podatku grunta sołtyskie, kiedy ich właściciele osobiście odbywali posługę wojenną), ustanowiono sędziów skarbowych po Województwach w osobie biskupów, wojewodów lub kasztelanów [1]). Grunta nieosiadłe czyli puste uznano za wolne od podatku: wyrzeczenie niebezpieczne, prowadziło bowiem do rugowania kmieci z osiadłych gruntów, a zwiększenia gruntów pustych i folwarcznych. Uchwalenie podatków na dwa lata, zapewniło obronę i podniosło kredyt; a król oceniając tę gotowość, zobowiązał się pospolite ruszenie tylko w razie wielkiego niebezpieczeństwa powołać. Biskupi: krakowski, poznański i przemyski, Xiąże Zatorski, który sprzedawszy nam Xięstwo, trzymał je dożywotnie, Spytek z Jarosławia kasztelan krakowski i Łukasz z Górki, zaliczyli potrzebne summy. Andrzej z Kościelca pożyczo-

---

cono po gr. 1. Summą więc fl. 104,406 można było zapłacić roboczych dni 3.132,180. Dziś na opłacenie podobnéj siły, (dzień rachując po złp. 2) byłoby potrzeba summy złp. 6.264,360. Korzec żyta kosztował wtenczas gr. 5; za summę więc złp. 104,406 kupić można było 626,436 korcy. Dziś (korzec rachując po złp. 20) na taką ilość zboża wydaćby potrzeba złp. 12.528,720. We Francyi za króla Franciszka I. powiada Forbonnais: Le produit ordinaire des impôts et de biens domaniaux était evalué, vers cette epoque, à quinze millions de livres. (Recherches sur les finances de la France par Forbonnais, 4to, I. 18.)

[1]) Metr. Kor. ks. 25.

Digitized by Google

ną summę zabezpieczył na Rabsztynie, Piotr Odnowski z Fulsztyna na Bieczu, Bieniasz Pogorski z Kościelca na olborze. Według urządzeń podskarbiego, prywatny króla skarb oddzielony od publicznego, temu ostatniemu nie darowizną, lecz już jako wierzyciel zaliczał pieniądze.

Na północy obawa zamachów nowo obranego W. Mistrza, syna Margrabiego Brandeburskiego, Xiążęcia Olbrachta, a od południa wieść o przyciągnieniu Hana tatarskiego nad Dniepr, sprawiły, że przez całe lato naród miał się w gotowości. Uczyniono popis w Prusach pod Janem Gosławskim starostą malborskim. Pospolite ruszenie skupiało się w Polsce pode Lwowem, a litewskie pod Mozyrem z x. Konstantym Ostrogskim. Jana Tworowskiego zaś z 300 jazdy wysunięto naprzód do Międzyborza. Jednak nie przyszło do starcia: Han tatarski zwrócił się na nowego naszego sprzymierzeńca, Hospodara. Napad ten policzono Hanowi za złamanie umowy: wstrzymano mu przyrzeczony żołd fl. 15,000. Połowę summy przypadającą na Koronę, wysłaną już do Brześcia, powrócono do skarbu.

Król przyjechał jesienią do Krakowa. W Grudniu odbywał się zjazd naszych posłów z krzyżackimi w Poznaniu. Jeździli posłowie do Wołoch i do Węgier, a Janusz Swierczowski do Turcyi. Kraków ujrzał poselstwo z Moskwy, złożone z orszaku 304 osób. Spłacił skarb summę, w któréj zastawione było starostwo inowrocławskie, i wykupił w Sieradzkiém wieś Brzegi. Ze względu na umowę z Toruniem, przedsięwzięto szczególne środki do zabezpieczenia dostawy soli: flota płynęła, mając na przedniéj komiędze wywieszony sztandar królewski. Do ukończenia nauk we Włoszech, Wawrzyniec Myszkowski odebrał zapomogę, a w Krakowie król dał wsparcie bursie węgierskiej na wstawienie się posłów pośredniczących w układach z Wołochami [1]).

---

[1]) Rach. prywat. ks. 43.. Crac. fer. quinta in Oct. Corpor. Chr. Rey cubicular. cum uris, missis ad Reg. Hungar... 16 fl... Rustico pellenti eos pro camisiis 20 gr... It. in Seczemin hospiti, ubi R. M. prandebat, ratione hospic. fl. 1. It. Matri suae, quae de Turcar. captivitate elapsa est, 24 gr... Corzel Slesita... eid. portanti prunellas pensiles R. M... fl. 5... Zuccarum. It. Pyotrkow. fer. quarta post. fest. Purificat. Mariae emi tres lapid. zuccarii, pro quolibet 4 flor. dand.

Digitized by Google

Skarb zamknął rachunki roczne summą fl. 124,670 gr. 8 (w monecie fl. 119,558 gr. 24, a w złocie fl. 3672). [1])

Nie bez przyczyny Xiąże Cieszyński przyjeżdżał do Krakowa na początku zimy: stanęła umowa o wydanie jego siostrzenicy Barbary Zapolia, córki zmarłego Stefana wojewody siedmiogrodzkiego, w małżeństwo królowi. Wniosła posagiem fl. 100,000; wiano fl. 200,000 zapisano na dobrach, na których była zabezpieczona podobna summa królowy Elżbiety. Zajęto się przygotowaniem zamku na gody weselne, rozesłano dworzan z zaprosinami do ościennych panujących. Klejnoty, przeznaczone w dar przyszłéj małżonce, król zakupuje u Karola, zięcia Kaspra Beera [2]). Przybyła królowa w Lutym: dnia 8 tegoż miesiąca odbyła się koronacya w obecności xiążąt, posłów i panów.

Dworu, wśród którego miała żyć królowa, nie zdobił pozorny blask przepychu: był on nieliczny ale poważny, jak przystało na dwór królującego nad wolnym narodem. Stanisław Jarocki był marszałkiem nadwornym. Krzysztof Szydłowiecki, syn Mikołaja, przełożonego nad wychowaniem dzieci króla Kazimierza, przyjaciel i powiernik króla, łączył z podskarbstwem nadworném urzędy ochmistrza, podkomorzego i podstolego krakowskiego. Pod nim było dwóch szafarzy i podszafarzy. Starszy dworzanin i ciągły towarzysz podróży króla, Sylwester Ożarowski, objął urząd podkomorzego nadwornego od r. 1510. Mikołaj Ocieski starosta kościański był koniuszym nadwornym, Dzierżysław Zaliwski kuchmistrzem, Jan Łabądź podstolim. Stanisław Chroberski był razem podczaszym, chorążym i krajczym nadwornym. Urząd oboźnego sprawował Marcin Wolski. Dworzan starszych strukczaszych jest ośmiu, młodszych większa liczba. Spowiednikiem jest założyciel szpitala w Proszowicach, doktor Adam z Oświęcima, ze czterema kapelanami. Byli lekarzami Franciszek de Mediabarba Sycylijczyk, Izak Hiszpan Starozakonny, Leonard Pieczychowski kanonik krakowski: król bowiem miał dane sobie przez Ojca św. prawo obsadzania

---

[1]) Rach. Sejm. ks. 75. Regestrum perceptorum de exactionibus terrestribus A. D. 1511.

[2]) Rach. prywat. ks. 43. Gemmae. Crac. Sabbat. Carnisprivii solvi Carolo, genero Casper Bar, gemmas jam dudum per R. M. emptas, videlic. 315 quodlibet granum 2 fl. cum medio Rinen., quemlib. 29 gr. taxand. facit per med. sexag. fl. 761 gr. 7 cum med.

Digitized by Google

lekarzami czterech kanonii. Pod Konradem Fajfrem było kilku skrzypków i fletnistów [1]). Niższéj służby liczono 79 osób. Przy wspomnieniu o dworze, nie pominiemy imienia biednego Bieniasza Ritter „histrio,“ błazna, jak go nazywają Rejestra.

Do spraw państwowych król miał sekretarzy i pisarzy. W gronie ich znajduję Jana Flachsbindera znanego Dantyszka, Jana Latalskiego późniejszego prymasa; Kopcia i Bogusza do języka ruskiego, do spraw litewskich. Roty nadworne składały się z kilkuset koni: zmieniała się ich liczba podług okoliczności. — Wyjeżdżając z Krakowa do Litwy w 1507 r. król miał 430 koni jazdy; w r. 1508 pod Smoleńskiem 600 koni; w r. 1509 w wilią wojny wołoskiéj w Piotrkowie 701, a po wojnie 323 koni. Rotmistrze znanéj dzielności nieobecni odbierają żołd z obowiązkiem stawienia się na pierwsze wezwanie [2]). Najdawniejszym żołnierzem jest Krzysztof Szydłowiecki — służba mu liczy się od r. 1493. Prócz Polaków i Rusinów, służą Szlązacy, Czechy, Węgry, Serby, Wołochy, późniéj Moskwa, Francuzi, Włochy i Hiszpanie. Dygnitarze i urzędnicy dworscy, od kanclerza do lekarza, każdy ma kilka koni w rotach.

Królowa otrzymała za kanclerza Andrzeja Krzyckiego, za ochmistrza Stanisława Jarockiego, a Stanisława Gniadego z Zabierzowa za podskarbiego [3]). Na czele dworu królewny Elżbiety jest ochmistrzem Jakób Sieklucki kasztelan wojnicki [4]), a po jego zgonie Stanisław Tarło. Barbara z Tęczyna na Rabsztynie jest na czele dworu żeńskiego.

---

[1]) Rach. prywat. ks. 33. Buda... 1504... Czurilo Rutheno antiquo citharedo pro panno ad tunicam et a labore et a tonsion. per manus Olbricht dispensatoris dedi j. fl. et v. d. hung. — Rach. wojsk. ks. 35... 1510... Regestrum Conradi fistulatoris... habet quolibet anno 200 fl., unum stamen de panno Lundensi et non magis. Id. ex hoc salario debet providere familiam ad fistulas et non R. Mtas.

[2]) Rach. wojsk. ks. 35. Janusch Swirczowski. It. in Brzescye A. D. 1511 in d. Johannis Baptistae, ex commissione S. M. R.. de novo conventus est ad Jurgielth, sic manens extra curiam in domo, habet servitium... super v. eqvos, et quandocunque pro eo mitteretur, debet esse in eisd. v. eqvis paratus.

[3]) Rach. prywat. ks. 35. 1513. Stanislao Jaroczki Marschalco Regiae Mtis. Sabb. ante domin. Judica proxim. data est quitt. ad Tezaur. Regni sup. 100 marcas pec. ratione officii sui Magistratus Curiae Reginalis M.

[4]) Rach. prywat. ks. 33. Jacob. Syekluczki Castell. Woynic. quittat. e. Cracov. die s. Jeronim. (r. 1510) de 100 marc. quas sibi de mandato Reg. recepit p. servitiis ips. Magistratus Curiae apud Reginulam etc.

Digitized by Google

Powolne wpływy z podatków, drobne pożyczki i część posagu królowy, niedostatecznemi były zasiłkami. Cała skarbowość oparła się o Jana Bonera. On opędzał wydatki skarbu prywatnego i publicznego na uroczystości weselne w Krakowie i na wojsko na Podolu; opłacał srebrne ozdoby w katedrze ołtarza świętego Stanisława. W braku pieniędzy dostarcza sukna na zaspokojenie wojska: szląskie, luzyckie, czeskie warsztaty kredytują wyroby kupcom krakowskim chętnie, odnosząc stąd podwójną korzyść: i na towarze i na rozszerzeniu odbytu przemysłowi. Wydatki posłańców polskich w Rzymie opędzał Jan Boner za pomocą operacyj bankowych [1]). Wszystkie zaliczenia jego wynoszą fl. 57,316; dorównywają więc dochodowi państwa [2]).

Nie skończyły się uroczystości weselne, a już obiegały wieści o mającém nastąpić wpadnięciu Tatarów. Jan Tworowski, którego wojsko z 750 koni pomnożono do 3000, przy trzystu piechotnikach pod rotmistrzem Szymonem Kulawym, był daleko na południu, na Podolu, kiedy Tatarzy biorąc się więcéj ku północy, przyciągnęli i rozłożyli się koszem pomiędzy Buskiem a Lwowem. Ruś była jak próżnia obrana z rycerstwa i warowni. Fredro z Herburtem i Chrzanowski pierwsi stawili opór już po téj stronie Sanu. Pod Stanisławem Lanckorońskim chorągwie nadworne z Krakowa, całe pospolite ruszenie z Ziemi Krakowskiéj i trzecia część z reszty Polski pod Lwów pociągnęli; a ztąd, połączywszy się z wojskiem litewskiém przy x. Konstantym Ostrogskim, idąc za nieprzyjacielem, rozgromili go pod Wiśniowcem d. 28 Kwietnia [3]). Z 20,000 na-

---

[1]) Rach. Sejm. ks. I. Dom. Joh. Boner ad banc. Italic. Solutio legationis traductae ad Sed. Apostol. in Republ. It. Crac. Sabb. in vigilia s. Jacobi Appli. solvi dno Joh. Boner quod exposuit de banco Italico pro legationibus publ. videlic. anno praeterito 1511, flor. 25 in auro. It. in Februario ann. pnt. fl. 127 gr. 24. It. in Junio fl 6. gr. 27. Summa fac. in auro de pondere florenos 159 gr. 9.

[2]) Metr. Kor. ks. 25. Calculus rationis simul ac quittation. J. Boner sup. cert. res dat. Calculus ration. simul de quitt. Johannis Boner et Z. Bethman de pannis sericeisque ac aliis rebus. — Demonstratio. 7753 fl. J. Boner pro certo tempore solutio... pro argento et aliis rebus... et praesertim pro tabula facta, qua d. patroni nostri s. Stanisl. ara adornanda est.

[3]) Rach. Sejm. ks. I Baliczki cum novitate veniens de Tartar. 100 per eos in discessu caes. It. Crac... d. dominico Conductus Paschae dedi... fl 6 p. sex ulnis pan. Lund. Chabelski nuntiant. 400 eqvos Tartar. caesos. It.

Digitized by Google

jezdników mało który uszedł z porażki. Nagradza król zwycięzców witając powracających [1]).

Za Januszem Swierczowskim z Turcyi przybył poseł turecki z zapewnieniem dłuższego pokoju: był nim Laskowski nasz renegat. Han tatarski przysłał zakładników z tłómaczeniem, że napad wykonał się bez jego wiedzy. Z powodu uspakajających zapewnień, a oraz dla braku pieniędzy, w jesieni wypowiedziano służbę wojsku. Już ono przedtém nie otrzymując żołdu, rozejściem się groziło. Skarb spłaca summy za starostwo sochaczowskie, wykupuje Sącz, [2]) od Marchii obwarowywa zamek Wałcz: Niemiec bowiem łotrzyk, szlachcic Szomberg, którego roszczenia pieniężne już przedtém uznano za niesłuszne, wypowiedział Polsce wojnę od téj granicy.

Rachunki skarbu wykazały dochód tego roku na fl. 65,475 (w monecie fl. 62,125, w złocie fl. 1848). [3])

Z końcem roku upływał czas dwuletniéj obrony, ustanowionéj w roku zeszłym. Wypadki i klęski ostatnich miesięcy dowodziły, że nagła jest potrzeba obmyślenia nowéj i skuteczniejszéj, niż poprzednia, obrony. Król, podskarbi, panowie, wymagać mogli poważnego załatwienia sprawy: nowy bowiem porządek w rachunkowości i oddzielenie skarbu publicznego od skarbu prywatnego, przepro-

---

Crac. fer. quinta in vigilia s. Adalberti dedi... fl. 10 famulis d. Palat. Russiae nuntiant. valid. exercit. Tartar. prostratum. It. Crac. d. dominico festi s. Sigismundi dedi... fl. 6 et pan. Lund.

[1]) Rach. Sejm. ks. I. Distributa ex singulari mandato Regiae Mtis his, qui in Rempublicam aliquid egerunt... Berendi servilis Russiae bene cordatus. It. Crac d. 2 Martii de mandato R. Mtis. dedi eidem 3 fl... Spythko Cracowczik fuit in conflictu Tartarico. It. Crac. d. vigil. Rogation... dedi eidem ratione strenuae virtut. et officii, quod fecit in Rempublicam, suo arbitrio sumptus facien. et pnt. in conflictu Tartar. existen. fl 50... Meleczki ob praesent. belli Tartar. fl. 50. Johanni Pileczki ratione praesentiae in conflictu fl. 50 Stan. Cracowczyk pro eodem fl. 40. Andreas Boratinski pro praesentia in conflictu... fl. 30. Chwal nobilis strenuus Russiae... fl. 20.— Rach. prywat. ks. 38. Recognoscimus praesentibus, q. g. Bernardus Maczyeyowski Judex et Exactor Lublinen. recepit sibi de mandato nro. 30 fl. pecun. pro comparando axamito ad vestem pro eo, quod se strenue gessit in pugna contra Tartaros novissime Reg. vastan. Pyotrkoviae.

[2]) Rach. prywat. ks. 38. Andreas de Cosczyelecz Tezaur. Regni quittatus e. Cracoviae fer. tert. post s. Urban. q. de mandato regio dedit in effectu executoribus g. olim Elisabet. de Dmosczicze tenutar. Sandec. ad ration. ejusdem debiti ips. super Cast. Sandecz inscript. 1000. fl..

[3]) Rach. Sejm. ks. I. A. D. 1512.

Digitized by Google

wadzone w ostatnich dwóch latach, dawały rękojmię należytego użycia grosza publicznego.

Odmieniając dawny tryb rachunkowości w terminach doraźnych, od r. 1510 ustanowiono otwarcie i zamykanie rachunków rocznych od 1 Stycznia do 31 Grudnia. Dawniéj zapisywano razem i wpływy i rozchód, nie oddzielając jednego od drugiego: odtąd zaś wszystkie tytuły dochodu i wydatku wpisywano oddzielnie — tém i tamtém wykazując ogólną summę. Powstała ztąd możność bilansowania wydatku z dochodem: podstawa gospodarstwa państwowego, świetny dwa wieki temu wynalazek swobodnych Rzeczypospolitych Włoskich [1]). Rozróżniając dochód i wydatek podług źródeł i celów na jakie je obracano, każdy zaciągano pod osobną rubrykę. W r. 1511 dochody zapisano pod trzy działy: I. Dochód z Jubileuszu. II. Dochód z podatków i pożyczek. III. Dochód ze skarbu prywatnego. W r. 1512 wpływy ze skarbu prywatnego położono w rubryce pożyczek. Rok ten równie jak i poprzedni, mogą być uważane jako lata ostatecznego założenia skarbu publicznego, w myśl prawa r. 1507. Wydatki rozdzieliły się w następujące rubryki: I. Wojsko. II. Z szczególnego rozkazu królewskiego (nagrody, wsparcia więźniom). III. Posłowie krajowi. IV. Posłowie zagraniczni. V. Spłata długów. VI. Kupno sukna na wojsko. VII. Wynagrodzenie senatorów i posłów ziemskich. VIII. Kupno czerwonych złotych [2]).

Król, a pod nim Andrzej z Kościelca, rozpoczęli w roku tym sprawę urządzenia obrony Rzeczypospolitéj. Usiłowania podjęte w tym kierunku zajęły kilka lat następnych. Sprawa urządzenia obrony była na pozór sprawą skarbowo-wojskową, ale w rzeczy saméj dotykała podwaliny Rzeczypospolitéj. Od jéj rozstrzygnięcia zależało stanowisko Polski w Europie, spólne między dzielnicami stosunki, a w dzielnicy stosunki pomiędzy stanami. Była to więc sprawa ważna i wzniosła. Los narodów od Warty do Dniepru zależał od jéj załatwienia.

---

[1]) Nelle monarchie è per difetto di documenti cosa quasi impossibile di far ragione delle ordinarie lore entrate. Il metodo di ridurre tutti i rami d' entrata e d'uscita in uno specchio generale e di farne un ristretto chiamato bilancio, fu invenzione delle republiche italiane, come ogni altra regola di buona amministrazione... Infatti abbiamo il bilancio della republica di Firenze del 1330 etc. (Cibrario: Della Economia politica del medio Evo.)

[2]) Rach. Sejm ks. 1. Regestrum magnif. dom. Andreae Cosczeleczki R. P. Thesaurarii, Scepus. etc.

Digitized by Google

Pod wpływem ducha wypraw krzyżowych były dawniéj dwa światy: chrześciański i muzułmański. Pod zwierzchnim sterem Ojca ś. polityka pierwszego skupiała się w myśli walczenia z drugim. Rozpadł się teraz Zachód na dwa systematy: na dalszym Zachodzie Francya po utwierdzeniu samobytu i ukończeniu wojen z Anglią, rozpoczęła walkę z domem Habsburgskim; pochłonęły te wojny całą jéj uwagę i siły. Sprawa turecka, dotąd sprawa Europy, stała się udziałem polityki tylko jednéj jéj części — wschodniéj. W celu zawiązania przymierza przeciwko Turcyi, posłowie Ojca ś. odwiedzają nasz dwór. Kiedy już dały się usłyszeć pierwsze dźwięki głosu Marcina Lutra, w przeddzień rozłamania się świętéj nawy kościoła i zaprzeczenia Ojcu ś. władzy, czy to przymierze było możebném? I w téj bliższéj nas połowie Zachodu, namiętności dzielą narody i panujących. Cesarz Maksymilian prowadzi wojnę z Wenecyą, któréj jednéj floty dosięgnąć mogły Carogrodu; z pod władzy Cesarza wyłamują się Rzescy Xiążęta, panowie, miasta, które jedne mogą mu dać żołnierzy i pieniędzy. Przy dworze króla bawi Dr. Stafileus w celu zawarcia przymierza: a w tejże saméj dobie Cesarz Maksymilian knuje związek, usiłując połączyć dwa Zakony i W. Xięcia Moskiewskiego na zgniecenie nasze. Polska więc z ościennemi państwami ani mieć nadzieję ani przystać na spólne działania nie mogła. Jedynie w dziejach swojéj przeszłości poczerpnąć mogła rady dla chwili obecnéj.

Polska i jéj jedność była stworzona przez Kazimierza w wieku XIV. za pomocą jednéj metropolii duchownéj — gnieznieńskiéj, jednéj wszechnicy — krakowskiéj, jednego statutu —. wiślickiego i jednego sądu najwyższego na zamku krakowskim dla ludności miejskiéj. Połączonéj w tym wieku z Litwą a w następnym z Prusami, polityka przyszłości dawała się czytać w polityce przeszłości. Rachując na czas, na własny interes, na nacisk potężniejszych sąsiadów, Polska mogła przewidywać przylgnięcie i wcielenie: na północy dwóch Zakonów, a na południu Mołdawii i Wołoszczyzny. Tamto otworzyłoby wybrzeża morza Baltyckiego, to zbliżyłoby do morza Czarnego. Na Zachodzie Xiążęta Szląscy byli gotowi sprzedawać nam swoje xięstwa. Morawia, Czechia i Węgry, ażeby wytrzymać parcie Niemców i Turcyi, szukały ciągle z Polską przymierza lub spólnych dynastyj. Przedłużając zawieszenie broni z Turcyą, a zobowiązując Hana tatarskiego nietylko do wstrzymania

Digitized by Google

nieprzyjaznych kroków, ale i do dawania nam za żołd posiłków, Polska wycofywała się z dwóch systematów zachodnich, a tworzyła, trzeci, swój własny i odrębny. Jednocześnie z tém rozstrzygał się charakter urządzającéj się obrony: Polska, oparta na prawie, na czasie, na pokoju z Turcyą, urządzała obronę nie zaczepną lecz odporną.

Z dzielnic nie przymusem, lecz dobrowolnie połączonych, żadna zastosować nie mogła względem drugiéj zasad wyłuszczonych w rozdziale XXVI. słynnego dzieła Machiawela [1]). Każda zachowała autonomią, odbijającą się w urządzeniach wojskowych, w skarbowości, w prawie politycznem, w odmiennem zapatrywaniu się na spólne stosunki i wypływające ztąd obowiązki, nareszcie w odmienności saméj polityki zewnętrznéj. Prusy upatrywały niebezpieczeństwo w Zakonie i w Rzeszy — Litwa na Wschodzie. Polskę mającą na granicach drobne lub sprzymierzone państwa, Xiążąt Pomorskich, Margrabiów Brandeburskich, Xiążąt Szląskich i Węgry, tylko przez Ruś dosięgało niebezpieczeństwo. Bezpieczna więc w granicach, oparta na szlachcie, rycerstwie i miastach, Polska była słabą tylko przez Ruś.

Nastręcza się pytanie, dlaczego Ruś nie utrzymała się przy samobycie dzielniczym, mając do tego prawo z tytułu narodowości, języka, religii, historyi, przestrzeni i bogactwa. Rozgromiona w wieku XIII. podzielona na litewską i polską w wieku XIV. leżąc na krańcach świata cywilizowanego, na nieszczęście nie miała odpowiednich żywiołów. Samobyt i obrona dzielnic oparte były na stanach. W jakiém położeniu były stany na Rusi? We Lwowie biskupa obrządku greckiego nie było, rządził zastępczo namiestnik; on oraz biskupi przemyski i chełmski, byli z juryzdykcyą nadwątloną, co do tych ostatnich jeszcze z czasów Xiążąt Ruskich: nie mieli oni ani zamożności, ani roszczeń do powagi i wpływu. Z czterech biskupów katolickich, według świadectwa najznakomitszego Piotra Tomickiego, biskup przemyski był najuboższy w całéj Polsce; chełmski wahał się jeszcze w wyborze miasta na swoję katedrę: przenosił ją z Chełma do Hrubieszowa, ztąd do Krasnegostawu. Biskup kamieniecki przesiadywał u dworu, w Krakowie, bo był pasterzem niemal bez ow-

[1]) Un principe nuovo, in una città o provincia presa da lui, debbe fare ogni cosa nuova. (Discorsi I.)

Digitized by Google

czarni. Jak oni tak i arcybiskup lwowski mało mieli znaczenia, mało wpływu. W Polsce, utworzona na własności ziemi, szlachta dzieliła się na szlachtę właściwą, która miała kmieci na swoich gruntach, i na rycerstwo, szlachtę bez kmieci. Na Rusi była tylko szlachta: bo tu wytworzyła się szlachta nie na własności ziemi, lecz na własności kmieci. Już dawniéj znikła rzesza bojarska, odpowiadająca naszemu rycerstwu; jedna tylko wieś bojarów i kilka wsi służków i manów utrzymały się na Rusi [1]). Była więc szlachta do sejmikowania, a nie było do pospolitego ruszenia rycerstwa. Oprócz Lwowa z trudem przyjmowały się po ruskich miastach gminy miejskie. Ruscy Xiążęta pozostawili ludność rolniczą podzieloną na dziesiątki pod prawem ruskiém, odpowiadającém rozległością swobód naszemu prawu niemieckiemu. Część druga ludności wyzuta z praw, zamknięta w ordy, żyła w kabalstwie, w niewoli. Ludność rolnicza miała na czele tylko tiunów i dziesiątników doraźnych, nie zaś, jak u nas, sołtysów osiadłych, obowiązanych do wojennéj posługi. Niedostateczności stanowe odbijały się w przedstawicielstwie na zgromadzeniach prawodawczych. Prawda, że Rusin Spytek z Jarosławia górował nad senatem zajmując pierwsze krzesło, kasztelanią krakowską: ale senatorowie saméj Rusi nie zjednali wysokiego stanowiska. W najważniejszych przejściach, Stanisław Odrowąż, wojewoda ruski, zastępowany być musiał jako nieobecny dla słabości zdrowia; wojewodę podolskiego a razem i starostę lwowskiego usunąć pragnął Krzysztof Szydłowiecki za niedołęstwo. Brak życia politycznego w duchowieństwie, szlachcie, miastach i rolniczéj ludności, zrodził dla Rusi niemożność utrzymania się przy samobycie.

Kiedy Ruś traciła samobyt, inne dzielnice różnorodnie zapatrywały się na wielką sprawę obrony. Najniezależniéj stawiały się Prusy, streszczając swe założenie w słowach przez jedno z ich miast wyrzeczonych: że „naród czyli prowincya żyć i trzymać się powinny każda swego ducha, prawa i zwyczaju“ [2]). Jeszcze dwa-

---

[1]) Metr. Kor. ks. 33. Divisio bonorum inter mag. Magdalenam mci. Nicolai de Pilcza conjugem ex una, et Annam generos. Nicolai Jordan de Zakliczin Castel. Voinicen. consort. etc. De Feodalibus Jaroslavien. etc.

[2]) Lengnich: Geschichte der Preussischen Lande. Exceptiones der drei grossen Städte wieder die Artickel, welche der Adel vom Könige zu Dantzig erhalten. 35.

Digitized by Google

dzieścia lat późniéj, kiedy czas zbliżyć mógł Prusy z innemi dzielnicami, stany ich oświadczyły: że „ani wiedzą, ani uznają obowiązku bronienia Rzeczypospolitéj... z przykładu saméj Polski, prowadzącéj dawniéj wojny z Prusami, przekonanie powzięły, iż do posługi wojskowéj a tém bardziéj podatku, są obowiązane tylko w granicach prowincyi swojéj.“ [1]) Parta na wschodzie przez nieprzyjaciela potężnego Litwa, od dawniejszego czasu z Polską złączona, skłonniejszą okazywała się do spólnego posiłkowania. Ale w wewnętrzném urządzeniu równie Litwa jak i Prusy niezłomnie przestrzegały autonomii. Sejm pruski składał się z senatorów, posłów od szlachty i posłów od miast. Niedostawało tylko posłów od gburów, żeby na Sejmach tam widziano przedstawicieli całego narodu. Sejm w Polsce ani od kmieci, ani od miast posłów nie dopuszczał. W Litwie panowie stanowili w przedmiotach podatku: była tam obecność posłów od szlachty czystém naśladownictwem Polski, bez doniosłości prawodawczéj [2]). Jeszcze przy końcu panowania w r. 1544, kiedy Sejm brzeski domagał się dla posłów prawa stanowienia o podatkach, król odpowiadał: „Potrzeba tylko zgody na to Panów Rady.“ [3]) A zatém rządy polityczne i uchwalanie podatków w Litwie zależały od jednego stanu, w Polsce od dwóch, w Prusach od trzech. Skarb pruski opierał się wyłącznie na podatku od dochodu i na podatkach niestałych: cechy skarbowości wyrozumowanéj i naprzód posuniętéj. Polska teraz dopiero wprowadzała podatki niestałe (Cło, Czopowe), a jądrem jéj skarbowości był podatek od gruntu. Litwa jest w początkującym zwrocie; podstawą skarbu jest tam podatek od inwentarza i Pogłówne: podatki uciążliwe i niebezpieczne. Szafowanie dochodu w Litwie z prawa należy do Panów Rady, lecz rzeczywiście było przy królu. Polska już spróbowała niebezpiecznego rządzenia skarbem przez stany, i jeszcze pod tym panowaniem kilkakrotnie wejdzie na tę ponętną i szkodliwą drogę,

---

[1]) Lengnich: Geschichte der Preussischen Lande.

[2]) Acta Tomiciana, ks. XII. Rps. R. 1529 Ration. Gastoldi, cur Judices in Lithuania non sint constituendi, ut est in Polonia... Nostrae longe aliter absolvuntur Conventiones et quidquid per Mtem. Regiam concluditur et Dominos, Nobilitas hoc nostra exequatur necesse est. Vocamus quidem ad nostros Conventus etiam Nobilitatem tanquam honoris gratia, revera autem, ut singulis palam sit, quidquid concluserimus.

[3]) Działyński: Zbiór Praw Litewskich.

Digitized by Google

prowadzącą do nierządu [1]). W trzeciéj dzielnicy, w Prusach, szafunek pozostaje wyłącznie przy królu. Na domagania się sprzeczne z zasadą w kilkanaście lat późniéj, król odpowiada: „JKMość dowiedział się, że wielu z was nadeł porywczo i śmiało żąda rachunku z pieniędzy podatkowych, wydanych z wiadomością króla i Panów Rad, chcąc wiedzieć co się z niemi uczyniło. Nietylko że JKMość to podziwia, lecz z oburzeniem znosi: ponieważ wam tylko milczeniem stwierdzać przystoi, kiedy król z Panami Rady stanowią o bezpieczeństwie i pokoju publicznym“ [2]). W sprawie wojskowéj Prusy zapatrywały się na pospolite ruszenie jako na bezskuteczne, mając jedynie płatnego żołnierza za odpowiedniego. Od lat kilkudziesięciu miała Polska w swoich wojnach płatnego żołnierza, nie rozstawając się z pospolitém ruszeniem jako siłą zbrojną w odwodzie na zewnątrz i osłoną swobód na wewnątrz. W Litwie nieznany jest płatny żołnierz: dopiero w tym wieku, zapatrując się na Polskę, skarb litewski będzie uskuteczniał zaciągi po naszych miastach, w Krakowie i Poznaniu.

Pod względem więc doskonałości urządzeń politycznych i skarbowych, Prusom wśród dzielnic należało pierwszeństwo; pod względem przestrzeni, Litwie: a jednakże kiedy zaniepokoją straszliwe pogłoski Malborg, Wilno, Smoleńsk, Kijów lub Kamieniec, zwracają się wszystkich serca do Krakowa i ztamtąd oczekują wojska, pieniędzy i kierunku. Nie mądrość bowiem urządzeń politycznych, nie przestrzeń, nie doskonałość skarbowości tworzą środki ciążenia, dając sterniczące stanowisko tym lub owym dzielnicom, lecz względna wartość ludzi i narodu.

Ostatecznie Prusy utrzymały zasadę, że są obowiązane bronić tylko swoją prowincyą, a nie mają powinności bronienia państwa. Nie tak bezwzględnie stawiła się Litwa: zgadzała się na posiłkowanie Polski oddziałem z czterech lub pięciu tysięcy wojska, i na płacenie Hanowi tatarskiemu żołdu przez połowę ze skarbem pol-

---

[1]) Cet empietement de la puissance législative sur les prerogatives incontéstables de la royauté et l' abus que firent bientôt après les etats généraux d' un pouvoir dont ils avaient méconus les limites ne tarderent pas à discrediter ces assemblées et justifier en quelque sorte les efforts, que fit la Couronne pour se soustraire â leur influence. (Bailly: Histoire finan. de la France I.)

[2]) Acta Tomic. ks. XXI. R. 1536. Rps.

Digitized by Google

skim, [1]) warując swoim stanom wyrzekanie w pojedynczych wypadkach według czasu i okoliczności. Jedna Polska nie podawała w wątpliwość swojego obowiązku bronienia wszystkich dzielnic: ztąd jéj hegemoniczne wśród nich stanowisko; ztąd podniesienie jéj sztandaru do wysokości chorągwi państwowéj, a dziejów jéj skarbu do wysokości dziejów skarbu całéj Rzeczypospolitej, co zarazem dawało stanowisko podrzędne i prowincyonalne dwom innym skarbom.

Po ustanowieniu stosunków pomiędzy Rzeczpospolitą a innemi państwami, oraz stosunków pomiędzy pojedyńczemi dzielnicami, obrócono się do urządzenia obrony w saméj Polsce.

Dion Kassyusz w znanych ustępach swojéj historyi, Oktawiana Augusta maluje słuchającego Agryppę i Mecenasa: pierwszy doradza zwycięzcy z pod Akcyum przywrócenie rządów uświetnionych prawami, powagą starożytności, wolą narodu. Drugi nie troszczy się o świętość zasad, nie wznosząc się nad poziom wieku i ludzi, rzekomo mścicielowi Cezara zabitego u nóg posągu Pompejusza, wykazuje łatwą możność i lepsze środki do utrzymania się przy zdobytéj władzy [2]).

Chwila uroczysta rozstrzyga o losach narodów i sumienia. Słuchali Jagiellonowie tego dyalogu w wieku zeszłym. Przybylców z ponurych borów i samotnych trzęsawisk litewskich, podniesionych nad Wawel i Ponary, synów, wnucząt poganina Jagiełły kusił zachód blaskiem oświaty i zamożności; północ tajemniczością przestrzeni nieobjętych; wschód — magnes pociągający umysły i narody wielkie; południe lśniące słońcem, świeżością wieczną, zapowiedź miłości trwałych. Żeby to wszystko posiąść, cóż należało uczynić? — Mnichów z cel wypędzić — posągi to skromne, ale z oporem głazu — z zasady wyzuwając się ze świata, świat wyzuwają z władzy nad ich sumieniem; z katedr biskupich wyrugować kilku starców — nieraz niegodnych, ale potężnych: przechowują bowiem podania wieków; dobra tych i tamtych rozdać panom-służalcom: któż bowiem podoła dorównać w służalstwie panu,

---

[1]) Podatek wybierano na ten przedmiot pod nazwą Ordyńszczyzny. Metr. Lit. ks. II. Ordynszczyzna pisana w Melniku Sent. 20, Ind. 5. Łuczesk sorok soboley, postaw Łunskiey, postaw Machalskiey, 2 postawy Fryckich. Wołodimir postaw Machalskiey. Mielnik postaw Fryckiey. Kamenec postaw Fryckiey etc.

[2]) Dionis Cassii Coceiani Hist. Romana. LII.

Digitized by Google

kiedy ten niby na ukaranie za dumę przodków, rozbrat ze czcią uczyni? W Bochotnicy, Kaźmierzu, Chęcinach w wieżach dolnych ściąć lub przykuć do muru niepokornego Tęczyńskiego lub Zborowskiego; szarzyznę zaprządz do niewoli żelaznéj lub złoconéj; rozbudzić zazdrości miejskie; rozognić nienawiść wśród ludności rolniczych; powinności i czynsze kmiece pod odmienną nazwą podatków przenieść z rąk szlachty do skarbu państwa. Kilku mieszczan uszlachcić: Langów i Bonerów pokłócić z Kościeleckim, miasta z ziemiaństwem, Kościeleckiego z Józefowiczem, Koronę z Litwą. Ruś zawsze schlebiała umysłom przewrotnym. Tu rody stare ale podupadłe Rusinów, Małdrzyków i Dzieduszyckich wywołać na szlachtę napływową Krupskich i Żółkiewskich; polski i mazowiecki pokład nowożytny zgnieść starym rusińskim, a ten szczwać niewolniczemi ordami wiejskiemi. Ruś obrócić na małopolskich możnowładzców — zagrozić tym zdemokratyzowaną szlachtą wielkopolską, a namiętności Wielkopolan równoważyć Gdańskiem, miastami pruskiemi i giermanizmem. Z Morem Hiszpanem, Spargeltem Niemcem, Pretficzem Szlązakiem, przy rotach panów dworskich i powolnych zdobyć Smoleńsk, ubezpieczyć Ruś, obwarować Kamieniec, a wtedy drabantów i lancknechtów obrócić gościńcem na Lwów, Sandomierz, Kraków, Poznań — i zarosłyby prędko drogi do Nowego Miasta Korczyna i Koła, a w grodzie sejmowym, w Piotrkowie, z po za krat żelaznych świeżo wymurowanéj wieży wybladłe twarze najezdników powiatowych, Wąsowicza i Paniowskich, byłyby dostateczném do przerażenia szlachty od Międzyrzecza nad Odrą do Orszy nad Dnieprem. Przysłuchajmy się zatém doradcom jagiellonowskim, kusicielom ich sumienia. Uczeń wszechnic, więcéj przesiąkły nauką spółczesną, nieprzyjazną duchowieństwu, niż wielbiciel cezaryzmu, dziecka prawników, Jan Ostroróg doradzał zwiększenie władzy królewskiéj kosztem zgniecenia duchowieństwa. Ale dbając o utrzymanie panów (nie rycerstwa), zalecał utworzenie tylu xięstw, ile było województw — przez co Polska, nakształt Niemiec pod Cesarzem, wytworzyłaby się na rzeszę pod królem. Ostroroga ideałem jest Rzesza Niemiecka: poświęcał dla władzy zwierzchniczéj duchowieństwo, żeby wewnątrz Polski rozwinąć możnowładczą oligarchią panów.

Seneńczyk, świadek tyranij włoskich, ze szkoły Machiawela i Gwiczyardiniego, Filip Kalimach, dbały o władzę królewską, dora-

Digitized by Google

dział zgniecenie szlachty i duchowieństwa zarazem, dla wprowadzenia samowładztwa. Jak w Rzymie, jak we Francyi, jak we Włoszech, odegrać miały i tu klasy nieoświecone rolę ciemnego i ślepego narzędzia do wytępienia już istniejących swobód, dla osiągnięcia niby to błogich, ale nieokreślonych i niemożliwych wolności. Kalimacha marzeniem jest monarchia, jego ludźmi są Kozmas Medicis i Ludwik XI.

Nowożytnemu społeczeństwu trzy szczepy dały trzy idee polityczne. Idea narodów łacińskich cezaryzmu wszędzie wzięła górę — od Lombardyi do Nowogrodu zgniotła ona gminowładztwo, właściwość szczepu słowiańskiego — tylko twierdze alpejskie uchroniły góralów. W wieku XVI. cezaryzm toczył zaciętą walkę z możnowładztwem, dzieckiem narodów giermańskich. Naciskane od niego kształty możnowładzcze utrzymywały się jeszcze w trzech państwach: w Wenecyi, obronione morzem, w Anglii, okryte pozorem cezaryzmu, a umożebnione i użacnione uwzględnieniem praw ludowych, i nareszcie w Polsce. Jakże tu stawiały się pytania? Za czasów Władysława Jagiełły, w wieku XV. podczas marzeń słowiańsko-czeskich, zawarty w gminy miejskie i wiejskie żywioł ludowy mógłby jeszcze rościć prawa do przewagi: ale teraz w wieku XVI. ustrój stanowy zapuścił nadto głęboko korzenie w narodzie, ażeby był możebnym wybór po za dwóma tylko kształtami, cezaryzmem lub możnowładztwem. Teraz właśnie w zakresie urządzeń skarbowo-wojskowych stawiano pytanie jasno i stanowczo. Opodatkowanie wszystkich stanów, płatny żołnierz i zaniechanie pospolitego ruszenia prowadziło do kształtów cezarycznych; przeciwnie utrzymanie pospolitego ruszenia jako siły zbrojnéj dla bezpieczeństwa granic na zewnątrz, a swobody na wewnątrz, dawało przewagę możnowładztwu szlacheckiemu.

Ze stanowiska wojskowego pospolite ruszenie było uciążliwe dla szlachty, która, ażeby mu zadosyć uczynić, zastawiała i długami obciążała swe dobra [1]); było ono liczne, ale niedoborowe: powołując bowiem do czynnéj służby wszystką szlachtę bez różni-

[1]) Akta ks. 3. Districtus Viznen. et Vanschosc. Secuntur homines Campiductores, qui sunt infirmi, debiles, pauperes, antiqui et mellicidarii et mortui in via bell et alii, qui bona sua ad lapsum obligaver. qui nullomodo eadem exemere possunt. Actum post Jegyelnycza Sabb. post s. Annae A. D. 1497 et sic inferius notabenitur. It. Martinus de Gardothi. It. Nicolaus de Moczarze etc. hij sunt mellificii cidarii als. barthniczi. It. Johannes de Gedwabne subjudex Viznen. infirmitate occupatus in ventre. It. Petrus Dros-

Digitized by Google

cy wieku i usposobienia, wciągało massę niezdatnych do boju. Było ono niszczącém: artykuły pospolitego ruszenia r. 1509 zabraniają przepędzać we wsi więcéj nad jeden nocleg, dawać pszenicę na karm koniom, spuszczać stawy: dowód nadużyć popełnianych w czasach wyprawy [1]). Wybierając żywność, niszczono dobra duchowne ze zwyczaju zbliżonego nieledwie do prawa. Do tego pospolite ruszenie nierówno rozkładało ciężar obrony: przyciągnąć do Lwowa z Sandomierza i Chełma było łatwiéj, jak z odległéj Ziemi Wiskiéj i Powiatu Bydgoskiego. Że było uciążliwem, powoływane na ostatnią chwilę, pospolite ruszenie przybywało częstokroć już po wyrządzonéj szkodzie: przeto pod względem doskonałości obrony, było nieskuteczne. Było niemniej szkodliwe ze stanowiska skarbowości. Skarb prywatny, miasta, wyrób trunków i grunta rustykalne ponosiły ciężar podatków, a wolne od nich były grunta i dochody predyalne duchowieństwa i szlachty, pierwsze na mocy prawa kanonicznego, drugie z tytułu pospolitego ruszenia. Dawało to popęd do obracania gruntów kmiecych na folwarczne, i uszczuplało dochód skarbu, zostawując bez opodatkowania znaczną część produkcyi krajowéj.

Od wiosny r. 1512 skierowane są myśli króla do przeprowadzenia sprawy obrony. Odbywają się trzy Zjazdy przygotowawcze na początku jesieni. Król posyła na nie najzaufańszych i najzdolniejszych mężów stanu: do Opatowa — powiernika i przyjaciela, podkanclerzego Krzysztofa Szydłowieckiego; do zebranych w Kole Wielkopolan — dwóch mężów, którzy obejmą wnet najwyższe urzędy w państwie: Jana Łaskiego już kanclerza, a wkrótce mającego postąpić na prymasa, i Mikołaja Firleja hetmana, godność tę po Mikołaju Kamienieckim, a przed Janem Tarnowskim piastującego. Stanisław Pilecki, następnie wojewoda bełzki, jest przedstawicielem króla na Synodzie łęczyckim, gdzie naradzają biskupi. Pomi-

---

dowsky suam haereditatem invadiavit ad expedition. bell ad lapsum Natal. Dom. prox. festi It. Stanislaus Llawsky patitur infirmitat. s. pedibus suis. It. Andreas Kubrzszky patitur infirmit. in visceribus et pedibus suis. It. Petrus d. Olschini defectus de victu et de expensis. It. Stephanus Sczheschankovicz adolescens uxoratus. It. Stan. de Kucze e. pauper... It. Martinus de Maczky valde infirmus in articulo mortis. It. Andreas Advocatus de Bozegovo claud. et pauper... It. Johannes de Kothowo senex et debil. et servit aliis div... It. Jacobus Simonis de Grzimki mendicat etc.

[1]) Metr. Kor. ks. 23.

Digitized by Google

mo zabiegów zeszedł na niczém zebrany w końcu Października Sejm w Piotrkowie: oświadczyli bowiem posłowie z Wielkopolski, że nim będą mogli zgodzić się na urządzenia nowe, muszą się odwołać do braci. I w duchowieństwie był opór skryty: biskup płocki, Erazm Ciołek, (on który był jednym z plebejuszów, za Jana Olbrachta i Aleksandra podniesionych do godności, na skutek rad Kallimacha, a którzy mieli zreformować starzejącą się Polskę), uległ karze 40 grzywien wymierzonéj na biskupów nieobecnych na Sejmie. Król natury średniowiecznéj z instynktami nieraz gminnemi, bez pomysłów państwowych i abstrakcyjnych, ale aż do świętości prawy i dziwnie rozsądny, straszliwie uczuł niepowodzenie w swoich zamiarach. Wylewa żal w słowach wzniosłych, wymownych i proroczych: oślepiony boleścią, nie rzeczywistym winowajcom, ludziom, lecz saméj zasadzie swoich rządów, swobodzie, przypisuje doznany zawód. „Widzimy, powiada, złe nas toczące, widzimy, jaką korzyść odnosi królestwo z bezwzględnéj wolności: związani prawami i niedorzecznemi laudami, uniewinnieni jesteśmy w obec Boga i ludzi, że nic zrobić nie możemy z dostojeństwa naszego“ [1]). Odpowiadając biskupowi płockiemu, wzywającemu do pomsty na Moskwie za wiarołomne wpadnięcie do Litwy, odpowiada: „Są dla nas do tego dwie przeszkody: inopia et limitata imperandi potestas.“ [2]) Dla pokonania oporu odleglejszéj od niebezpieczeństwa Wielkopolski, król udał się do Poznania: wytrwałość wymogła, że Zjazdy dzielnicze w Kole i Nowém Mieście Korczynie, ułożyły i przyjęły nowy system skarbowy i wojskowy, trwać mający przez lat pięć następne [3]).

Przyjęto za zasadę, że do obrony przykładają się skarb prywatny, miasta, duchowieństwo i szlachta. Skarb prywatny płaci żołd dla hetmana i 300 koni, oraz utrzymuje działa. Z wpływów fl. 2000 przyrzeczonych przez duchowieństwo, z Szosu i Czopowego miał być utrzymany drugi oddział w 300 koni i 400 ludzi piechoty. Reszta wojska, koni 2000 [4]), płacone być miały z podatku

---

[1]) Act. Tomic. II. 70.

[2]) Ibid.

[3]) Metr. Kor ks. 28. Conclusiones et decreta in Conventu Poznan. pro dominica Oculi celebrat. fact. R. 1512. Act. Tomic. II. 173. 175. III. 138.

[4]) v. Bosse. Darstellung d. Staatswirth. Zustand in d. Deutsch. Bunden-Staat. In Frankfurt ward 1486 die Reichshülfe in der grossen Heerzug

Digitized by Google

nowego, z taxacyi [1]). Przed dwoma senatorami i dwoma szlachcicami w każdém województwie muszą stawać kolejno wszyscy obowiązani do pospolitego ruszenia, i zeznać, jaką liczbą koni mogą służyć, każdy stosownie do szacunku majątku. Jeżeli uważano, że kto podaje liczbę koni mniejszą, niż należy według słuszności, ten ma być upominany aż do trzeciego razu; poczém liczba, przy któréj podaniu wytrwa, ostatecznie wpisaną zostaje. W razie, jeżeli kto posiada dobra w różnych województwach czyni popis ze wszystkich dóbr w téj ziemi, w któréj ma osiadłość; z tak uczynionego popisu płaci po fl. 12½ tyle razy ile podał koni; których dobra nie wynoszą całych fl. 12½, składają się z jednym lub kilkoma do dopełnienia podatkowéj jednostki. Rejestra zachowywane być miały w tajemnicy i pod zamknięciem.. Po wyciągnięciu w ten sposób podatku, jego rozłożenie w granicach dziedzictwa pomiędzy grunta folwarczne i kmiece, pomiędzy kmieci, karczmarzów i młynarzy pozostawiono uznaniu dziedzica. On płaci i odpowiada za podatek; inni mieszkańcy przydani mu są do pomocy, in auxilium. Niezłożenie na termin podatku pociąga konfiskatę dóbr, tak jak niestawienie się do pospolitego ruszenia. Dobra konfiskowane rozdaje wojewoda z kolegami, ci zaś konfiskaty im darowane otrzymują z rąk króla. Termin do złożenia podatku w ręce wojewody, naznaczono cztéry tygodnie po popisie. Pragnąc podatek ten uczynić mniéj uciążliwym, podzielono Polskę na pięć okręgów na kształt tego, co cesarz Maxymilian usiłował przeprowadzić spółcześnie na sejmach w Trewirze i Kolonii [2]). Każdy okręg wolny jest od podatku przez cztery lata, a płaci dopiéro piątego. Przy urządzaniu w ten sposób obrony sądzono, że pospolite ruszenie stanie się zbyteczném: zobowiązał się król nie powoływać go, chyba w gwałtownym niebezpieczeństwie, i wtenczas będący na kolei okręg wolny jest od pospolitego ruszenia. [3])

---

von 34,000 Mann, und in den kleinen von 8000 Mann eingetheilt, und das dazu erforderliche Geld für den Grossen auf 597,000 fl., und für den Kleinen auf 153,400 berechnet.

[1]) Złożenie pieniędzy w miejsce służby wojennéj wspomina się już w r. 1510. Rach. Sejm. ks. 40. Bellicalium. terrae Visnens. Nobilium.. per Nobil. collector. quibus sese redimebant a bello Valachico... fl 1458 gr. 3. It. Bellic. Terr. Plocen... fl. 1860 etc.

[2]) Ranke. Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation I. 150.

[3]) Act. Tom. III.

Digitized by Google

Zjazd w Nowém Mieście Korczynie uchwalił inne dodatkowe donośne postanowienia: na wstępie uchylił projekt króla, który chciał, ażeby pierwszy okręg krakowski złożył powtórnie podatek z taxacyi po upływie nie roku piątego, lecz trzeciego. W myśl króla podatek z czwartego i piątego okręgu miał być obrócony nie na obronę, lecz na wykupno dóbr królewskich na Rusi. Byłoby to stworzyło tam siłę obrończą i poprowadziło do samobytu dzielniczego. Zjazd uchylił i drugi projekt, ażeby Ruś, jako bezpośrednio zagrażana, była pod broń stale powoływana. Zgodnie z życzeniem téj dzielnicy, wcielając ją do Małopolski, Zjazd ją uznał za część nierozdzielną téj ostatniéj. Powiaty przemyski, sanocki i halicki przyłączono do pierwszego okręgu krakowskiego, a chełmski, bełzki i lwowski do drugiego, sandomirskiego: miało to być pod względem skarbowym i wojskowym wielką dla Rusi ulgą, ale dla jéj samobytu i przyszłości Polski najsroższym ciosem i klęską. W życiu narodów nie było to niepowtarzającym się przykładem, że sprzedano przyszłość za dobę odpoczynku, za kęs gruntu, za chwilę gniewu.

Dokonał Zjazd jeszcze drugiego wcielenia: miasto Kraków ogłoszono za część nierozdzielną szlachty i rycerstwa ziemi krakowskiéj: należało to mu z tytułu noszenia ciężaru obrony nieustannie i od dawna. Urząd miasta we wcieleniu upatrywał zaszczyt i uznanie zasług, a szlachta ulżenie ciężarów. Historyk zaś cieszy się, widząc otworzenie dotąd zamkniętéj rzeszy szlacheckiéj, na korzyść stanu miejskiego, oraz rozszerzenia swobód narodowych. W lat kilka uczyniono nowy w kierunku tym postęp, przyznając miastu prawo wyprawiania na Sejmy posłów [1]).

W tych reformach, w których dokonaniu nie przemogły ani przestrogi Ostroroga, ani rady Kallimacha, ale przemogło prawo, Skarbowość otrzymała szerokie podstawy. Prawda, że przecięto łącznik pomiędzy skarbem a kmieciem, że odcienia ludności używające dotąd szerszych swobód, młynarzy, karczmarzy, sołtysów przydano szlachcie do pomocy „in auxilium“ w podatkowaniu. Ale w latach tych nie czas było podnosić z góry i przedwcześnie pytania o swobodach ludowych: szło bowiem o swobodę naro-

---

[1]) Metr. Kor. ks. 31. Decretum q. Consules Cracovien. sive eorum nunctij. possunt consiliis Regie Mtis. quibus nunctii terrarum etiam cum illes interesse. R. 1518.

Digitized by Google

dową, będącą najwznioślejszą i rękojmią wszystkich innych, o niezależność, o wzmocnienie potęg obrony i zasobów skarbowości, w obec wielkich niebezpieczeństw na zewnątrz. Nie o wiele wzmocniono obszerną władzę patrymonialną, ustępując na jéj korzyść prawa rozłożenia podatku, ale przyznając jéj to prawo, niweczono powody, które pobudzały do obracania gruntów kmiecych na folwarczne. Summa otrzymana za xięstwo opawskie, złożona ofiara przez mieszczan poznańskich i inne wpływy napełniły nieco skarb prywatny [1]). Z Poznania w Maju król przybył do Radomia, gdzie zebrało się kilku senatorów dla pożegnania i wysłuchania jego woli przed wyjazdem z Polski. Tu zapewnił żołd dla trzystu koni pod Janem Tworowskim na Podolu [2]), i dla załogi w Kamieńcu, przypadający według świeżego urządzenia, na skarb prywatny. Wyznaczył fundusz na dalsze prowadzenie odnowienia zamku w Krakowie i dźwignienie z gruzów zamku w Płocku [3]); na urządzenie folwarków i rybołówstwa w Oświecimie. Na Nowe Miasto, Kozienice i Łukow król udał się do Litwy [4]), zostawując Polskę w ważném przejściu do wprowadzenia nowych urządzeń skarbowo-wojskowych.

---

[1]) Rach. prywat. ks. 45. Poznanie. dominic. s. Trinitatis. De Jubileo 1787 fl. a d. Thezaur. 9100 fl. a Marsalco Jaroski 1200 fl. a Civibus Posnan. 400 fl. Tota sum. exposita 12,477 fl. 24 gr. Metr. Kor. ks. 25. Dat. Pozn. Recognic. satisfactionis Andreae de Cosczyelecz de xx. millibus flor. in auro de ducatu Oppaviens.

[2]) Rach. wojsk. ks. 12. Regestrum 300 Equitum servilium pro ferendis suppeciis per m. d. Andream Cosczyeleczki Reg. Pol. Tesaur. Regiae ere conductor. ad an. d. 1513 etc.

[3]) Rach. prywat. ks. 38. Laurenc. et Stiborius Praszmowsky quittati sunt rone. pensionis ex Castro Ploc. R. M. debit. ut eosdem darent in manus Jacobi Lypowyecz Official. et Pauli Grambeczki Judic. Plocens. pro instaur. Cri. Plocens.

[4]) Rach. prywat. ks. 45. Pozn... In progressu i. flor. ad hospitale S. Johannis... Monachis v. gr... Shrzoda... monachis iij. gr... Myloslaw... Recordantibus... v. gr... pauperibus v. gr... Pisdri... monachis dati i. gr... recordantibus viij. gr... In progressu ex Pisdri versus Konin in villa Birzesewo sacerdoti a leccon. misse dati gr. iv... uni pauperi dat gr. i... Konyn feria ij infra Octavos Corpor. Xti. recordantibus iv. gr... Kolo... Recordantibus binis dat. gr. vj... ad hospital. dati gr. iv... Lancicia... Recordantibus... gr. vj... Monachis de ordine predicatorum venientibus ad edificia Ecclia. dat. i. fl... Rawa... Monachis ad tabellas... gr. iij... Radom... feria quinta

Digitized by Google

Opuszczając Polskę król dał na piśmie duchowieństwu [1]) i szlachcie, oddzielnie dla Wielkopolski, oddzielnie dla Małopolski, zapewnienie, że zezwolone podatki nie ubliżą swobodom stanowym, że ze strony szlachty ich uchwała jest dobrowolna, nie wypływająca z królewskich prerogatyw. Do tego Małopolska szlachta zastrzegła, że wojewodowie okazywać mieli ten przywilej każdy raz przed rozpoczęciem czynności popisowéj, że u przywileju zawieszona być miała pieczęć woskowa zwyczajna królewska, na sznurku kręconym z zielonego jedwabiu.

Ostatnie zastrzeżenie wskazuje gdzie tkwił opór, nieufność i podejrzenie. Ciemne i niepiśmienne, acz zacne rycerstwo (nie Panowie) w ciągłych usiłowaniach króla, ażeby urządzić obronę, upatrywało dążność do przywrócenia państwowych samowładnych ciężarów, zdjętych przed wiekiem z ich karków. Odświeżano w pamięci myśli Ostroroga, który w licznych wypadkach z porywczą surowością doradza rugowania ze stanu rycerskiego; przypominano zdania Kallimacha, nauczającego iść drogami skrytemi do samowładztwa. Nieoględne słowa myślicieli i dworaków utkwiły w tłumie szlacheckim.

Pod wpływem rozdrażnionych uczuć odbyły się popisy województwa krakowskiego wraz z częścią województwa ruskiego i z województwem podolskiem stojącemi na kolei w pierwszym roku. Wojewoda krakowski oraz starosta Mikołaj Kamieniecki i Andrzej z Kościelca, podskarbi, zaraz po Zielonych Świątkach w Maju, przybywszy do Proszowic, byli świadkami tylko rosterek pomiędzy szlachtą, któréj wreszcie część znaczna nie stawiła się na popis. Szlachta jeszcze przed króla wyjazdem z Radomia wymogła, aby sporządzone poprzednio rejestra były zniszczone. Wojewoda miał dać zobowiązanie własnoręczne, że nie zachowa odpisów. Znowu spełzły na niczém oznaczone dwa terminy: na ś. Małgorzatę i ś. Ma-

---

in adventu dati... podvodnikom qui hic a Lancicia equitabant curr. cum rebus ducentes dat xxv. mrc. fac. flor. xxxx. It. Recordantibus gr. vj... ad hospitaliu. gr. vj.... Nowemyasto... Recordantibus gr. iij. It. Uni pauperi infirmo in curru ante curia venient. dati gr. viij... It. pro receptis ad pulveris odoriferas per manu. Pieczechowski pro Reg. Mate. et pro tribus lb. oziteli dati in apoteka fl. x.

[1]) Metr. Kor. ks. 28. Lre. Mtis. R. date spiritualibus, quibus promittit hanc contribuc. per ipsos in Sinodo laudat Lancic. ips. in sequela non venire.

Digitized by Google

cieja, w Lipcu i we Wrześniu. Szlachta zezwolić nie chciała, ażeby nowe rejestra popisowe zachowywano u wojewody i przy podskarbim, jako przynależało ich urzędom: domagała się mieć je pod swojém zamknięciem dla lepszego przestrzegania tajemnicy. Nie większego powodzenia doznano na Rusi i Podolu; o pierwszéj pisze w Lipcu król: „Pracować jest próżnem na korzyść tych, którzy nie życzą sobie swojego dobra i je lekceważą. Czy sądzą, że pomogą im ich wolności, w których zdawałoby się, że pokładają nadzieję. Niech im służy za doświadczenie tych upadek, którzy bez miecza i broni nie zdołali utrzymać swoich swobód.“ [1]) W Sierpniu król obraca się w te słowa do wojewody podolskiego: „Podziwiam twoich Podolan, którzy będąc w ciągłém niebezpieczeństwie, żebrzą i proszą o obronę, jednakże więcéj z temi przestają, co do obrony są przeszkodą, jak z temi co dbają o jéj dostarczenie.“ W końcu jesieni nakazano wziąć się do popisu województwu sandomirskiemu, na które przypadała kolej w roku następnym, lecz umysł króla już uległ zwątpieniu. Mówiąc o popisie województwa krakowskiego, wyraża: „pozorny popis osłabił i okrył wstydem królestwo“, a o popisie województw ruskiego i podolskiego pisze: „zwiększył nasz smutek a wasze niebezpieczeństwo.“ [2]) Za przykładem szlachty duchowieństwo nigdzie nie złożyło przyrzeczonego podatku.

Liczba winnych czyniła niepodobném powoływanie przed sąd i wymierzanie kary konfiskaty. Lękając się zaczepić szlachtę w krakowskiem, próbowano dać przykład na dalekiém Podlasiu. Przysądzono na rzecz Tęczyńskich Stanisława i Jana, siostrzeńców Szydłowieckich, dobra małego królika podlaskiego, Feliksa Żeleńskiego starosty łukowskiego. Dekret ten dopiero w kilka lat późniéj zapadł. Żeleński zapewnie opłacił się pieniędzmi, bo widzimy go następnie, iż rozrządza dobrami zapisując je testamentem na rzecz braci [3]).

Na Sejmie r. 1514 w Marcu, Krzysztof Szydłowiecki, nie rozstając się z nowemi urządzeniami, nakłonił do ułożenia dodatkowych

---

[1]) Act. Tom. III.

[2]) Ibid.

[3]) Metr. Kor. ks. 29. Donaco. omnium bonorum g. Felicis de Zelanka Capit. Lukovien g. Stanislao de Thanczin Aulico Regio. Ibid. ks. 31. Confirmatio Testamenti g. Felicis de Zelanka R. 1517.

Digitized by Google

świeżych przepisów. Zwiększono komisyę szacunkową: składać się miała z wojewody, kasztelana i sześciu szlachty, z tych zaś dwóch osiadłych w powiecie, w którym odbywa się szacowanie. Utrzymano zasadę podawania szacunku przez stawającego do popisu, lecz w razie uznania przez komisyę niesłusznego szacunku wolno jéj przystąpić do oszacowania przez siebie. Gdyby przez nią wyciągnięty szacunek zdawał się uciążliwym, niezadowolony odsługiwać miał dwie ćwierci roku na Podolu, z taką liczbą koni, z jaką poprzednio stawał do pospolitego ruszenia. Naznaczono kilka miejsc na popis (dla województwa krakowskiego w Krakowie, Proszowicach i Bieczu) zamiast jednego, dla ulgi szlachcie i dla uniknięcia tłumnych zjazdów do burzenia się skłonniejszych. Rozstrzygając zajście o przechowywanie rejestrów, przeznaczono je na niszczenie, po zużytkowaniu [1]).

Następujące za Sejmem popis w Krakowie i Zjazd w Wojniczu, kończyły się, jak poprzednio, na niczém. Można to było przewidzieć z nastrojenia umysłów. Dręczona szlachta upiorem onera antiqua, przy rozjeżdżaniu się głosiła, że posłowie przekraczając instrukcyą, bez umocowania stanowili na Sejmie; że ten jest nieważny, jako odbyty bez obecności króla. Wyrzucała swojemu wojewodzie, Mikołajowi Kamienieckiemu, że ma chętki możnowładcze, że lekceważy prawa i powagę szlachty w jéj uboższém odcieniu, w rycerstwie, w ziemianach. Największe jednak utyskiwania spadły na duchowieństwo: w dawnym trybie kmiecie jego dóbr składali przynajmniéj Łanowe; teraz za zniesieniem Łanowego, nie stawając do popisu, nie dawając przyrzeczonych 2000 fl. duchowieństwo zgoła przestało przykładać się do obrony. Zapatrując się na cudze usterki ze zjadliwém oburzeniem, roznamiętniona szlachta odgrażała się w drodze sądowéj zbrojnie poszukiwać na dobrach duchownych szkody poniesionéj przez napad Tatarów. Król oświadczył, że póki żyje nie dopuści urzeczywistnienia swawolnéj pogróżki [2]). Było w mocy króla niedopuścić tego, ale nie mógł zatamować następnego szerzenia się protestantyzmu pomiędzy szlachtą zrażoną postępowaniem duchowieństwa. Głowa kościoła, prymas, nie był w kraju obecny; przedłużonym wbrew życzeniu króla, pobytem jego w Rzymie, zaszkodził sprawie publicz-

[1]) Act. Tom. III. 47.
[2]) Ibid.

Digitized by Google

néj. Odtąd w oczach króla i narodu znikła wielka powaga Jana Łaskiego. Zwołanie Synodu zalecone w jego nieobecności biskupowi poznańskiemu, nie przyszło do skutku.

W Litwie tymczasem czynił król przygotowania do wojny moskiewskiéj. Widzimy go biesiadującego z murzami tatarskiemi na zamku wileńskim: Rusini bawią ich widokiem tańczących niedźwiedzi [1]). Podwójny cel miało przymierze z hanem: odciągnięcie od napadu na Polskę ogołoconą z obrony i uzyskanie posiłków przeciwko Moskwie. W. X. moskiewski oblegał bezskutecznie w tym roku Smoleńsk, ale w następnym (1514) miasto nie mając odsieczy, musiało się poddać nowym jego usiłowaniom. Pośredniczące wdanie się Jakóba Pizo, posła Ojca ś., nie przyszło do skutku; odjeżdżającego napowrót do Rzymu obdarowano fl. 100 w złocie i 18 łokciami czarnego atłasu.

Miasta w Litwie okupując obowiązek wystawienia żołnierzy, złożyły pewne summy do skarbu w roku zeszłym; w tym ustanowiono podatek Pogłównego: od ludzi stanu pospolitego bez różnicy płci i wieku po gr. 1, od ziemian po gr. 2, od panów po fl. 1 [2]). Mennica była w czynności [3]). Zaciągnięte w Krakowie 7000 żołnierza pod Janem Swierszczowskim, chorągwie nadworne pod Wojciechem Sampolińskim i litewskie pospolite ruszenie, całe wojsko pod dowództwem x. Konstantego Ostrogskiego, pociągnęło nad Dniepr. Za wojskiem posuwał się król na Mołodeczno, Mińsk i Borysów, za którym w lesie stanął pod namiotami. Stąd przyśpieszając ciągnięcie lancknechtów i prowadzenie dział, dawał wsparcie zniszczonym przez wojnę chłopom okolicznych włości [1]). Narbutt powiada, że król zatrzymał przy sobie 4000 wojska: nietylko że nie otoczył sie-

---

[1]) Rach. prywat. ks. 45. Vilne a. d. 1513. Sabbatho in illa sia. ruff. a tol. aucti. Ruthenis cum ursis ludentes dum Thartari comedebant apud d. Regem dat. 1 ort.

[2]) Act. Tom. III. 83.

[3]) Rach. prywat. ks. 45. Vilne. 1514. In die S. Lucae Ab Ulrico Magistro Monetariae Vilnens. pro tota summa 2300 sexag.

[1]) Ibid. In Campos Borissow. In die S. Johannis decollacos. Rusticis distribut. gr. xij... Dominica die ad offertorium domin. regi dati gr. 22... It ad mandat. d. reg. rusticis de Borisow distributi sunt gr. xiv. Ibid. sabbato in crastino S. Egidii. ad offertorium dom. Regi qui votiva cantab. Te Deum laudamus de prostrocon. Moskovit. xxiv. gr... It. feria secunda in illa sentent. Prot. Regiae Majestati datae pro expensis sexagen. lituanic. vj.

Digitized by Google

bie żołnierzem, tyle potrzebnym na polu bitwy, lecz wyjechawszy z Wilna z urzędnikami dworskiemi (Ożarowskim, Ocieskim, Chroberskim i Zaliwskim [1]) wszystkich wyprawił do obozu. Dnia stanowczéj bitwy pod Orszą 8 Września, nie miał przy sobie nawet kapelanów i doktora; zostało przy królu tylko dwóch urzędników: podskarbi W. X. Lit. i pisarz skarbu koronnego. Po otrzymaniu wiadomości o zwycięztwie i odśpiewaniu „Ciebie Boże chwalimy“, szczęśliwą nowinę do królowej do Wilna powiózł Grot Gut, syn wojskiego lubelskiego (Grot Gut był słynny z pośpiechu i bystrości w wykonywaniu spraw mu poleconych. W r. 1509 jego to posłano do Lwowa z przestrogą o zbliżającém się najściu Bohdana w chwili téj od losu Lwowa i wczesnego przestrzeżenia, zdawały się być zawisłemi losy Polski). Rozesłano dworzan z nowiną do matki królowéj do Trenczyna, do „Kazeka“ tj. Kazimirza xięcia cieszyńskiego, przyjaciela króla, do brata królewskiego, króla Władysława. Obok namiotów króla przeciągały orszaki żałobne, Piotr Zborowski powiózł zwłoki brata: pochowano Myszkowskiego z należącego się mu zasłużonego żołdu; sprawiono nakładem króla pogrzeb Goczowi Szlązakowi, który o własnym koszcie z przychylności przybył na potrzebę królewską [2]). Powróciwszy król do Wilna, według uczynionego przyrzeczenia, dwa duże woskowe luminarze ofiarował do wielkiego ołtarza ś. Stanisława w katedrze. Nagradzając żołnierzy polskich, wydawał w braku gotówki asygnacye na dochody ze starostw, na stacye klasztorów, na gminy starozakonnych.

W r. 1515 d. 4 Lutego król przybył do Krakowa. Widząc bezskuteczność dwuletnich usiłowań, Sejm powrócił do dawnego trybu podatkowania. Zgodziły się: Wielkopolska płacić od łanu po gr. 15, Małopolska gr. 12. Łagodząc niestosowność przyjęcia łanu jako jednostki podatkowéj na cały kraj, uniwersał poborowy pozwolił wojewodzie z urzędnikami rozkładać podatek według warunków miejscowych, byle summa ogólna wyniosła summę odbieraną

[1]) Rach. prywat. ks. 45. In primo nocturno ex Mynsko in borra.

[2]) Ibid. In die Crucis. Rustic. pauperibus distribut. sunt sexag. ix. Eodem d. Sborowski Petro qui cum mortuo fratre equitavit in Vilna date ex gracia 2 sexag. litvan. It. Gocz slesite qui ad suum dampnum pro necessitate Regiae venerat et occisus pro sepultura dat. sexag. due lituan.

Digitized by Google

poprzednio od liczby łanów województwa [1]). Zamiast corocznego uchwalania, zgodzono się, żeby ten podatek trwał przez lat trzy. Tylko w tém utrzymano zasadę Sejmu r. 1512, we wszystkiém innem pokruszono dzieło reformatorów [2]).

Jan Tworowski w siedmset koni stanął na Podolu. Latem odbył się zjazd królów Zygmunta i Władysława z cesarzem w Preszburgu. Zawarte tam umowy osłaniały granice więcéj niż słabe siły wojskowe. Zdawało się w niedopuszczeniu wybuchnięcia wojny pomiędzy Węgrami a cesarzem, że zabezpieczono niezależność Węgier, utrzymano dynastyą Jagielońską i zamknięto drogę Turkom. Tymczasem przyznanie przypuszczalnego prawa domowi Habsburskiemu do tronu węgierskiego, z powodu zawczesnego zgonu króla Ludwika, poprowadziło do upadku Węgry i zbliżyło Austryę do stoków Karpat. Nieprzewidziane wyroki Opatrzności zmyliły rachunek mądrego króla i biegłéj polityki Szydłowieckich.

Zmniejszał się dochód skarbu w ciągu trzech lat ostatnich. W r. 1513 (od 1 Października r. 1512 do 31 Grudnia 1513) wpływ wynosił fl. 58,149 gr. 29, a wydatek fl. 93,647 [3]). W r. 1514 dla niedojścia taksacyi (z jéj tytułu wpłynęło tylko fl. 4189) musiano zaciągnąć pożyczkę u Jana Bonera i Pawła Kaufmana na wypłacenie żołdu hanowi tatarskiemu, tudzież u królewny Elżbiety na poselstwo Rafała Leszczyńskiego, starosty człochowskiego [4]), do cesarza. Dochód wyniósł fl. 33,669 gr. 26, wydatek fl. 23,716 [5]). W dwóch pierwszych miesiącach r. 1515, z których jednych zachowały się rachunki, był dochód fl. 9900, (w téj summie wpłynęło z taksacyi fl. 1497 gr. 10) wydatek fl. 4210 gr. 24 d. 15 [6]). Skarb

---

[1]) Poborów ks. 20. Uniwersał poborowy z r. 1515.

[2]) Act. Tom. III. 336.

[3]) Ks. 41. Summarium perceptarum omn. ad thesaurum publicum post ram. factam R. M. ad 1 Octobru. A. 1512.

[4]) Rach. prywat. ks. 33. Magnificus sincere Nobis dilectus g. Raphael de Leschno Capit. Schlochov. nr. secretarius abitur. e. legac. celerius ad Imperialem Mtem. ne itaque negligencia... fieret fecimus ut frater ejus g. Joannes succamer. Calissien. et Radzyeyow. tenutar. eid. pro expensis de pecun. Ill. soror. nr. qua penes se habet xxx. fl... daret etc.

[5]) Ibid. Summarius perceptarum ad Tesaur. publicu. per unum et integrum annum post racom. facta incepta a d. Circumcisionis dom. Anni 1514 et tantum ad alium d. Circumcisionis dom. A. 1515 de omnibus Exactionibus publicis.

[6]) Ibid.

Digitized by Google

prywatny miał dochodu w r. 1513 do fl. 58,000. W r. 1514 zawarto nową umowę z urzędem miasta Torunia o wykupno starostwa dybowskiego czyli nieszawskiego. Pożyczył on fl. 9000 do zwrotu ze sprzedaży soli [1]). Na wykupno starostwa chełmskiego Jan Boner pożyczył fl. 7000, które Andrzej Tęczyński kasztelan biecki wrócić miał z dochodów starostwa. Prowadzono daléj roboty koło zamku krakowskiego, dźwigano z gruzów zamki w Przemyślu, Chełmie i w Prusach; opatrywano je w działa, moździerze, proch i kule. Od Jana Bonera kupiono srebra i przesłano do Wilna. Dług jego obliczono na fl. 41,160. Dochód wyniósł grzywien 28,581 gr. 6 i w złocie fl. 29,401. Roczny więc dochód skarbu prywatnego, licząc na monetę obiegową, wyniósł do fl. 90,000 [2]).

D. 6 Listopada umarł podskarbi Andrzej Kościelecki. W powrocie z Wiednia uczuwszy się na drodze słabym, d. 22 Sierpnia w Psczynie sporządził testament, którym naznaczył na wykonawców woli ostatniéj króla, Stanisława z Kościelca wojewodę inowrocławskiego brata swojego i Jana Bonera. Uczynił ofiarę szat i naczyń kościelnych na rzecz kościołów w Krakowie. Dwa kubki pozłociste, dar cesarza Maksymiliana, zapisał Janowi Karnkowskiemu, proboszczowi szkalmirskiemu. Żonie przekazał sumę fl. 4800 na dobrach Rakowiec i Słomniki, a do tego ruchomości: 10 talerzy, 12 łyżek srebrnych i pierścienie, jeden z szafirem, drugi z turkusem, trzeci z rubinem. Zapisał córce Beacie, przyszłéj księżnie Eliaszowej Ostrogskiej, w posagu fl. 6000 i oprawy fl. 2000, o mało co więcéj od summ, które spółcześnie dawali córkom Tarnowscy i Szydłowieccy [3]). W braku potomka płci męzkiéj, przechodziły ziemskie dobra na rzecz Stanisława Kościeleckiego [4]).

Wapowski, a za nim autor streszczonych wstępów do Aktów Tomickiego (który tamtego pomyłki powtarza zawsze a często swoje do-

---

[1]) Ks. 41. Summa perceptar. Anno 1515 incipiendo a d. 1 Januar. ejusdem anni usque ad exitum R. Mtis Posonium vt. ad d. s. Marci ejusdem Anni omnium ut. Exactorum publicarum.

[2]) Metr. Kor. ks. 28. Contractus Thorunen. cum Mte R.

[3]) Metr. Kor. ks. 29. Lre. dotis et dotalic. Mariae Zophiae de Targowysko consorti magn. Cristof. de Schydlow... fl. 1200 rone. dotis, fl. 1200 rone. dotalic. Inscript. dotis et dotalic. Annae (de Tenczyn) conjugi Mag. Nicolai de Schydlow. Castel. Sandom... fl. 4000.

[4]) Ibid. Testamentum mci. olim Andree de Cosczyelecz. Conservatio Koscieleczka circa posess. bonorum Slomniki et ville Rakovicz.

Digitized by Google

daje), powiadają, iż umarł z żalu, iż nie został wojewodą i starostą krakowskim, a oraz ze smutku po zgonie jedynego syna. Pierwsze byłoby objawem duszy suchéj i sobkowéj, drugie uczuciem serca rozmiłowanego i tkliwego. Sprzeczność twierdzeń obala ich wiarogodność. Stronnik Szydłowieckich Wapowski, nie jest sprawiedliwym dla Kościeleckiego. Prawda że żenienia się z Katarzyną z Telnicz i słabego zarządzenia skarbem w ostatnich trzech latach, nie możemy sobie wytłómaczyć. Za to pierwsze trzy lata, porównane z podskarbstwem Szydłowieckich Jakóba jego poprzednika i Mikołaja jego następcy, jaśnieją energią, zręcznością i porządkiem. W dziejach skarbowości pozostanie na zawsze połączona z imieniem Andrzeja z Kościelca pamięć założenia skarbu publicznego.

Digitized by Google

ROZDZIAŁ II.

Wojna za Prusy.

1515—1526.

Wśród smutku, żalu i łez, wśród zarazy i śmierci rozpoczął się drugi okres panowania Zygmunta. Są bowiem chwile, w których śmierć z natężonem wysileniem zmiata pewnego grona ludzi. W Październiku umarł jeden z tych panów miejskich, na których pomoc liczyć mogła skarbowość, „możny, uprzejmy, dobrotliwy i wielki miłośnik sprawiedliwości Zayfried Betman w 87 roku wieku". Jak Kościelecki, skończył z żalu po zgonie syna. Umarł Piotr Salomon, rajca krakowski „złamany starością, już przez długie lata ociemniały, miłujący sprawiedliwość, mąż dobréj rady, wielki jałmużnik; dużo zostawując synów i córek, siostrzeńców i siostrzeniec". Jeszcze przedtem „Jerzy Turzo starszy rajca krakowski zeszedł na wodną puchlinę, z powodu swéj niewstrzemięźliwości; w długach i ubóstwie umierając, zostawił dwóch synów" [1]).

Kiedy z miejskich i państwowych panów znikały znakomitości, śmierć pochwyciła i z bliższych królowi z jego łoża, z jego rodziny; tknięta apoplexyą dnia 2 października zmarła Barbara królowa. W marcu umarł starszy brat królewski Władysław król Węgierski i Czeski. Na schyłku roku poprzedniego, król wydał był za mąż

[1]) Akta miejskie krakowskie z r. 1515.

Digitized by Google

ostatnią siostrę, królewnę Elżbietę, za Fryderyka xięcia lignickiego. W rok potem niespełna w Listopadzie, umarła ona w połogu. Posag jéj 20,000 fl. w gotówce, tyleż w ruchomościach i roczna pensya na żupach krakowskich fl. 400, stała się następnie przedmiotem układów Zygmunta z xięciem lignickim.

Smutek odbił się w czynnościach państwowych r. 1516. Wojna z Moskwą i obrona przeciwko Tatarom wiodły się bez sprężystości i powodzenia. Jan Tworowski, od r. 1514 podstoli halicki a niedługo podniesiony na kasztelanią kamieniecką, z kilką set koni nie zatamował wpadnięcia tatarów. W Lipcu i Sierpniu w Proszowicach zgromadzona szlachta wzbraniała się wyjść w pole, osłaniając się świeżo stwierdzonym przywilejem króla Ludwika, że do pospolitego ruszenia obowiązana jest tylko wtenczas, kiedy król osobą swę idzie na wojnę. „Woląc uledz zniszczeniu“, jak dowcipnie pisał Tomicki, niżeli wbrew prawu rozgromić wroga“. Drugiemu najazdowi tatarów uległa Ruś w Grudniu. Zebrana podówczas szlachta w Mielcu zgodziła się na zaciągnienie tysiąca koni [1]).

W następnym, 1517 roku, Jan Tworowski bronił południowéj granicy oddziałem 1700 towarzyszów. Na Wschodzie, od Moskwy skończyła się wyprawa oblężeniem nadgranicznego zamku Opoczki. Dnia 2 Grudnia król opuścił Wilno. Witany pieśniami uczniów po miastach polskich, zwiedziwszy starożytne klasztory w Wąchocku i na Łyséj górze, przybył do Krakowa w dzień Nowego roku 1518. Ważna sprawa powtórnego małżeństwa króla, zajmowała umysły już zaraz po śmierci królowy Barbary. Myśl ożenienia króla z xiężną mazowiecką wdową lub jéj córką, popierana przez prymasa, na wstępie uchyloną została. Rzucono przelotnie imię Maryi Tudor wdowy po Ludwiku XII. królu francuskim. Nie skojarzył się związek i z księżną Eleonorą Burgundzką siostrą przyszłego cesarza Karola V., oraz króla rzymskiego Ferdynanda. Padł wybór na Bonę Sforza przez matkę Izabellę z Aragonu spokrewnioną z cesarzem Maxymilianem. Na ten wybór narzeczonéj, niewątpliwy miały wpływ względy finansowe, przynajmniéj w myśli osób bliżéj króla otaczających, „Xiężna Bona; skąd rodem i co za osoba? nie jest mi wiadomém, lecz jest znakomitą dla znacznego posagu“, pisze Maciéj Drzewiecki biskup kujawski [2]).

---

[1]) Act. Tomic. III.

[2]) Ibid.

Digitized by Google

Posag nowéj królowéj wynosił fl. 100,000, wyprawę, którą oglądali posłowie w Neapolu, ceniono na fl. 60,000 [1]). Dnia 15go kwietnia odbył się wjazd królowy do Krakowa wśród xiążąt, posłów i urzędników krajowych. Odtąd rodzinę królewską otaczały na zamku trzy dwory: króla, królowy i królewien, córek króla po zmarłéj Barbarze. Na czele dworu królowy jako ochmistrz stał Mikołaj Wolski, kasztelan sochaczewski, Andrzej Krzycki był kanclerzem, Tomasz Lubrański podczaszym, Gruszczyński krajczym. Przed ożenieniem się powtarzał nieraz Zygmunt, że po przyjeździe królowy, z cudzoziemskim dworem, postąpi jak to uczynił cesarz Maxymilian, który nazajutrz po ślubie z orszaku cudzoziemskiego pozostawił tylko dwie kobiety. Rozmiłowany król ustąpił z tęgości swéj woli: Włochy się utrzymali. Mikołaj Karmigian pełnił urząd podskarbiego, Ludwik Alifio, sekretarza, przytem pozostało kilkanaście kobiet, zwłaszcza panien z przedniejszych neapolitańskich rodzin. Późniéj królowa miała i własną chorągiew żołnierzy. Na dworze królewien był Piotrowski ochmistrzem, Grot Gut kuchmistrzem, kasztelanowa sandomierska wdowa, objęła przełożeństwo nad dworem żeńskim.

Po zgonie Andrzeja z Kościelca urzędy skarbowe podzielono pomiędzy trzy osoby. Wielkorządy krakowskie wziął Mikołaj Jordan z Zakliczyna, żupy, Jan Boner, a podskarbiostwo wielkie Mikołaj Szydłowiecki [2]).

Nie ma śladu pierwszych lat urzędowania Mikołaja; poborców pozostawia bez kierunku; piszą aż na Litwę do króla, prosząc o skazówki, jak Szos wybrać. Ani prywatny, ani publiczny skarb, nie widzą podatku: poborcy go płacą wprost żołnierzowi. Z podatku „Szeląga żadnego do skarbu prywatnego nie wzięliśmy i brać nie chcemy“ [3]) oświadcza król w r. 1516. Podatek uchwalony na stopie $^{3}/_{8}$ Łanowego i Szosu; połowy szacunkowéj taksy od młynów, a od xięży obrządku wschodniego w rozmiarze $^{1}/_{5}$ zwyczajnego podatku, dawał wpływy drobne: doliczano zaledwie fl. 20,000; summa Łanowego zmniejszała się przez pożary, powietrze, oraz zły porządek przy wybieraniu (r. 1517). W rok potem Sejm

---

[1]) Act. Tomic. III.
[2]) Metr. Kor. ks. 29.
[3]) Act. Tomic. III.

Digitized by Google

uchwalił pobór całkowity: Łanowe miało być wybierane według dawnych kwitów, lecz w razie pokazania się wątpliwości, że kwity nie obejmują wszystkich gruntów osiadłych, poborca pociągnąć mógł do zaprzysiężenia świeżego. Miasta i młyny ulegały nowemu oszacowaniu, chyba że zgodzono się o jednę trzecią wyżéj postąpić. Szczupłość podatku pociągnęła potrzebę pospolitego ruszenia: ażeby zaś kolej w odbywaniu go zachować, podzielono Polskę na trzy okręgi, z zastrzeżeniem, że okrąg będący na kolei daje tylko połowę Łanowego. Urządzenia, które trwać miały lat trzy, podano pod zatwierdzenie Zjazdów: te go odmówiły.

Dla naglących potrzeb, na zaciąganie żołnierza, pożyczano dwukrotnie od urzędu miasta Krakowa (po fl. 10,000); podniesiono na mocy uchwały sejmu 1512 r. (fl. 4000) summy przez duchowieństwo złożone w katedrze na zamku. Przychodząc w pomoc prywatnemu skarbowi Spytek z Jarosławia odstąpił fl. 1000 zabezpieczonych na starostwie lanckorońskiém: w zamian przyrzeczono mu posiadanie dożywociem starostwa oraz odstąpiono dwie wsi na własność. Skarb prywatny już po trzeci raz zawiera umowę z urzędem miasta Torunia, który na rachunek soli ruskiéj przedpłacił fl. 9000 na wykupno starostwa bieckiego. Z dochodów połączonych starostw ruskich pod zarządem Andrzeja Tenczyńskiego, wykupiono od zastawników część znaczną starostwa bełzkiego, oraz twierdzę Stolno broniącą przeprawy górnego Bugu.

Jak dawniéj tak i teraz filarem skarbowości jest Jan Boner; przyjmującego zarząd nad żupami, pierwszą czynnością było: obniżenie odsetków od lokowanych na nich kapitałów. Pożycza królowi na zapłatę dworu (1516), przedpłaca summy skarbowi litewskiemu: (fl. 1300 r. 1517), ponosi ciężar wydatków, podczas uroczystości weselnych w Krakowie; na ten przedmiot pożycza fl. 31,000. W roku tym cały dług jemu należny wynosił fl. 46,668 (1518) [1]).

Dochód skarbu prywatnego za jedenaście miesięcy (1518—19) wynosił fl. 39,154, wydatek 39,211 [2]).

---

[1]) Metr. Kor. ks. 29, 30, 31.

[2]) Rachunki prywat. z r. 1518 i 1519.

Digitized by Google

Skarb litewski wybierał w roku 1517 od służby po gr. 43, miasta i gminy starozakonnych dawały podatek według pewnéj taxy. Wilno złożyło kop 2000, Mińsk kop 270, Grodno 200 itd. Kraje na południe od Czeczerska i Łucka nie dały żadnego podatku. Podatek z województw zachodnich: brzeskiego, podlaskiego i wołyńskiego, przez Jana Hornostaja posłano do Krakowa, na zaciągnięcie żołnierza. Dochód skarbu litewskiego wyniósł kop groszy 67,000 czyli 134,000 fl., dwa razy więcéj jak spółcześnie cały pobór w Polsce. W końcu 1518 i początku 1519, na Sejmie brzeskim uchwalono pogłówne od panów i urzędników, ich żon i dzieci, od osoby po złt. 1. (Możniejszych otaxowano więcéj: xiąże Konstanty Ostrogski dał fl. 100, biskup wileński fl. 50, itd.), od ziemian po gr. 2, od ludzi pospolitych, ich żon i dzieci po gr. 1. Komorę brzeską, dochodną dla przewozowego handlu z Litwy do środkowych Niemiec, zastawiono zamożnemu podskarbiemu Abrahamowi Józefowiczowi w 400 kop groszy [1]).

Surowe były dotąd losy dla Zygmunta: od czasu jak objął rządy po bracie, ledwie dwónasty rok upływał, a już ośm wojen miał do prowadzenia: z Wołochami jednę, dwie z Moskwą a pięć z hanem krymskim.

Nie przyszły do skutku zamiary urządzeń skarbowo-wojskowych; Polska więc pozostawała bez broni w obec wrogów. Zgon cesarza Maxymiliana (12 stycznia 1519) przyniósł swobodę tłumionéj nieprzyjaźni mistrza krzyżackiego. Cesarz pośredniczący w układach z Moskwą, zamknął swoją smiercią nadzieję prędkiego pokoju od granicy wschodniéj, litewskiéj. Od południa, od Rusi zawieszona była obawa ze strony corocznego nieprzyjaciela, hana tatarskiego. Z wiosną prawie razem od wschodu, południa i północy, od Litwy, Rusi i Prus, spadły trzy wojny. Wojsko w. kniazia moskiewskiego zachodząc w głąb Litwy, zbliżyło się do stolicy do Wilna. Dnia 2 sierpnia Tatarzy pod Sokalem spotkali i rozgromili polskie i litewskie wojska. W tychże chwilach wybuchała wojna z mistrzem krzyżackim, najniebezpieczniejszym ze trzech nieprzyjaciół, bo mógł być od całéj Rzeszy Niemieckiéj poparty.

Przewidując wojnę, na dwa lata przed tem (1517), naprawiono zamek malborski; Stany pruskie uchwaliły podatek akcyzę i

---

[1]) Rachunki skarbowe Litewskie z r. 1518.

Digitized by Google

zaciągnięto kilkadziesiąt koni do powściągnienia łotrzykowania niemieckiego i hetmanem Stanisława Kościeleckiego naznaczono na Prusy. Okoliczności wymagały większych usiłowań, a tymczasem pobór świeżo na początku roku 1519 uchwalony na Sejmie piotrkowskim, użyty został prawie cały na wojsko pod Sokalem stracone. Nimby więc przyszło do uchwalenia nowych podatków, udano się do pożyczek. Od spadkobierców Imbrama Salomona pożyczono fl. 6000, zabezpieczone na sadzawkach w Krakowie, od Jana Bonera do zwrotu z żup i ceł fl. 10,000; od urzędu miasta Krakowa fl. 10,000; od duchowieństwa, na rachunek sum złożonych w skarbcu katedry krakowskiéj fl. 6000. Te trzydzieści dwa tysiące fl. były pierwszym zasobem na wyprawienie wojska do Prus.

W Toruniu, dokąd się król udał, pożyczono od synów Jarosława Sokołowskiego, kasztelana łąckiego fl. 4000 na zastaw komory radziejowskiéj. Duchowieństwo zgodziło się na trzecią pożyczkę fl. 9500, domagając się wszakże poręczycieli. Podawani za poręczycieli, broniąc powagi panującego, woleli dać własne pieniądze. Duchowieństwo cofnęło przesadzone żądanie. Za roczny czynsz 5% zapewnionych na komorze włocławskiéj, dwóch kanoników kapituły pożyczyli fl. 1500. Wzięto sposobem pożyczki fl. 5500, złożone przez świeżo zmarłego Jana Lubrańskiego, biskupa poznańskiego na założenie szkoły wyższéj w Poznaniu; na uposażenie téjże sprzedano za fl. 2867 miasto Stawiszyn, dobra królewskie. Następca Lubrańskiego na biskupstwo poznańskie Piotr Tomicki, pożycza fl. 1000 z własnych funduszów i tyleż złożonych w kolegiacie warszawskiéj przez zmarłego proboszcza w Łukowie [1]). Sejm w Toruniu (1519 — 20 r.) uchwalił Czopowe, Szos i Łanowe na stopie podwójnéj; połowę, gr. 20 od łanu, dawał kmieć, drugą dziedzic, ta połowa odpowiadała podatkowi czwartéj części czynszów, podatkowi od dochodu. Duchowieństwo przyjmowało obowiązek przyłożenia się do podatku w połowie, z dochodów od sum lokowanych na dobrach ziemskich, lecz Synód, który tą sprawą miał sią zająć, nie przyszedł do skutku. Stany pruskie udzieliły pomocy: uchwalony przez nie pobór zawierał podatek pośredni, akcyzę od słodu i miodu, i podatek bezpośredni od gruntu, od dochodu, od patentów, rozłożone według stanu i możności Po-

[1]) Metr. Koron. ks. 30 — 35.

Digitized by Google

główne. Szlachta, sołtysi, zagrodnicy po 25% dawali od czynszów, odbieranych lub wypłaconych. Jeżeli szlachta czynszu nie miała spełna grzywien 10, to od pługa dawała gr. 10. Jeżeli zaś sołtys i zagrodnik czynszu nie płacili, to dawali Pogłównego szkotów 4, ich żony i dzieci gr. 2. Kmiecie od grzywny czynszu dawali gr. 2, czeladź i pastuchy od grzywny myta 4 solidów, wyrobnicy 4 szkoty. Rataje od pługa gr. 10, kowale gr. 5, karczmarze, szynkujący wódkę dawali 1½ grzywny od głowy, szynkujący miodem gr. 15. Od karczmy, od znaku propinacyjnego, płacono gr. 15. Poborcami są: w dobrach ziemskich sędziowie i ławnicy, w miastach dwóch ławników z obioru rajców.

Natarczywość wojny natchnęła odwagą w kierunku skarbowym. Sejm w Bydgoszczy (w grudniu 1520 r.) uchwalił Pogłówne i na Polskę. Proboszczowie sporządzają spis ludności i takowy doręczają poborcom. Tych jest dwóch, ze stanu duchownego jeden, ze stanu szlacheckiego drugi. Komissya złożona z dwóch kasztelanów i trzeciego członka, obranego przez szlachtę, odbiera wpływy. Podatek ściągano przedewszystkiem w dobrach królewskich, potém w dobrach panów, a następnie w majętnościach szlachty Pięć stanów ludności na 240 klas podzielono. W stanie duchownym rozróżniono wyższe i niższe duchowieństwo. Do wyższego policzono prymasa (płacił Pogłównego fl. 300) biskupów, opatów i prałatów. Prałat kolegiaty sandomierskiéj dawał najmniéj, fl. 5. Wśród niższego duchowieństwa Pogłówne kanonika wynosiło fl. 5, a dzwonnicy gr. 1. W stanie szlacheckim, do którego zaliczono górników, dają: wojewodowie fl. 50, kasztelanowie wielkopolscy fl. 3, szlachta właściciele wsi od osoby fl. 8, od wsi fl. 1. W stanie kmiecym, kmieć, jego żona i dzieci gr. 1. Stan miejski podzielono według wielkości miast na cztery kategorye: stolice trzech dzielnic, Poznań, Kraków i Lwów, policzono do pierwszéj kategoryi. Rajcy płacili fl. 4, mieszczanie gr. 4. W miastach drugiéj kategoryi rajcy dawali gr. 15, mieszczanie gr. 4. W miasteczkach stanowiących trzecią kategoryą, rajców opodatkowano na gr. 2, mieszczan gr. 1. W miasteczkach bez targów, zajętych uprawą roli, rajcy i mieszczanie zarówno dawali po gr. 1. Starozakonni stanowili piąty stan czyli klasę, konstytucya zobowiązywała ich do złożenia sumy ryczałtowéj fl. 3000.

Digitized by Google

Podług świadectwa spółczesnych, wiele popełniono nadużyć przy wybieraniu: „jedni pogłównego nie dali, inni wybrane na korzyść własną obrócili lub otrzymali pod pozorami niesłusznemi assygnacye, przyczynili się do zmarnowania podatku [1]).“ Summa Pogłównego wyniosła fl. 84,989 gr. 20 [2]).

Przeciągająca się wojna zmuszała do szukania dalszych zasobów: na wydatki obrócono część posagu królowéj fl. 36,000; oraz uzbierany przez Jana Bonera pieniądz z miłościwego lata fl. 6204. Pod zastaw Sochaczowa i Bolimowa, od synów zmarłego Sobka z Sulejowa byłego starosty Głogowskiego, pożyczono fl. 2000. Summa ta była w depozycie u wujów Szydłowieckich. Lanckoronę z ośmnastą wsiami w fl. 5000 puszczono w zastaw wdowie po Spytku z Jarosławia, kasztelanie krakowskim; Bolesławice Andrzejowi Duninowi z Prawkowic w sumie fl. 2500. Biecz ze wsiami Piotrowi Odnowskiemu czyli raczéj Sewerynowi Bonerowi w fl. 10,000. Krzeszów wziął zastawem w fl. 3000 Spytek z Tarnowa, przyszły podskarbi. Szydłów kanclerz Krzysztof Szydłowiecki w fl. 1000. Za grzywien 500 sprzedano temuż połowę Drobina, darowanego testamentem na rzecz króla przez Mikołaja Kretkowskiego, wojewodę brzeskiego, Rogoźno zaś w fl. 2200 oddano jego spadkobiercom. Na zastaw kilku wsi pożyczył fl. 1600 Paweł Rzeszotarski, szlachcic z Radomskiego, który na pszenicy w swojéj wiejskiéj zagrodzie pieniądze zebrał skrzętnością. Kupcy gdańscy na weksle hetmana Mikołaja Firleja dostarczali pieniędzy i sukna, tego ostatniego na grzywien 10,000. Do obrony murów w Poznaniu utrzymywał skarb załogę w 350 piechoty; utrata tego miasta odsłoniłaby całą zachodnią granicę. Żołd dla załogi grzywien 350 zastępowało miasto sposobem pożyczki z własnych funduszów. Pożyczali na potrzebę skarbu, Wawrzyniec Myszkowski (fl. 1719), pan wielkopolski, Łukasz z Górki, któremu przyznano dług fl. 5000 na cłach poznańskich [3]).

W Prusach skarbowością podskarbi kierował przy królu, mając przy sobie jednego z pisarzy skarbu Mikołaja Górskiego: przenosił się on według okoliczności, do Torunia, Bydgoszczy, Węgrowa i Brześcia. W Krakowie pisarz skarbu, Jan z Iłży Łodyga, zo-

[1]) Act. Tom. IV.
[2]) Herburt. Stat. Regn. Polon. Rachun. pogłównego r. 1519.
[3]) Metr. Kor. ks. 35—39.

Digitized by Google

stawał pod zwierzchnim kierunkiem Jana Bonera. Posyłano stąd do Prus pieniądze, proch, kule, liny, działa i drzewo na ich osadzenie. Na Bonerze także opierała się obrona południa, bezpieczeństwo Rusi. Tu dla braku żywiołów, nie będąc w stanie od razu wytworzyć samodzielności dzielniczéj, krzątano się koło przygotowania na przyszłość narzędzi do obrony. Od lat kilkunastu Świętopietrze obracano na warownie Kamieńca, twierdzy wysuniętéj najdaléj naprzód: dodawano na ten przedmiot Szos i kaduki: Aaron Dąbrowski stał tam na czele robót. Smotrycz nie miał zamku: rozbiegali się w razie napadu mieszczanie; zagrożono im karą śmierci i konfiskatą w razie ucieczki, ale obok tego odstąpiono dwuletni Szos na mury. Chmielnik, Grodek, Stryj, Bobrek, Tyszowce, otrzymują na ośm do dziesięciu lat uwolnienie od podatków, na rzecz wystawienia murów miasta, które uległy zniszczeniu. Andrzejowi Tęczyńskiemu i Ottonowi z Chodcza oddano w dożywotne posiadanie Trębowlę i Halicz z obowiązkiem wystawienia warowni. Na kupno dział, na wzmocnienie bliższych zamków, Bełza, Buska, Krasnegostawu, Turobina, Chełma, Drohobyczy, darowano podatki, i wydano przywileje na woskobojnie, składy soli, postrzygalnie, na samokupstwo wódki [1]). Nieodbieranie podatków ze Lwowa stało się zwyczajem, pozostawały one przy urzędzie na naprawę murów. Szlachta, kmiecie i mieszczanie, oraz starosta, Krzysztof Szydłowiecki, fosami i wałami wzmacniają Łuków; mury Łukowa zasłaniają Podlasie i Mazowsze w miejscu, w którém łączą się granice Polski i Litwy. Parczów jest warowny dla błót, przez które siedm mostów rzucono: zasłania on gościniec prowadzący do Wielkopolski. Skarb przeto nie szczędzi wydatków na Parczów. Niby ostatnią linią obronną po za nim stanowiące, odbierają zapomogę: Urzędów na dokończenie murów i Opatów na naprawienie parkanów. Biorą także zapomogę Piotr Tomicki, biskup przemyski i Jan z Tarnowa, na wystawienie zamków w Radzyminie i Przeworsku, a podgórskie miasta, Krosno, Sanok, Biecz na dalsze prowadzenie murów.

Skarb zajęty wojną pruską, która zasoby jego pochłania, prędko jednak po porażce pod Sokalem, bo na wiosnę r. 1520, wysłał na Ruś oddział w 1840 koni i 100 piechoty. Dla obmyśle-

---

[1]) Metr. Kor. ks. 35 — 39.

Digitized by Google

nia i zarządzenia środków skutecznéj a nieuciążliwéj obrony i dla utrzymania tam wojska, król pozwolił na zjazd wojewodów i starostów z Rusi do Lwowa. Postanowiono tu, że na dalszém Podolu zostawać będzie jako strażnik Jan Struś, zanim nadciągnie Jan Tworowski z 700 towarzyszami, oraz włościanami dla osłonienia ziemi podolskiéj i chmielnickiéj. Z resztą wojska, działami i obozem, hetman polny Marcin Kamieniecki niby w odwodzie o trzy lub cztery dni wstecz, pomiędzy Oleskiem i Zaleszczykami stanie. W razie wpadnięcia Tatarów daje się znać wojewodom ruskiemu i lubelskiemu, oraz staroście lwowskiemu, pierwszemu do Halicza, drugiemu do Bełza, trzeciemu do Lwowa. Znaczącym jest w dziejach skarbowości zjazd ten, że stwierdził powagą zwyczaj wprowadzony przez Andrzeja z Tenczyna do starostwa bełskiego, iż kmiecie dóbr królewskich z prawa obowiązani są do dawania żywności wojskom trzymającym obronę Rusi. Stąd to urósł ów podatek, z którym nieraz spotkamy się znany następnie pod imieniem hyberny.

Wojsko tymczasem w Prusach pod Mikołajem Firlejem prowadziło nie bez powodzenia wojnę. Było ono złożone z 6198 towarzyszów jazdy polskiéj, z kilkuset Kozaków i Tatarów (tych ostatnich 304 koni) i z piechoty zaciągniętéj w Czechach i Morawii, wszystkiego 12,948 ludzi [1]). Po zdobyciu kilkunastu zamków i miast, po posunięciu się pod Królewiec, po odparciu posiłków przybywających z Niemiec dla mistrza, wskutek powołanego w tym celu pospolitego ruszenia za wdaniem się Ojca św. i cesarza, zawarto czteroletnie zawieszenie broni w Brześciu Kujawskim dnia 22 marca 1521 r. Oddział wojska na 5000 ludzi liczony, lubo rzeczywiście nie stawało pod chorągwią więcéj nad 00 towarzyszów, pod Jakóbem Secygniowskim w Prusach pozostał.

W r. 1521 han tatarski, po zwinnym najeździe na południowe powiaty Litwy, obrócił się na Moskwę. Nie ukrywano zadowolenia w Krakowie, z rozerwania przyjaźni pomiędzy hanem a w. kniaziem, upatrywano w niém rękojmię bezpieczeństwa od wschodnich granic. Postawienie tam tysiąca towarzyszy pod Marcinem Kamienieckim, dostateczne było do pobijania wpadających kup łotrzyków tatarskich.

---

[1]) Act. Tom. IV.

Digitized by Google

Oswobodzony król od wojen na wschodzie, południu i północy, ubezpieczając granicę zachodnią, posłał do Węgier królowi Ludwikowi zagrożonemu przez sułtana Solimana, oddział posiłków pod Janem z Tarnowa. Po raz pierwszy na widownię ten wódz występował, ukrywając się dotąd wśród walecznéj młodzieży pod skromném imieniem „rycerza grobu Zbawiciela". Wyprawa do Węgier kosztowała fl. 15,035 gr. 26.

Ogólne wydatki w drugiém półroczu roku 1521 wyniosły fl. 21,437. Dochód skarbu prywatnego przez dwa ostatnie lata wynosił fl. 70,386, a wydatek fl. 68,250.

Turcy cofnęli się z Węgier. W w. mistrzu była chęć pomsty za porażki, ale nie było siły: tatarzy nie odmówili nieprzyjaznego stawienia się przeciw Moskwie; dla utrzymania ich w sprzyjającém nam usposobieniu, posłano hanowi w darze beczkę srebrną wagi grzywien osiemdziesiąt i tyleż srebra w sztabach.

Promyk bezpieczeństwa, wyprowadzony mądrością i dzielnością króla, natychmiast zobojętnił ziemiaństwo w niesieniu dalszych ofiar. Pod wpływem króla i panów w Piotrkowie Sejm był uchwalił cały pobór. Zjazdy w Kole, Nowém-Mieście Korczynie i Wiśni zmniejszyły go o połowę, zgadzając się na zwołanie w razie wojny, pospolitego ruszenia, do Medyki na miesiąc Sierpień. Z powodu słabości hetmana, król na wodzów naznaczył dwóch panów i jednego żołnierza Janusza Swierszczowskiego. W małych pocztach, zbierające się pospolite ruszenie, rozjechało się nic nie uczyniwszy.

Oddano Janowi Bonerowi wszystkie dochody skarbu prywatnego za dług jemu należny w sumie fl. 107,000. W Październiku znów pożyczono u niego na upominki tatarskie fl. 12,900, na podróż do Piotrkowa fl. 20,000, na drogę do Litwy fl. 5000. Dług Bonerowi wyniósł do fl. 150,000. Za rok ostatni 1522 dochód skarbu wynosił tylko fl. 29,515, wydatek fl. 29,063 [1]).

Zimą w roku 1523 król powracając z Litwy, przyniósł pomyślną nowinę: pięcioletni rozejm z Moskwą; a Kraków ujrzał poselstwo stamtąd składające się z 416 osób posłom towarzyszących, na 588 koniach. Sejm toczący się w tym roku był burzliwy: walczyły

---

[1]) Rachunki sejm. i pryw. 1519 — 23.

Digitized by Google

bowiem dwa zdania: panowie poparci przez króla, utrzymywali, że od turków i tatarów pokój nie jest pewny, a więc w pogotowiu z wojskiem być należy. Posłowie, po za którymi w kraju cała rzesza ziemiańska stała, nie widząc nieprzyjaciela na granicach, nie upatrując zatém bijącego w oczy niebezpieczeństwa, wzbraniali się uchwalać podatki. Kiedy dwa stronnictwa, pierwsze przezorne i światłe, drugie ciemne i krótkowidzące, zacięcie przy zdaniach swoich obstawały, w miesiącu Maju, zaszedł straszny wypadek: strzał z rusznicy padł naprzeciwko zamku; kula utkwiła w murze komnaty, z któréj okna król wyglądał. Napróżno historya szukała stronnictwa i powodów zamachu; dotąd jak wtenczas napróżno usiłowano znaleść osobę skrytobójcy. Kiedy przeciągały się rozprawy, kiedy coraz więcéj uwydatniał się opór, a opóźnienie się hanowi z żołdem sprowadzić musiało hordy jego, król po naradzie z panami, wydał edykt o wybierania Czopowego w Ziemi krakowskiéj. Strzał był odpowiedzią na to samowładcze postępowanie. Skrytobójczy zamach na życie króla pierwszy w Polsce wywołany został ostatnią próbą stanowienia podatku bez zgody Sejmu [1]).

Tymczasem tatarzy rozłożyli się obozem pomiędzy Krasiłowem i Rohatynem. Z pożyczek od biskupów krakowskiego i poznańskiego, od dwóch braci Szydłowieckich i ich szwagra Andrzeja Tęczyńskiego, postawiono przeciwko nim 1000 koni pod Marcinem Kamienieckim wojewodą podolskim.

Dług skarbu prywatnego Janowi Bonerowi wynosił fl. 87,582 [2]).

---

[1]) Do panowania króla Zygmunta I., oprócz źródeł dotyczących ściśle skarbowości, są trzy źródła: Volumina Legum, Akta Tomickiego i Metryka Koronna. Najmniéj dokładne są Volumina Legum: Konstytucye Sejmu bydgoskiego mylnie umieszczają przed konstytucyami Sejmu toruńskiego. Ważny pod względem politycznym ustęp: „Modus celebrandi Conventus generalis“ zupełnie opuszczony. Akta Tomickiego układano w duchu tendencyjnym: (mówię nie o oryginale, którym się posługiwałem, lecz o kopiach, z których drukował śp. Tytus hr. Działyński) naprz: Konstytucya dopuszczająca na Sejm posłów miasta Krakowa, ogłoszona w nich za fałszywą, kiedy odpis spółczesny istnieje w Metryce Koronnéj. W tychże aktach umieszczono pozew na opatów, a opuszczono pozew na panów. Edykt z roku 1523 o Czopowém, powód zamachu na króla w Metryce tylko się znajduje. Dla otrzymania więc rzeczywistego światła na wypadki, koniecznem jest użycie porównawcze trzech tych źródeł.

[2]) Rach. pryw. z r. 1523.

Digitized by Google

Tymczasem na Litwie w dwóch ostatnich latach, dawano jednego roku gr. 15 od sochy, drugiego gr. 8; po miastach od handlujących od kopy groszy, gr. 4, a od mieszczan od bramy gr. 3.

Roku 1524 Rzeczpospolita wstecz się cofnęła; podatku bowiem nie uchwalono, obronę powierzono pospolitemu ruszeniu: czekało zatem nieszczęście podwójne: zniszczenie od nieprzyjaciela przez napad i od swoich przez obronę. W Maju więc, kiedy obwołano pospolite ruszenie do Koszowego-stawu, pomiędzy Buskiem a Glinianami, posłowie z Wielkopolski udali się do króla, prosząc go o odwołanie wici i przyjęcie podatków na płatnego żołnierza. Przedwcześnie uradował się król obdarzając szkarłatnemi szatami posłów; Zjazdy bowiem w Kole i w Nowém-Mieście Korczynie, a Synod w Piotrkowie, zatwierdziły podatki dopiero koło śgo Piotra i Pawła: podatki te wyniosły summę fl. 6672. Lecz nieprzyjaciel nie czekał: w Maju ciągnąc od południa turcy i tatarzy, dotarli pod ziemię krakowską do Komarna. Naprędce z pożyczek od biskupów i kapituł, od Marcina Wolskiego ochmistrza królowy, przy jéj boku wzrastającego w znaczenie i zamożność, od Stanisława Szafrańca kasztelana sandeckiego i od xiążąt mazowieckich, na zastaw Płocka, za poręczeniem Piotra Tomickiego podkanclerzego (fl. 10,000), wyszło w pole 1600 koni, 430 nadwornéj jazdy i 400 piechoty przy 10 działach [1]).

Ledwie ustąpił naciśnięty nieprzyjaciel, a już w Sierpniu od wschodu czterdzieści tysięcy tatarów na Ruś wpadło: mimo Lwowa idąc, rozłożyli się obozem w Mościskach, o kilka mil na wschód od Przemyśla. Zwołano pospolite ruszenie, oraz dziesiątego ze stanu miejskiego i wiejskiego, na Wrzesień do Jaworowa. Król przeniósł się do Sandomirza, a stamtąd do Lwowa; na widok Rusi zniszczonéj od ognia i żelaza „serce jego żalem się ścisnęło [2]): rozdawał wsparcie żołnierzom, szlachcie i chłopom. W tym roku przyjeżdżali posłowie: poseł od xięcia pomorskiego, „pił potężnie“; powiada o nim rejestr skarbowy. Od króla francuskiego Rinkoni (zawiedziony wadliwym układem aktów Tomickiego: p. Józef Szujski kładzie to poselstwo pod r. 1522), otrzymał w darze dwa soroki soboli i fl. 400 złotem. Przybywali posłowie od stanów

---

[1]) Rach. Seym. i prywat. r. 1523 — 5.
[2]) Act. Tom. V.

Digitized by Google

szwedzkich, od hanów Nahajskich i Zawołgańskich, dwukrotne poselstwo od Moskwy i Ojca śwgo.

Ze schyłkiem roku poprzedniego d. 23go Grudnia 1523 umarł Jan Boner, który połączył urząd wielkorządcy (po zgonie Mikołaja Jordana) i żupnika krakowskiego, rządził składem soli ruskiéj w Bydgoszczy, olborą w Olkuszu i Trzebini. Z ostatnich trzech lat przez niego przedstawiony rachunek Skarbu prywatnego wykazał dochód na fl. 121,360, wydatek na fl. 151,367 (na utrzymanie dworu, chorągwi nadwornéj, murowanie zamku w Krakowie, na poselstwa, zastępując skarb publiczny itp.) przewyżkę wydatku nad dochód fl. 29,174 gr. 27 d. 10 zastąpił Boner z własnych funduszów [1]). Zostawił on wielki majątek spadkobiercom, trzem synowcom i tyluż siostrzeńcom po bracie Jakóbie Bonerze. Na obracającego pieniędzmi całéj Polski nie rzucano nawet podejrzeń. Kiedy raz rozeszła się pogłoska wśród Sejmu bydgoskiego, że któryś z posłów przymówił żupnikowi, powołany przed króla, (a posłom na odwadze nie brakowało w Polsce), tłumaczył się, że nie tylko na ustach, ale i na myśli nie miał poważanego imienia żupnika [2]). Jan Boner był typem Polaka zbogaconego przymiotami natury giermańskiéj, typem nieustępującym żadnemu innemu zacnością i wzniosłością. Urzędy wielkorządcy i żupnika objął starszy z siostrzeńców zmarłego, Seweryn Boner, a komisarzem do Świętopietrza został Piotr Tomicki, biskup krakowski.

Sejm r. 1525 oprócz Szosu i Czopowego, ustanowił Łanowe od gruntów dworskich i kmiecych. Biorąc fl. 18, jako koszt na utrzymanie jednego żołnierza przez trzy ćwierci roku, utworzono odpowiednią trzydziesto-łanową jednostkę podatkową, dać mającą podatku fl. 18, z których połowę dziedzic, połowę kmiecie płacą; od każdych 80 grzywien kapitału płaci się fl. 18, z dochodów zaś

---

[1]) Rach. prywat. r. 1521—1523.

[2]) Act. Tom. IV. Królowa Ludwika, matka Franciszka I. i Rejentka w dzienniku swoim o spółczesnych finansistach francuskich takie zdanie zaznacza: „L' an 1515, 1516, 1517, 1518, 1519, 1520, 1521, 1522 sans y pouvoir donner provision, mon fils et moi fusmes continuellement desrobez par le gens de finances.“ Mémoir. sur l' histoire de France. Collect. Petitot. Nieszczęśliwy Beaune de Semblançay, wielkorządca finansów królestwa, straconym został na szubienicy w r. 1527. P. Clement. Enguerrand de Marigny etc. 201.

Digitized by Google

po gr. 6½ od grzywny [1]). W województwach obok poborcy, utworzono komissye złożone z wojewody, kasztelana i dwóch szlachty, wybranych na Sejmiku. Komissya przyjmuje od poborcy pieniądze i wypłaca żołd wojsku. Czynność odbywała się mimo podskarbiego. Zawieszając na lat pięć uwolnienia od cła dawnego czyli wewnętrznego, zobowiązano do niego wszystkie miasta i wzbroniono przywozu z za granicy pereł i przerabianych złotem i srebrem materyj. Odbierając szafunek skarbu podskarbiemu, odebrano i hetmanowi popis wojska. Odtąd bowiem wojewodowie w województwach czynią zaciągi, które na ś. Wojciech udają się do Lwowa i Buska gdzie czekają: Mikołaj Firlej i Jakób Secygniowski. Od tego więc roku weszło w zwyczaj, że kiedy uchwalono podatek od kmieci, szafunek jego zostaje przy podskarbim, a kiedy od kmieci i od szlachty, natenczas szafunek podatku należy do komissyj wojewódzkich.

Na skutek prowadzonych w Krakowie układów o Prusy z Jerzym i Albertem, książętami Brandeburskimi, stanęło, że trzy województwa pruskie zostają przy Polsce, a reszta Prus pomiędzy Wisłą a Niemnem, przechodzi na dziedzictwo księcia Alberta, byłego w. mistrza krzyżackiego, pod zwierzchnią władzą Rzeczypospolitéj. Xiążę Albert zobowiązał się dostawiać na swój koszt sto koni w granicach Prus [2]), za co wpisano go w poczet jurgieltników królewskich z roczną pensyą 4000 fl. Fryderyk xiąże lignicki wyzyskując swe pośredniczenie w układach, otrzymał z hojności królewskiéj resztę posagu fl. 7000 po królowy Elżbiecie. Odjeżdżających xiążąt obdarowano sobolami, aksamitem i datkiem pieniężnym: dwaj margrabiowie odebrali po fl. 500 w złocie, xiążę Albert fl. 1000 i złoty łańcuch. W roku zeszłym przyjeżdżał poseł od króla francuskiego, ubiegającego się o przyjaźń króla; byli także posłowie od dwóch innych działaczy na widowni zachodu: Ojciec święty przysłał królowi miecz i czapkę, cesarz order złotego runa.

Z ostatnich dwu lat i siedmnastu tygodni, to jest po śty. Jan r. 1525 dochód wyniósł fl. 66,698 gr. 13, d. 3, wydatek fl. 108,155. Przewyżkę wydatku nad dochód fl. 53,000 skarb prywatny zastępował [3]). Dochód skarbu prywatnego doszedł fl. 131,858, wy-

---

[1]) Volum. Leg. I.

[2]) Ibid.

[3]) Rach. skarb. księga 4. Ratio exactionum. anni MDXXV facta Petercovie 10 Januarii anno 1528.

Digitized by Google

datek fl. 88,591. Dług Sewerynowi Bonerowi wynosił fl. 38,003 gr. 8 1/2.

Spójrzyjmy w około, a zobaczymy z czego wynikł nowy obrót skarbowo-wojskowy, który odbierał królowi i panom rządy nad wojskiem i podatkami, a będziemy widzami zupełnego przetwarzania się rządów spółcześnie. Dotąd pod królem były rządy możnowładcze. Już same skarbowe prawodawstwo przypuszczało podział na panów i ziemian: Sejm w Bydgoszczy wyrzekł, że dla pana miejsce stawiania się za nieuiszczenie podatku jest przed królem, dla ziemianina przed starostą. Pogłówne wybierano najprzód w dobrach królewskich, potem w pańskich, a dopiero na końcu w ziemiańskich. Zarząd państwowy przy boku króla spoczywał w gronie kilku panów. Po województwach i powiatach pod kilkudziesięciu rodzinami panów podrzędnych, ale panów, żyła rzesza ziemiańska, gminy miejskie, tudzież wiejskie. Panowie byli zależni od króla, ale o tyle, o ile z rąk jego odbierali urzędy, dzierżawy, pensye. Wykaz odbierających pensye z żup, jest zswsze ciekawy, jako poimienne wyliczenie osób wpływowych, rządzących państwem. Grono panów było zamknięte: łączą ich podania, interes kastowy i krew. Siostra dwóch braci Szydłowieckich, kanclerza i podskarbiego, była za Andrzejem Tęczyńskim, wojewodą lubelskim; trzeciego brata Jakóba córka i dziedziczka jest za Spytkiem z Tarnowa przyszłym podskarbim. Córka Krzysztofa jest drugą żoną Jana z Tarnowa, hetmana: pierwsza była z rodu Tęczyńskich. Marszałek nadworny, a następnie wielki, Piotr Kmita z Wiśnicza Sobieński, rodzi się z Katarzyny, córki pana z Tarnowa, a ma za żonę córkę Łukasza z Górki pana wielkopolskiego, Nawojka z Wiśnicza jest za panem na Bobrku, Piotrem Ligęzą. Panów ze Sprowy Odrowążów i panów z Jarosławia pokrewieństwo łączyło pomiędzy sobą i z Tarnowskimi. Anna z Jarosławia była żoną Jana Odrowąża, wojewody ruskiego. Jan z Tarnowa hetman, odziedzicza Przeworsk Gorliczyn i część Jarosławia po Hieronimie Jarosławskim. Część drugą Jarosławia; córki Spytka wniosły do domów pana z Pilczy i pana z Zakliczyna; Magdalena bowiem była za Mikołajem wojewodą bełskim, Anna za Mikołajem kasztelanem wojnickim. Córka Jana z Tarnowa zmarłego na kasztelanii sandeckiéj, była za Janem Tarłem, krajczym nadwornym i koronnym. Zborowskich babką była Tęczyńska, a matką Szydłowiecka. Żołnierz z rodu nowotnego, Ja-

Digitized by Google

kób Secygniowski oparł los o Kamienieckich, miał za żonę Katarzynę, córkę Jana, kasztelana lwowskiego. Przez Annę z Melsztyna, żonę Mikołaja Kamienieckiego, hetmana w., Kamienieccy są połączeni z rodem państwowym panów z Melsztyna. Niebawem jednak gasną obiedwie rodziny; Kamieniec na własność przechodzi do Bonerów, a Melsztyn do Jordanów. Kiedy Łascy Prymas i Jarosław, wciskali się w rodziny panów, wydając córkę Jarosława za jednego z Tęczyńskich, złożyli się na posag. Jarosław synowiec wprędce wyrastał na krajczego, na starostę malborskiego, i na wojewodę inowrocławskiego, aż nareszcie głowa ziemianina świeżo na pana wyniesionego, przewraca się, niezwykła duma imię Łaskich zmiata z ojczystéj ziemi.

Połączeni węzłami rodzinnemi, panowie nie wypuszczają urzędów i dzierżaw z swojego koła. Mikołaj Szydłowiecki podskarbi, ma od granicy Morawii Zator i Oświęcim, pomiędzy Szląskiem a Krakowem Olsztyn i Krzepice, a w środku państwa Radom. Krzysztof kanclerz ma starostwa krakowskie i sandomirskie, więc i stolice dwóch województw górnych. Dzierży Nowe-Miasto Korczyn, do którego należą grody kasztelańskie Żarnowiec i Wiślica, a co ważniejsze, w Nowem-Mieście Korczynie odbywają się Zjazdy całéj Małopolski. Przez Łuków, Krzysztof góruje nad Podlasiem i podaje rękę Litwie; przez Sochaczów i Gostynin stoi na czele Mazowsza koronnego, skąd i na książęce ma baczne oko. Od strony téj jest Sieradź, ostatnia jego dzierżawa, bo daléj spotkałby się z możnowładcą wielkopolskim, Łukaszem z Górki. Ten ostro i chciwie rządzi dzielnicą zachodnią z urzędu starosty wielkopolskiego; przez Poznań trzyma w dłoni stan miejski; przez Kalisz gminy starozakonnych; przez Koło, gdzie odbywają się Zjazdy wielkopolskie, groźną prawicą włada ziemiaństwem i rycerstwem. Rodzina Tęczyńskich dzierży Lublin, Chełm, Ratno, Krasnystaw, Hrubieszow, Tyszowce, Sokal, Bełz, wszystkie królewszczyzny Ziemi chełmskiéj i bełskiéj, (oprócz Buska, który po panach ale i żołnierzach Kamienieckich otrzymał za starostę żołnierza, Jakóba Secygniowskiego). Tęczyńscy mają jeszcze na południu twierdzę Trembowlę. Na Rusi po Janie Odrowążu urośli panowie z Chodcza: lecz cóż to za panowie, którzy jak Stanisław, biorą od króla jałmużnę po sto grzywien i umierają bez spadku i potomków po mieczu. Ruś nie miała szczęścia

Digitized by Google

do panów. Tu małopolanin Jan z Tarnowa wysoko sięgnął: bierze województwo ruskie, starostwo stryjskie i patronat klasztoru uniejowskiego: zabiera przeto urząd, mienie i serce ludowe. Państwem kierują kanclerze: Krzysztof Szydłowiecki małopolanin ma pieczęć wielką; mniejsza podkanclerska oddana być musi wielkopolaninowi, ale Łukasz z Górki zbyt jest dumny i samowładny, ażeby miał uniżyć czoło przed małopolaninem Szydłowieckim: woli on zostać pierwszym na dzielniczéj zagrodzie wielkopolskiéj, niż usiąść drugim na ławie państwowéj. Z ramienia Łukasza mniejsza pieczęć oddana jego dworakowi, powiernikowi, krewnemu, wielkopolaninowi Piotrowi Tomickiemu. U dworu więc przez urzędy kanclerskie, w kraju przez zjazdowe grody, rządzą państwem na wewnątrz i zewnątrz pod królem, Szydłowiecki Krzysztof i pan z Górki Łukasz.

By rozbić możnowładców rządy, trzeba było uderzyć na strony ich słabe. Szlacheckich rządów wątłość leży w nierówności pomiędzy rządzącymi a rządzonymi, lub téż w nierówności wśród rządzących. Pierwszéj dotknąć, znaczyłoby pójść za Janem z Leydy, lub Goetzem z Berlichingen, wywoływać mieszczan i kmieci na szlachtę: gra niebezpieczna; gruzy walącéj się świątyni zachwianéj przez Samsona duszą nieoględnego olbrzyma. Mniéj było odwagi w uderzeniu na nierówność wśród rządzących. Rozpatrzmy się w taktyce niezadowolonych: w okresie pierwszym bili oni na rządy, obrawszy za hasło stosunki skarbowo-wojskowe: ganiąc pobór jako niedostateczny, a pospolite ruszenie jako uciążliwe, przeciwnicy rządu króla i możnowładców, łudzili naród, że wyłącznie oni są w posiadaniu tajemnicy urządzenia obrony potężnéj i nieuciążliwéj; ale go taxacya, nibyto ich wielkie dzieło, uchwalona pod Andrzejem z Kościelca, rozczarowała. Po spadnieniu zasłony, wykazała się czczość tajemnicy: Rzeczpospolita przez dwa lata pozostała bez obrony. Żartem więc lub grozą przyjmowano tych, którzy potrząsali zużytym proporcem taxacyi. Stąd potrzeba zmiany lub rozszerzenia programmatu niezadowolnionych: objął on odtąd najróżnorodniejsze pytania. Jednoczesnie uderzono na władzę króla, podniesiono znaczenie Izby poselskiéj, odbierano wpływ panóm, samodzielność miastom, swobodę kmieciom. Pytania czysto skarbowo-wojskowe zajęły podrzędne stanowisko w programmacie drugiego okresu.

Digitized by Google

Zwiększono powagę Izby poselskiéj samą liczbą w niéj zasiadających posłów. Sejm r. 1511 liczył ich trzydziestu czterech. Sejmy r. 1520 i 1521 miały ich już czterdziestu pięciu i pięćdziesiąt jednego; w roku 1525 liczba posłów doszła do sześćdziesięciu [1]). Łuków dotąd połączony z Lublinem, chciał mieć posła swojego. Krasnystaw oddzielił się od Chełma, Wieluń od Sieradza. Ledwie drzwi zamknięto przed posłami z Pilzna i Wiślicy, bo inaczéj cóżby zostało do wykrzyknięcia sześciu posłów z państwowego województwa sandomirskiego? Po przyłączeniu księstwa mazowieckiego w r. 1528 wchodziło do Izby poselskiéj siedmdziesiąt ośmiu posłów. Podatki Mazowsza równały się połowie podatków jednego województwa krakowskiego, a wyprawiało posłow trzy razy więcéj.

Nie dość na tém, próbowano sam Sejm niby podwoić: ustanowić jeden zwyczajny; który miał być prawodawczy, drugi nadzwyczajny, ustawodawczy; ten dla tamtego przygotowujący materyał. Pierwszy raz w Piotrkowie r. 1519 jeszcze oględnie i niejasno myśl tę podniesiono: tam pod wpływem Sejmu, ale z naznaczenia króla, wysadzono do polepszenia praw komisyę, złożoną z Andrzeja z Tęczyna wojewody lubelskiego i kilku kasztelanów i sędziów. W r. 1525 zebrał się do téj czynności Sejm nadzwyczajny, któremu szumną dano nazwę „Sejmu sprawiedliwości“ (Conventus Justitiae). W r. 1526 uchwalono podatki na dwa lata z góry z zastrzeżeniem, ażeby przyszły Sejm zwyczajny zająć się mógł rozpatrzeniem i wyrzeczeniem o pracach nadzwyczajnego ustawodawczego. Ostatniego skład rozszerzono i zmieniono: mniejszość z dwóch wojewodów, dwóch kasztelanów i dwóch doktorów O. P. jest z naznaczenia króla, większość po jednym pośle z każdego województwa wyboru szlachty. Ale w r. 1529 zmniejszając wydatki, ostatecznie go zwinięto i przekazano czynności zwyczajnemu Sejmowi. W r. 1532 ustanowiono skromną już tylko delegacyą z sześciu członków. Zamiarów ustawodawczych w całéj rozciągłości nie przeprowadzono tą drogą, lecz rezultaty nią osiągnięte, są napiętnowane duchem demokratyczno-szlacheckim, nieprzyjaznym królowi i panom.

Aby całą doniosłość nowym przyrządom prawodawczym nadać, koniecznem było podeprzeć je rzeszą wyborczą liczną, dzielną,

---

[1]) Rach. Sejm. i pryw. z r. 1511, 1520, 1521, 1525 i 1528.

Digitized by Google

korzystać z nich i bronić je zdolną. Wyborcami byli dotąd niemal tylko panowie i urzędnicy (stąd liczba tych ostatnich wzrastała: utworzenie nowego urzędu w powiecie odpowiadało utworzeniu nowego wyborcy); teraz więc do ciała wyborczego, do życia politycznego powołano ziemian wioskowych i półwioskowych; powołano ich z naciskiem; ustanowiono bowiem karę na obojętnych, na pierwszych dziesięć grzywien, na drugich kopę jednę. Jednocześnie wybór posłów przeniesiono ze Zjazdów na Sejmiki. Przeniesienie ze trzech Zjazdów na kilkadziesiąt Sejmików czynności obiorczéj, czyniło ją przystępną we wszystkich Rzeczypospolitéj zakątach. Panowie, Górka w Kole, Szydłowiecki w Nowém-Mieście Korczynie nic nie stracili na powadze z prawa, ale rycerstwo, ziemiaństwo, wybierając posłów nie na Zjazdach lecz na Sejmikach, uzyskało wpływ i swobodę. Głos ich, tłumiony dotąd w ciasnych murach dwóch lub trzech zjazdowych grodów, przemówił dźwięcznie w sprawach państwowych. Nowe zarządzenia odpowiadały rozszerzeniu prawa wyborczego, nadaniu go tym, którzy go dotąd nie posiadali i nie używali; odpowiadało przeniesieniu rządów z rąk kilkudziesięciu rodzin do rąk kilkunastu tysięcy; z rąk panów do rąk rycerstwa, ziemiaństwa. Byłby to zaiste postęp, ale pod warunkiem, gdyby idąc torem rozszerzenia, wyborcze prawo przeniesiono od panów do półwioskowéj szlachty, a od téj, nietylko do szlachty zagrodowéj, ale i niżéj, tak, ażeby żywioły miejskie i kmiece do życia politycznego pociągnięte zostały. Zwrot ten i jego znaczenie nie uderzyło spółczesnych. Kiedy w lat kilka potem zaszło pytanie, czy po ustanowieniu Sejmików, są potrzebne Zjazdy, nikt na to odpowiedzieć nie umiał, nawet kanclerz i podkanclerzy; tamten wymawiał się słabością, ten przyczyną, że kiedy o tym przedmiocie toczyły się rozprawy na Sejmie bydgoskim, on zajęty był innemi sprawami. Odwołano się do sędziego i podsędka krakowskich, którzy wówczas posłami byli i Zjazdy utrzymały się [1]). Zastąpienie Zjazdów przez Sejmiki jeszcze bardziéj utrudniło uchwalanie i zarząd podatków.

Po zwiększeniu grona posłów, po rozszerzeniu liczby wyborców, po powołaniu do życia politycznego żywiołów świeżych, po uczynieniu przystępniejszém miejsca wyborów, po zawieszeniu nad

---

[1]) Act. Tom. V.

Digitized by Google

głowami panów sądowego miecza, pod niesłychaną nazwą „Sejmu sprawiedliwości“, uderzono na nich, a obok tego i na miasta i na kmieci.

Zaiste można było zarzucać panom chciwość władzy i mienia, zaciętość w zemstach i lekceważenie prawa, kiedy szło o wymierzanie sobie sprawiedliwości; nie jeden ziemianin tułał się wyzuty z mienia ich przewagą. Sądy ziemskie z trudem nachylały kark pana do posłuszeństwa. Od śmierci pana z Tęczyna, rozpoczęło się zachwianie samorządu miejskiego w Krakowie. Panowie z pod Topora i Starego-konia, pierwsi wyjęli kmieci z pod powszechnego prawa. Byli panowie jak Piotr Kmita, który z wierzycieli żartował, a rozrzucał pieniądze na jałmużny, na dworaków i pochlebców, lub jak Ligęza Szczęsny z Chrzanowa, który do swoich zamków nie dopuszczał woźnego, ale tylko posła; lub jak Zborowski Marcin, o którym powiadano, że w sądach nigdy spraw nie miał, wszystko płacił gotówką, ale rzeczników na rybnych stołach bijał. Lecz z drugiéj strony potrzeba wyznać, że i usługi panów były znakomite: oni przełamali samowładztwo, pod ich rządami uzyskano przywiléj w Koszycach (sławny acz z fatalną próżnią względem swobód ludowych), utwierdzono Jadwigę na tronie, połączono Litwę, wcielono Prussy. Jedni oni bez obecności posłów w Piotrkowie, dokonali ostatniego czynu wielkiego za rządów swoich, obioru Zygmunta I. W tym to wieku jaśniał Krzysztof Szydłowiecki, nieodrodny możnowładca, którego cesarz Maksymilian powagą swą otaczał, któremu sypał pochwały Roterdamczyk, ta najświatlejsza wieku swojego pochodnia, o którego opiekę ubiegał się król czeski i węgierski, ów sławny Ludwik zwyciężony pod Mohaczem. Protoplasta Hohen-Zollernów Brandeburczyk Olbracht, braterstwo z nim zawierał. Europa poznawała Polskę pod królem, przez powagę jéj wielkiego pana Krzysztofa.

Lechici więc z nad Warty i Prósny urządzali państwo na zasadach, które już na osiemnaście wieków wprzódy gdzieindziéj ocenione i zganione były; trzy bowiem wzniosłe umysły: Plato, Arystoteles i Cycero, mając do wyboru pomiędzy kształtami rządów, bezwzględnie ganią rządy szlacheckie, a przyznają monarchii i rzeczypospolitéj wyższość i ten ostatni kształt nad wszystkie przekładają. W oderwaniu roztrząsając rządy szlacheckie, wolą je z odcieniem możnowładczym, niż z pochyłością demokratyczną. W tém ostatniém odcieniu znika, co stanowi zdobiący rys rządów szlacheckich, mą-

Digitized by Google

drość rady, i nie ma tam przymiotu ani rządów ludowych, gdzie góruje swoboda, ani monarchicznych, których przymiotem równowaga stanów. Montesquieu jednę jeszcze dodaje uwagę: możnowładztwo, według niego naganne w zasadzie, oparte na małéj liczbie, nie może być długotrwałém. Rządy szlacheckie zdemokratyzowane, prócz, że są również wadliwe, mają jeszcze tę niekorzystną stronę, że oparte na większéj liczbie, zyskują rękojmię dłuższego istnienia. Uwaga wreszcie więcéj dowcipna niż głęboka.

Wzięto się więc do możnowładców, rozbrojono trzech panów u dworu. Mikołajowi Firlejowi hetmanowi odebrano popis wojska; Mikołajowi Szydłowieckiemu podskarbiemu, zarząd podatków, a Krzysztofowi kanclerzowi wpływ na sądownictwo, ograniczając zakres sądów nadwornych do ziemi, w któréj król przebywa [1]). Uderzono i na panów powiatowych. Z chorągwią w sto koni mógłby niejeden pan władać powiatem: postanowiono więc, że nikomu nie będzie wolno kosztem podatku zaciągać pod jednym znakiem więcéj nad ośm koni.

Andrzéj z Tęczyna lub Łukasz z Górki, którzy rządzą możnowładczo, każdy dwoma województwami (pierwszy lubelskiém i bełzkiém, drugi poznańskiém i kaliskiém), położeni są co do obowiązku osobistéj służby wojskowéj, na równi z chodaczkowym, i mizernym szlachcicem z Wiśni lub Dobrzynia. Z tego wynikała potrzeba pojedynczych uwolnień, bo dla Rzeczypospolitéj pożyteczniéj było, ażeby ten, który swoją powagą broni granic, zasłania od xx. pomorskich, brandeburskich i szląskich, jak Łukasz z Górki, zostawał w swéj wielkopolskiéj twierdzy, niż, żeby skołatany wiekiem, czołgał się po stepach podolskich. Namiętność szlachecka nie tak rzecz rozumiała: Sejm wymógł, ażeby nie dawano uwolnień od służby wojskowéj.

Urzędy skarbowe były tylko dla panów przystępne, bo poborcy jedynie z łaski króla doroczne wynadgrodzenie miewali. Teraz Sejm toruński wyznaczając stałą pensyę dla poborcy, zachęcił mniej zamożnych ziemian do przyjmowania tego urzędu.

Przewaga i możność panów obierały gniazda w starostwach grodowych. Trzymając ich kilka w różnych zakątach kraju przez podstarościch możnowładca starosta, był w stanie, z Krakowa dać

---

[1]) Volum. Leg. I.

Digitized by Google

ziemianinowi uczuć wolę i rozkaz od razu, na Rusi, na Podlasiu i w Mazowszu. Sejm więc zobowiązał króla, żeby odtąd nie dawał starostw chyba tym, którzy są osiedli w powiecie i mają w nim ziemskie dobra.

Panowie Kamienieccy w górach pod Krosnem w Kamieńcu (Odrzykoniu), Tarnowscy w borach nadwisłockich w Rzemieniu, Tęczyńscy w Tęczynie, przechowywali księgi sądowe i przywileje pergaminowe: był to zwyczaj dawny, utrzymujący się z czasów łotrzykowania szląskiego, i kiedy Ruś jeszcze nie stała pomiędzy Krakowem a tatarami. Od przystępu do tych ksiąg zawisło mienie, cześć, prawa ziemianina. Pan u pana tych ksiąg szukając, w razie odmówienia do nich przystępu, bronią drogę sobie torował; ziemianin wioskowy tylko błaganiem. Sejm przeto wyrzekł, żeby panowie zwrócili akta do grodów królewskich. Tylko na Rusi Jazłowieccy w Buczaczu zatrzymali je aż do czasu ukończenia murów Trębowli.

Oznakami pana była wystawność w srebrnych naczyniach, posiadanie obfitego zapasu złota w szkatule, pereł i kamieni drogich. Pan przyodziewał się w aksamit i materyją ze złotem i srebrem. Na Sejmie odtąd prawem był zabroniony przywóz drogocennych materyj, pereł i kamieni, prawem ustanowioném tyleż z przyczyn skarbowych, jak i społecznych. Wymagała tego równość szlachecka zrażona przepychem panów.

Niedosyć napisać prawo; potrzeba je uzbroić w dłoń mocną i surową. Dla poddania mu niechętnego ziemianina wystarczało kilka koni ze zbrojnymi; ale większéj siły utworzyła się potrzeba teraz, gdy szło o przełamywanie hardości panów. Postanowiono zatém, że w razie oporu, lub gdyby uznano, że niedostateczną jest powaga urzędu grodzkiego, powołuje się na nieuległych pospolite ruszenie. Niebawem doznał jego ciosu Feliks Żeleński na Podlasiu: dla poskromienia jednego z jego wyskoków siadło na koń pospolite ruszenie radomskie.

Porwano się i na miasta; pierwszy cios padł na Toruń, miasto pruskie. Toruń prawem składowém stawał zawadą handlowi na Wiśle: zawieszono więc to jego prawo, a następnie zniesiono je zupełnie, a jako wynagrodzenie, pozwolono miastu swobodnego na lat pięć zagranicznego handlu rybą soloną, Ale ze zwinięcia składowego mogły korzystać tylko stany duchowny i szlachecki; nic na tém nie zyskiwał ani stan miejski, ani kmie-

Digitized by Google

cy. Z trudem przyznano Płockowi wolność wyprawiania zboża do Gdańska, i to z tém zastrzeżeniem, żeby nie ładowano na komięgę więcéj nad trzy łaszty. Daleko późniéj, lecz bez wszelkiego ograniczenia uwolnienie od składowego toruńskiego, uzyskała stolica, Kraków. Wstrzymanie na lat pięć uwolnienia od cła wewnętrznego, miało cel pozornie tylko skarbowy: niby przysporzenie dochodu; rzeczywiście zadawało ono cios wewnętrznemu handlowi, który żywił miasta. Było to naruszenie wiekowych praw miejskich przez Sejmy, tak dbałe o prawa stanów szlacheckiego i duchownego.

Rzeszę ziemiańską raziły kontubernije miejskie. Zamożne, zamknięte i harde, nieraz sobkowe i wyłączne, były one zawadą dla samowolności. Sukiennicy w Słupcach z pozwolenia królewskiego kładli na wyrobach dwa klucze apostolskie: godło to dogadzało ich dumie, chełpili się z tego, jakby szlachcic ze swéj Leliwy lub Topora. Krawiecki cech w Krakowie nie chciał przyjąć do swego grona Antypy, dla skromnego urodzenia jego: Antypa był synem łaziebnego królewskiego. Dla utrzymania ceny krajowych wyrobów kontubernije wielkopolskie wymogły na urzędach zabronienie przywozu wyrobów obcych; pruskie nie dopuszczały do swego grona polaków, wielkopolskie niemców, na Rusi, rusinów pod pozorem różności religijnéj. Oparł się król naciskowi bezwzględnemu ziemian: uratował zasadę stowarzyszeń kontubernialnych prostując nadużycia pojedynczemi przepisami. Zaradzając wyłącznościom samokupczym, ustanowiono taksę towarów, na wyroby zagraniczne przez Sejm, na miejscowe przez urzędy wojewódzkie. Do kontubernii otworzono przystęp wszystkim bez względu na dzielnicze narodowości, w Prusiech, Polsce i Rusi. Urzędom miejskim w Wielkopolsce nakazano niewzbranianie użycia języka niemieckiego; opierano bowiem przewagę narodowości nie na przepisach prawa, lecz na przewadze moralnéj.

Szlachta w murach miast osiadła, jakby na podstawie pewnika starożytnego, civis romanus sum, korzystając z prerogatyw swojego stanu, wzbraniała się ulegać jurysdykcyi miejskiéj, sądziła się nawet wolną od podatków i ciężarów. Obstawała przy zatrzymaniu wolności robienia i sprzedawania trunków bez opłaty, wolności przyznanych jéj na wsi. Na próżno Poznań pozyskiwał edykt zabraniający szlachcie kupowania domów, szlachta osiedlała się po miastach i tam swoich prerogatyw zażywając, zabijała sa-

Digitized by Google

morząd sądowy i skarbowy. Miasta pochyliły się ku upadkowi: Szos przynosił drobne summy, ustały pożyczki miasta Krakowa i jego mieszczan na zaciąganie w nagłych potrzebach wojska.

Nikt jednakże nie ucierpiał tyle od zamachów rycerstwa, ile stan kmiecy. Póki panowie górę trzymali, pomiędzy nimi a kmieciami czyńszowy zachodził stosunek. Rycerstwo oparło go na folwarku, na robociźnie, i stąd wyrzeczenie na Sejmie toruńskim o dniu robotowania i naruszenie wszystkich przywilejów kmiecych. Nieobliczone straty wynikały z tego dla skarbu. Grunta folwarczne, wolne od podatku, coraz się zwiększały, a ulegające mu grunta kmiece coraz się zmniejszały.

Oprócz prawodawstwa stanowego stałego wydano szereg praw okolicznościowych, wywołanych spółczesnemi wypadkami na Zachodzie. Reforma Lutra z zakresu religijnego przerzucała się do cywilnego: domagano się swobody religijnéj w klasach oświeconych, a klasy niższe zawołały o swobodę ekonomiczną, uderzyły na szlachtę i na duchowieństwo, jako na zawadę do ich osiągnięcia, jako na instytucye cywilne. Chłopi z nad Bodensee, paląc zamki i dwory, wyrządzali sobie sprawiedliwość nie ze względu na osoby, lecz z powodu ich stanu; zamach stanowy na dole wytworzył stanowe prawodawstwo na górze. Słowa „Stara Prawda“ w Rakuzach poruszała tłumy; przerzuciła się do nas, do książęcych Pruss, na tamtą stronę Wisły. „Herr“ podczas wojny próbował burzyć nasze miasta, opierając się na ich przeszłości giermańskiéj; głuchym na dźwięki o „Vaterlandzie,“ podkładał ogień i pożogę, my oparliśmy się na szlachcie naszéj i na szlachcie jego niezadowolonéj, żeby zgnieść tego niby księcia, niby wielkorządcę. Teraz odezwał się dziki tłum gburów, którego nie spodziewały się na widowni ujrzeć ani jedna ani druga ze stron walczących. Na koń więc wsiadło pospolite ruszenie naszych Prus, a w pogotowiu trzymało się mazowieckie do pomocy byłemu wrogowi. Orlik, dworzanin królewski, od Krakowa do Lublina szuka tajemnych spiskowców, podburzających ludność. Na ziemiaństwo liczne i zbrojne nie porywa się ona; lecz duchowieństwu nie szczędzi obelg i pogróżek. „Ono nie jest bezpieczne ani dniem ani nocą“ [1]). Wystąpieniom tym skrycie dopomaga szlachta. W Będzinie, jeden z synów marszałka nadwornego Jarockiego zabija proboszcza.

---

[1]) Act. Tomic. V.

Digitized by Google

Wśród sądu ziemskiego w Krakowie król upomina sędziego, żeby zaprzestał pogróżek proboszczowi w Nowym-Targu, sądzącemu, że nie jest życia bezpiecznym od niego. Za przykładem Gdańska, gdzie nowowiercy głoszą zasadę wywracającą wszelką władzę, burzą się miasta Toruń, Poznań, Kraków. Świeżo zaszedł wypadek na przedmieściu stolicy, na Kazimirzu. Urząd ściął trzech szlachty: Andrzeja Mązika, Jakóba Bonieckiego i Twardego, syna Marcina. Pierwszy był nie bez podpory: miał za stryja Jana Mązika z Putnowic, jednego z dwunastu burgrabiów zamku krakowskiego. Sejm skazał na śmierć tylu rajców, ilu szlachty ścięto. W Konwisarzu i Owczarku, w potępionych rajcach miejskich, upatrywano nie rajców grodu polskiego, lecz sprzymierzeńców Goetza lub Olbrachta; w zamachu miecza miejskiego dopatrywano skryty odwet stanowy, zamach plebejusza lub niemca na szlachcica, walczącego o niepodległość i narodowość. Namiętność polityczna oślepiła sędziów, skazywano wroga nie przestępcę. Na szczęście nie polała się krew: jeden ze skazanych był daleko w Lublinie na jarmarku, drugi nie znalazł się na zamku, gdzie rzekomo był osadzonym: „aufugit“ powiada zeznanie [1]). Lecz kiedy uszli bezkarnie ludzie, namiętność polityczna dosięgła instytucyj miejskich. W Krośnie, mieszczanom którym pochlebiał przydomek ich miasta „parva Cracovia“, widziano przez zaciekły tłum poszarpane ciało Stanisława Soleckiego; trupem tylko następnie wydano go krewnym. Urząd miasta Kalisza stawiając opór Łukaszowi z Górki i komisyi królewskiéj, ściągnął podejrzenie wspólnictwa, skoro dla niezapłacenia kary za zabójstwo szlachcica, ukrywał majątek zbrodniarza. Mało które miasto nie dało przykładu ludowego zawrotu. W Brzezinach, mieścinie w sieradzkiém, zabito szlachcica „w pierwszéj godzinie jego wieku“ (tak brzmi wyrok), matce bowiem będącéj w ciąży, zadał tłum wzburzony dziesięć ran krwawych i dziewięć sinych.

Kiedy urzędy miejskie z cierpkością obchodzą się ze szlachtą osiadłą lub przebywającą w ich murach, lud powstaje na urzędy: w Lublinie uderzono we dzwony, rajców znieważono, powypuszczano więźniów z ratusza; na Pokuciu dwa miasta świeżo obdarzone swobodami, Trębowla i Kołomyja wojnę pomiędzy sobą prowadzą, a i urzędy i szlachta, i lud nienawidzą gminy starozakonnych. Zła wiara miota na nich potwarze a łatwowierność je szerzy; ogłaszają ich

[1]) Akt Assesor. z r. 1520.

Digitized by Google

to za służalców i szpiegów sułtana, to za morderców niemowląt. Urzędy jak we Lwowie, ograniczają swobodę ich handlu, tylko do kupna, wzbraniając sprzedaży towarów. Warszawa uzyskuje zaostrzenie i wznowienie dawnego przywileju rugującego starozakonnych z obrębu miasta, a Międzyrzecz podobnyż świeży przywilej otrzymuje [1]).

Przesada w rozwijaniu nowożytnych zasad, na zwaliskach swobód stanowych, wszędzie doprowadzała do zatknięcia sztandaru samowładztwa. Dla uniknięcia więc anarchii na dole, ale i samowładztwa na górze, zaszła potrzeba praw chwilowych, przechodnich i wyjątkowych.

Na czele stoi konstytucyja, odpowiedź na edykt z r. 1525, którym obok szlachty, król powołuje do broni stan miejski i wiejski. Konstytucya z 1526 wygłosiła, że obrona Rzeczypospolitéj należy wyłącznie do stanu szlacheckiego [2]). Środek ten polityczny jako przechodni, był koniecznym, bo na piechocie utwierdzały się spółcześnie tyranije, ale jako stały był zabójczym, bo nas pozbawił piechoty przyszłéj władczyni Europy: był on tyleż wadliwym i pod względem skarbowym, bo pociągnął potrzebę uciekania się do kosztownéj piechoty cudzoziemskiéj szkotów i niemców. Inna konstytucyja postanowiła, iż bez obecności urzędów szlacheckich, grodzkiego lub ziemskiego, urząd miejski nie jest mocen sądzić szlachcica, chociażby ten był osiadłym w mieście, a występek w jego murach popełnił. Późniéj po saturnalijach lwowskich zupełnie wyjęto szlachtę z pod jurysdykcyi miejskiéj. Tymże duchem nacechowana konstytucyja wyrzekająca, że za świadectwem dwóch świadków, za poranienie szlachcica, kiedy on nie dał przyczyny wypadkowi, plebejusz śmiercią ma być karany. Wyznaczono trzyletni termin na trwanie tego prawa. Jasno więc wypowiedziano jego charakter przechodni, wywołany chwilowem wzburzeniem umysłów w miastach.

Wójci miejscy i wiejscy, rękojmia niezawisłości, zanadto długo pamiętali na swój rodowód giermański, i już od Władysława Łokietka nieraz się przeniewierzali. Nowy tego dowód dali w wojnie pruskiéj wójci z okolic Międzyrzecza: sprzyjali otwarcie Szembergowi, i pomimo wici, nie stanęli do szeregów pospolitego ruszenia. Zatrzymał się

---

[1]) Volum. Leg. I. Metr. Kor. ks. 36 — 41. Akt. Tomic. IV, V, VI, VII. Akt. Assess. Akt. Krakows.

[2]) Volum. Leg. I.

Digitized by Google

więc zwrot który się objawił za Zygmunta, przyjazny przywróceniu wójtostw w miastach. Z większym naciskiem wykupywano wójtostwa wiejskie na sposób, jak to uczyniono w wójtostwami międzyrzeckiemi. Za zbrodnię kilku ukarano stan drogocenny dla niezawisłości gmin, a więc i dla pomyślności państwa. Jest to zwykły wynik prawodawstwa stronniczego: wydaje się ono karnem dla jednago stanu, w rzeczy zaś saméj jest samobójcze dla wszystkich.

Bakałarze luźni z promykiem nauki, ale bez powagi i charakteru, klerycy z mniejszém święceniem, żaki, żebracy, odłamki, hołota, hultaje, kmiecie zbiegli, cygani pierwszy raz odwiedzający nas, wałęsają się po kraju. Oni to po wsiach domy podpalają, a w miastach są pierwiastkami tłumów, co wyrzucają rajców przez okna, w danym zaś razie mogły być żywiołami groźnych miastowych i rolnych powstań. Prawodawstwo przechodnie dosięgło ich: zabroniono cierpieć po wsiach zbiegłego kmiecia, a w miastach po trzydniowém pobyciu bez zajęcia, kazano go użyć do robót miejskich. Cyganów nie zostawiono bez rządu, jednemu z nich, który już przybierał tytuł hrabiego, przyznano tytuł króla.

Obok prawodawstwa stanowego stałego lub przechodniego, było inne oparte na zasadach wznioślejszych i trwalszych. Potwierdzono odrębność sądu duchownego od świeckiego, ze ściślejszém określeniem jurysdykcyi pierwszego. Dla sądów ustanowione terminy stałe, w postępowaniu uchylono niektóre zwłoki i uczyniono je krótszém, zobowiązano sędziów ziemskich do obecności przy zeznawaniu aktów jurysdykcyją ich rozszerzono. Do wytykania granic zmniejszono wartość dowodów zawikłanych, czerpanych z zapisek lub na gruncie, a podniesiono znaczenie zeznań świadków. Wszelkie pozwy niekoniecznie miały być doręczane osobie: w razie oporu w przyjęciu pozwu, zatknięcie go na kiju we wsi, prawo uznało za dostateczne. Przed wyrokiem uczynione być miały stronom pytania przez sędziego, czy nie mają co do dodania w przedmiocie swéj sprawy. Słusznie przed sąd sejmowy pozwano sześć klasztorów, żeby oczyściły się z zarzutu, iż do murów swoich przyjmują tylko Niemców, a siódmy, iż przyjmował tylko plebejuszów. Pierwsi bowiem grzeszyli przeciwko prawu narodowemu, drudzy łamali równość. W zakresie skarbowym oddzielono pobór podatków od ich szafowania. Oprócz najwyższéj kontroli Sejmu,

Digitized by Google

poborców i szafarzy poddano także pod miejscową i skuteczną kontrolę Sejmików.

Takie to były jedynastoletnie rządy rycerstwa: były namiętne, sobkowe, stronnicze, stanowe. Skądże wynikła ich siła i żywotność? „Stulta nobilitas“ podkanclerzy obelżywie nazywa rządzących, a tymczasem ta „nierozumna szlachta“ trzyma króla w bezwładności, gniecie panów, miasta, wójtów, kmieci: na gruzach wszystkich władz i swobód utwierdza swoją władzę i swobodę. Tajemnicą powodzenia, potęgi i zwycięstwa tych rządów, ich światłą stroną, jest ich narodowość. W niepamięć puszczając stanowe uniesienia rządzących, a przebaczając krzywdy i poniżenia, naród z uwielbieniem bił czołem przed rzeszą ziemiańską, bo czcił głębokość jéj narodowego uczucia. Król był szanowanym i władnym, ale na jego koronie nie oschła wilgoć od dłoni Ottonowskiéj, która ją w Gnieźnie wkładała na skronie Bolesława. Król w tajnikach serca (o to naród go posądzał), pochylał się ku cezaryzmowi ś. państwa rzymskiego. Panowie jaśnieli mądrością państwową, ale szaremu rycerstwu ustępowali wiarą w gwiazdę narodową; miasta z wyborną organizacyą jeszcze nie otrząsnęły się z giermanizmu. Nie dla knebla milczał kmieć, lecz że był bez wielkich krzywd, a więc bez potężnych łączników, dźwigni powstań wieku XVII. Żaden przeto stan nie dorównywał rycerstwu, wzniosłością hasła: hasłem tém były prawa narodowe. I stąd poszła zaciętość w wojnie pruskiéj, uchwalenie trzykrotne podatków w jednym roku i równoczesne wystąpienie pospolitem ruszeniem. W obec natarczywości giermańskiéj postawiło rycerstwo pewnik Polski na zewnątrz i owładnęło państwem na wewnątrz. W dziejach nauczająca karta, jak pod osłoną jednego uczucia wzniosłego, bezkarnie można lekceważyć rozsądek, zasady, prawa i przyszłość narodu.

Digitized by Google

ROZDZIAŁ III.

Przyłączenie Mazowsza.

1526—1532.

Sześć miesięcy zarządu po województwach przez komisyje, odsłoniły niedogodności wypływające z usunięcia podskarbiego. Spółczesny pisze, że przez ten czas „popełniano straszne kradzieże, oszustwa i przeniewierzenia; król niechcąc się narazić, nikogo nie karcił, żaden zaś z Panów Rad, lub urzędników nie śmiał przeciw nadużyciom wystąpić“ [1]). Tém zapewne skłoniony Sejm w Piotrkowie r. 1526 odwołał dzieło Sejmu poprzedniego i podskarbiego do zarządu przywrócił, lecz uchwalając pobór na lat dwa, pominął opodatkowanie szlachty, a podatki włożył tylko na stany miejski i wiejski: Szos, Czopowe i Łanowe [2]). Tych tedy kosztem przez czas letni na Podolu pod Marcinem Kamienieckim stanęło 2015 jazdy i 800 piechoty; na zimę zaciąg zmniejszono do 800 koni.

Królowi wypadło w tym roku urządzać stosunki skarbowe w Prusach i Mazowszu: w tamtych ostatecznie za nami stwierdzonych, w tém świeżo przyłączoném. Wyjechał więc d. 29 Stycznia z Piotrkowa, a 18 Lutego z Krakowa, udając się w drogę

---

[1]) Akt. Tom.

[2]) Metr. Kor. ks. 39. Decret. Conven. Pyotrkov. Dat. fer. terc. proxim. ante fest. Convers. Pauli.

Digitized by Google

do Prus i d. 28 Marca stanął w Malborgu, a 17 Kwietnia w Gdańsku, otoczony pocztem nadwornéj chorągwi w 581 koni pod Janem Tarnowskim, kasztelanem bieckim.

W Prusach, przy mistrzach krzyżackich, zarząd skarbowy liczył trzy skarby: pierwszy pod kluczem podskarbiego zakonu (Ordens Treszler), urzędu odpowiadającego podskarbiemu u nas, przyjmował dochód z dóbr ziemskich będących własnością zakonu, remanenta z dochodów dworów zakonnych, oraz spadki po komturach i braciach. Drugi, nadworny skarb w. mistrza, odbierał dochód z dworów przywiązanych do urzędu, oraz zasiłki z skarbu poprzedniego. Trzeci skarb, nakształt naszych wielkorządów krakowskich, brał dochody z zamożnego i obszernego dworu malborskiego. Teraz wszystkie trzy zarządy skarbowe, połączone w jeden, stały się własnością króla, jako jego skarb prywatny pod Janem Balińskim podskarbim ziemskim pruskim. Dla zasilania go stany pruskie uchwaliły pobór i akcyzę, pierwszy na rok jeden, a na trzy lata drugą [1]).

Obok tego załatwiono pomniejsze sprawy: Gdańsk otrzymał na własność miasto Hela i prawo pobierania dwóch denarów od grzywny za towary handlu przywozowego i wywozowego (Pfundzoll). Postąpił za to roczny czynsz płacony królowi z fl. 2000 na fl. 4000, czego część król czasowo darował miastu na zapłatę długów zaciągniętych podczas ostatniéj wojny [2]). Dwór malborski, dawna stolica niemca, teraz ekonomija królewska, utracił blask i świetność przeszłą. Pozostawiono przy staroście wójta i burgrabiego, czterech kapelanów i niewielką liczbę puszkarzy, dziesiętników i służby. Odwiedził króla książę pomorski; przyznano mu za posag matki dług fl. 18,000 i zapewniono zwrot ratami rocznemi; pierwsza na stopie fl. 4000 następne po fl. 2000 [3]).

Po zgonie ostatniego z Piastów mazowieckich, księcia Stanisława, już od wiosny sekretarze królewscy zajęci byli na Mazowszu rozpoznawaniem stosunków skarbowych. Życie handlowe i społeczne Mazowsza ześrodkowywało się w Warszawie, polityczne i wojskowe w Ciechanowie. Tu w zamku ze wzniosłéj „kurzej nogi“

---

[1]) Metr. Kor. ks. 39. Contrib. decret. in ter. Prussie.

[2]) Metr. Kor. ks. 43. Remissio 2000 marc. prutenie. annue pension. civ. Gedan. R. 1527 ks. 44. Mtas. Regia remisit 2000 fl. civit. Gedan. racione impens. circa agger.

[3]) Metr. Kor. ks. 39. 18 Solvendo p. R. prefatis d. Ducib. Pomeran.

Digitized by Google

książęta mogli ze smutkiem poglądać na uszczuplone granice księstwa. Czynności zaś skarbowe nie opierały się o ludną ale otwartą Warszawę, nie o obronny Ciechanów, lecz w lasach, w puszczach pomiędzy Różanem a Nowogrodem „in deserto“ we dworze Szczkwa książęta swój skarb przechowywali [1]). Tu w zaciszu, w miejscu łowów i odpoczynku, wśród jezior, stał zameczek otoczony dylami dębowemi: w nim dwa domy, w jednym kaplica z wejściem na górę skąd widok na las; przy drugim dwie izby murowane pod jednym dachem i o drzwiach żelaznych zawierały skarb xiążęcy. Odmiennie od tego co działo się w Prusach, w Mazowszu był skarb jeden, książęcy prywatny; zasilały go dochody: 1) z folwarków książęcych; 2) z Podymnego dóbr szlacheckich, z czynszów, danin, mostowego i ceł dóbr książęcych; 3) z stacyi, zwyczaj przyznawał księciu prawo utrzymywania się kosztem tych dóbr szlacheckich, przez które przejeżdżał, pobierano z tego tytułu ze wszystkich dóbr szlacheckich po dwie do trzech kop groszy raz do roku; 4) z poboru odpowiadającego naszemu poborowi, a wypływającego z niezniesionych onera antiqua, czyli prawa wybierania podatku w czterech wypadkach: niewoli księcia, wykupna lub sprzedaży ziemi, żenienia syna, lub wydawania za mąż córki. W ciągu lat pięciu ostatnich trzy razy składano pobór: w roku 1520 przy zamążpójściu siostry książąt Zofii, tegoż roku na wojnę za Prusy, a w r. 1524 na spodziewaną wojnę z Turcyą. Płacono ten podatek nieco odmienniéj niż u nas: szlachta, a oraz młynarze i wójci osiedli, dawali Pogłówne gr. 24 od głowy. Kmiecie i młynarze doraźni płacili od gruntu, dając gr. 12 od łanu; zagrodnicy i karczmarze składali po gr. 3. Miasta nie ulegały szacunkowi, składały od domu po gr. 6, i dawały wóz wojenny z żywnością. Pod względem skarbowym księstwo było podzielone na ośm starostw czyli pisarstw: warszawskie, czerskie, łomżyńskie, wizkie, rożańskie, makowskie, zakroczymskie, wyszogrodzkie i ciechanowskie. Zarząd był podwójny: na czele folwarcznego gospodarstwa stali starostowie, oni utrzymywali zamki i z przewyżki dochodu dawali roczną stacyję. Wszystkie inne dochody (po-

[1]) Księga 27. Consignatio aedificior. castror. ac. prediis Capit. Ducatus Mazoviae ex mandat. Seren. ac Sacr. Mtis. Regis per Rdum. d. Mathiam Vargowszky factum a. d. 1549... In curia Sczkwa... in deserto Regali circa ad instar castri parvi etc.

Digitized by Google

dymne, czynsze, daniny i t. d.) wybierali pisarze i składali wprost do skarbu. Z tych wszystkich źródeł mogło wpływać do fl. 8443 gr. 1 (kop 4221 g. 31) [1]). Przyłączając wpływy z poboru fl. 6000, dochód cały księstwa mógł 14,000 fl. wynosić [2]). Król, który stanął w Warszawie d. 25 sierpnia, całą dawną skarbowość księstwa do swojego prywatnego skarbu przyłączył. Pytanie o poborze odłożone zostało do dalszego czasu. Z dwóch córek księcia Janusza starsza Zofija była wyposażoną idąc za Stefana Batorego w r. 1520, druga Anna, jeszcze w stanie panieńskim będąca, otrzymała opatrzenie. Wyznaczono jéj ochmistrza Jana Łoskiego kasztelana wiskiego [3]), oddano na mieszkanie w Warszawie pałac mały dawnych książąt, oraz zameczki Osieck i Dembie. Obok rocznéj pensyi fl. 1100 (kop. 550) kiężniczka otrzymała Liw, Latowiż, Garwolin i Goszczyn, z uwolnieniem dóbr od posługi wojskowéj. Trzy wsie pod Warszawą miały jéj dostarczać kur, jaj i gęsi, Ciechanów i Prasnysz piwa; Łomża ryb i dziczyzny, żubrów i jeleni; Kamieniec miodu, a sól wydawano z komory warszawskiéj [4]). Księdzu Hieronimowi z rodu książąt, wyznaczono 100 kop groszy rocznie, do czasu opatrzenia chlebem duchownym; nie zapomniano o starych sługach, nagrodzono Kostowę, mamkę jednego z książąt, aptekarzy nadwornych, doktorów, muzyków, karłów i karlic, Stańczyków i Yorików mazowieckich. Zapłacono długi, między innemi w Poznaniu Klansowi kupcowi.

---

[1]) Księga 40. Regestrum s. Inventarium omnium proventuum Regiae Mtis. Censuu. theloneorum, sepi, sepaliu, mellis atque marduru. ac prediorum et aliorum omnium proventuum terre et notariatus Czyechanovien. omnium trium districtuum oppidorumque et villarum a. d. 1525.

[2]) Rachunki xiążąt mazowieckich r. 1478—1490. W r. 1481 były takie wpływy do skarbu... 10 sexag. de Censibus de tra. Visnen. 18 sex. de pontal., 8 Cens. sti. Mart. 25 sexag. De cens. s. Mart. in tre. Plocen. 39 sexag. gr. 20. De cens. de Byelsko. 10 sex. De cens. de Czekanow 100 fl. in auro, 60 sex. de thelon. aquatico Plocen. 300 fl. de Gdansk 36 fl. g. 18 de thelon. Rozanens. 2 sexag. ab Hedivigi de Murzagewo 4 sex. g. 6 pro marduribus. 801 fl. de Gdansk. 699 fl. g. 10 de Gdansk. 103 fl. de Gdansk. 3 mans. vendit. per 3 sex. et xxij. g. quilibet. 240 fl. 4 sexag. de censu ducali de ter. Plocens. 1000 fl. per d. Archiepisc. mutuatum.

[3]) Metr. Kor. ks. 40. Janowi Łoskiemu od króla naznaczono pensyi rocznie kop gr. 100.

[4]) Metr. Kor. ks. 40. Lre. pro Ill. domin. Anna Duce Masovie super bonis usufructuarie illi ad tempor. ejus connubii concessis. Dat. Warsaw. fer. 2 intra octav. Nativit. Mariae Virgin.

Digitized by Google

Po powrocie króla d. 20 Października r. 1526 do Krakowa trzy sprawy zajęły Sejm w r. 1527. Sprawa mennicza, wynalezienie słusznéj i stałéj podstawy podatkom, oraz obrona roczna granic. Po zamknięciu w r. 1511 mennicy naszéj, szlązkie czynność zdwoiły; już w r. 1517 książe Kazimirz lignicki donosił o biciu przez księcia Walentego münsterberskiego monety podłéj stopy pod królewskim stemplem, zeznali to robotnicy na torturach. Podobna pod stemplem króla Ludwika węgierskiego wchodziła do Polski ze Swidnicy, siedliska upodlonéj monęty. Na Ruś wciskała się upodlona moneta z Wołoch. System monetarny w Prusach, spadek po zakonie, w gorszym jeszcze był stanie. Tam z jednéj grzywny srebra robiono dawniéj dwie grzywny obiegowéj monety. Następnie, kiedy stopie 50% zaczęto dodawać miedzi, ośm grzywien obiegowych odpowiadało jednéj srebrnéj. Za postąpieniem do dodawania 75%, cena grzywny srebra wzrosła do szesnastu grzywien obiegowych, a płacono już za nią dwadzieścia, dwadzieścia cztery i dwadzieścia sześć grzywien obiegowéj monety, kiedy 80% i więcéj dodawać zaczęto. Doszło nareszcie do tego, że tam była moneta z miedzi, cynku, żelaza i ze wszelkich kruszców, nie było tylko srebrnéj. Ażeby stan rzeczy poprawić, Sejm w r. 1526 uchwalił: otwarcie mennicy, wywołanie z obiegu monety upodlonej i przeszkodzenie jej napływowi z zagranicy [1]). Ale do bicia własnéj monety był potrzebny kruszec; niespracowany poszukiwacz, górnik, Mikołaj Lanckoroński z Brzezia, z rodu sławnych Marszałkowiczów, poświęca pracę, czas, pieniądze, nurtując ziemię w okolicach Krakowa; próżne usiłowania, ogłoszono jego upadłość. Król i Sejm ratując dobre chęci człowieka, udziela w r. 1520 jemu i poręczycielom jego trzyletnie moratorium względem wierzycieli. Dla braku kruszcu pozostaje bez skutku dane w tym roku przez panów królowi pozwolenie wybicia monety za 100,000 grzywien. Na zachęcie nie zbywa: przyrzeczono górnikom uwolnienie na lat dwa od podatku, od olbory. Powstają trzy spółki: do pierwszéj, dla czynienia poszukiwań w okolicach Krakowa, należą król, panowie, biskup kamieniecki i obywatele Krakowa; druga dla poszukiwania na Spiżu, złożona z Piotra Kmity i obywatela krakowskiego Michała

[1]) Metr. Kor. ks. 40. Literae Universales ad evitand. falsam monetam in Valach. excussam. Dat. in Sochaczow fer. 6 intra Octav. Assumpe. glor. d. n. Mariae.

Digitized by Google

Spisa. Trzecia spółka pod biskupem kamienieckim, bierze się do gór chęcińskich; usiłowania te i nakład spełzają na niczém. Rządca pierwszéj spółki Kasper Beer w trzechletnich rachunkach wykazuje zysk ledwie na kilka florenów [1]).

Tysiąca grzywien srebra do otwarcia mennicy dostarczyło miasto Kraków, którego sprawa poprawienia monety obchodziła więcéj niż inne miasta, z powodu handlu i bliskości Szląska. Dostawcy w r. 1507 sprzedawali po 4 i 5 fl., teraz miasto wzięło po fl. 6 1/2 za grzywnę [2]). Zwierzchni dozór nad mennicą powierzono prymasowi, kanclerzowi i podskarbiemu, a pod nim, jak w r. 1507, staremu Kasprowi Beer z ustąpieniem mu na koszta po 2 gr. od grzywny [3]). Wybijano pieniążki (obulos) ternary (trzeciaki) i grosze. Liga grzywny szesnastołutowéj pieniążków miała 1 1/2 łuta srebra, do ternarów— 3 łuty, do groszy — 6 łutów srebra [4]). Przez lat dwa, od 18 Listopada 1527 do 4 Grudnia r. 1529, wybito monety grzywien 38,701, z czego na rzecz skarbu, bo król zrzekł się zysku, dochód fl. 20,115 wyniósł [5]). Just Ludwik Decyusz, przełożony do wybijania monety złotéj, z grzywny złota wybijał 56 czerwonych złotych: grzywna mająca 24 szkotów zawierała 23 1/2 szkoty czystego złota, 1/2 szkota srebra i 3 denary miedzi, téj przypadało na grzywnę 3/246 [6]). Mennicę monety złotéj otworzono d. 27 Maja 1527 i do d. 15 Kwietnia 1530 r. wybito 7171 czerwonych złotych [7]). Decyusz objął także kierunek nad mennicą pruską, którą w Toruniu otworzył w ustąpionym przez miasto dawnym gmachu mennicznym [8]).

---

[1]) Metr. Kor. ks. 46. Quiet. de racione et adminis. moncium et fodinarum Tatri etc. R. 1531. Dochód fl. 4908 gr. xv., wydatek fl. 889 gr. iij. Zysk fl. 17 gr. xij.

[2]) Metr. Kor. ks. 40. Recogn. debiti per S. R. Majest. 6500 fl. Procons. et Consul. Civit. Cracov. pro 1000 marcis argenti puri.

[3]) Metr. Kor. ks. 44. Lrae. officinae monetariae.

[4]) Metr. Kor ks. 40. Litere pro magn. Thesaur. Regni officinam Monetar. et cussionem concern. Dat. Cracov. 14 Octobr. 1526. Literae pro Casper Ber Magis Monetar.

[5]) Metr. Kor. ks. 45. Quittancia magci. Nicol. de Schidlowiec Thesaurar. Regni de persoluta summa ex officina Monetaria debita. R. 1530. Ibid. ks. 47. Quit. de officina Monetar. 1531.

[6]) Metr. Kor. ks. 43. Modus cudendi aureorum in Regno Poloniae.

[7]) Metr. kor. ks. 45. Quiettatio de aureis 7171 excussis.

[8]) Metr. kor. ks. 44. Lit. sup officin. monet. Thorun. instit. et industriae fideiq. n. Jodoci Decii Secret. Reg. comis. Ibid. ks. 47. 500 fl. Civitati Thorunen. ex officina monetaria dati. R. 1531.

Digitized by Google

Jan Baliński podskarbi pruski i Piotr ze Służkowa kasztelan inowrocławski, dostarczali do mennicy pieniędzy z dochodów pruskich, mazowieckich, oraz składu soli w Bydgoszczy. Zamiar wprowadzenia do Prus książęcych bicia monety na stopę polską, co konieczne było dla ujednostajnienia obiegu w państwie, rozbił się, o upozorowany opór książęcia Olbrachta.

Dla oczyszczenia targów, pozwolono przyjąć w pierwszéj racie podatków, monetę swidnicką, biorąc na grzywnę dobréj monety grzywnę i groszy dwanaście tamtéj. Ogłoszone dotąd mandaty przeciwko przywozowi z za granicy monety upodlonéj, okazywały się niedostatecznemi do wstrzymania jéj napływu, ażeby przeto kupcy nasi handlujący ze Szląskiem, nie byli zmuszani tam przyjmować upodlonéj monety, zabroniono im jeździć do Szląska z towarami, wyjąwszy z solą; kupcy zaś tamtejsi mieli przyjeżdżać do nas. Urządzenie to nie zaradziło złemu, przeciwko któremu było wymierzone, a zadało niemały cios handlowi Krakowa.

Rozszerzanie się granic Rzeczypospolitéj z północy od Prus, z zachodu od Mazowsza, z południa od Rusi, dotkliwemi czyniło niedogodność i nierówność w rozkładzie podatku Łanowego, opartym nie na wartości, lecz na przestrzeni gruntu. Pod względem wydajności mogłyż stanowić porównawcze zbliżenia rodzajna włóka pod Malborgiem, włoczek chełmiński nędznego Mazowsza, łan duży frankoński w sandomirskiém a dworzyszcze bez wytkniętych kopców na Rusi? Do oparcia podatku na szacunku, zasadzie przyjętéj od dawna w opodatkowaniu miast, nakłonił się już Sejm w r. 1525. Poddano więc szacowaniu dobra duchowne, szlacheckie i królewskie trzymane prawem zastawném. W tym celu ustanowiono kokomisyje szacunkowe w województwach, złożone z trzech osób, dwóch kasztelanów i jednego ziemianina. Do szacowania dóbr duchownych przyłączono dwie osoby duchownego stanu. Bez stałych i wyrozumowanych prawideł, przy szacowaniu uwzględniano liczbę łanów osiadłych kmiecych i folwarcznych, przy pierwszych miano na uwadze stopę czyńszu, danin i robocizny, oceniano powszechnie osiadłość kmiecą na grzywien dziesięć; szacowano miasta, wsie, wójtostwa, karczmy, młyny, kuźnice, sadzawki, jeziora, jazy, jatki, przewozy, barcie, pastwiska: wartość tych ostatnich ustanawiano według liczby stogów siana; lasów, według ich użytku na żér, na opał, lub wyroby leśne. Na nieszczęście sprawa szacowania poszła

Digitized by Google

w odwłokę pomimo uchwał sejmowych i mandatów królewskich. Nie ma śladu, ażeby ją tak ostatecznie wykonano wszędzie, jak we trzech jedynie powiatach, pilźnieńskim, chęcińskim i łukowskim. Poznać można z przechowanych taxacyj, jaka byłaby wartość taxacyi ogólnéj pod względem skarbowym i historycznym.

W Powiecie pilznieńskim przeważa własność wielka; tylko jedna wieś Zgłobień podzielona jest pomiędzy kilkunastu dziedziców; nie ma szlachty osiadłéj bez kmieci. Dwie wsie są własnością ożenionego z szlachcianką plebejusza Jakóba, mieszczanina z Tarnowa. Górują tu Tarnowscy i Ligęzowie z Bobrka, a po nich Odrowążowie, Kamienieccy i Kmitowie. Do Tarnowskiego Jana należy dwadzieścia sześć wsi z Tarnowem, największém miastem w powiecie, mającém domów dwieście. Szacunek dóbr Tarnowskiego ustanowiono na grzywien 15300; do niego wspólnie z Dorotą z Tarnowa Tarłową, należy jeszcze Lisia-góra. Tarnowski Stanisław posiada z jedynastą wsiami, zamek Rzemień szacowany na grzywien 6500, część ósma powiatu jest we władaniu Tarnowskich. Do Ligęzy z Bobrka Mikołaja, należy Przecław z czternastu wsiami wartości 5000 grzywien. Inny Ligęza Piotr ma Lubszynę wraz z dziewięcią wsiami oszacowane na 4500 grzywien. Mają tu dobra Kamienieccy Marcin i Klemens, Odrowążowie Hieronim i Stanisław; Przedborowie Koniecpolscy i Piotr Kmita z Wiśnicza. Wpływ Panów w powiecie mało równoważą nieobszerne dobra dwóch klasztorów Pokrzywnickiego i Tynieckiego. Są tu dobra królewskie: Ropczyce z dziesięcią wsiami w ręku żołnierza Janusza Świerszczowskiego, rotmistrza królewskiego; Pilzno i pięć wsi przywiązanych do urzędu kasztelana sandomirskiego. Wójtostwa miejskie są wielkiéj wartości: pilznieńskie szacowano na grzywien 2600, Ropczyckie na grzywien 2000. Na wójtostwie osadzono zagrodników, krawców, piekarzy; postawiono jatki rzeźnicze, trzy młyny, jeden do skór, drugi do sukna, trzeci do prosa. Są tu trzy folwarki: sadzawki, łąki, tylko lasu mało. Obydwa te wójtostwa są własnością szlachty. Kmiecie sieją żyto i owies; pszenica nie rodzi się, lecz lasy żywią pszczoły, wieprze i owce; wyrabia się smoła i gonty. Szacunek powiatu ustanowiono na grzywien 155,695. Odmiennie od pilznieńskiego powiatu w chęcińskim przeważa drobna własność. Są tu tylko trzej właściciele, którychby można odnieść do rzędu Panów. Piotra Szafrańca i Hieronima Odrowąża dobra szacowano na grzywien 2000, Jakóba

Digitized by Google

Secygniowskiego dobra Mokrsko, darowiznę króla, na grzywien 2600. Za to własność duchowieństwa jest rozległa: prymas posiada Kurzelów z siedmią wsiami oszacowany na 3300 grzywien; biskup krakowski Kielce z trzydziestą czterma wsiami oszacowane na grzywien 7000. Secemin w powiecie największe miasto ma domów sto ośm, Kurzelów domów ośmdziesiąt pięć, Kielce ośmdziesiąt cztery. Nie szlachcic jeden ma wieś Wolę Jedleńską. Zamków nie ma, ale są liczne folwarki przy rozwiniętéj robociznie, oraz młyny, stawy, sadzawki, barcie; gdzieniegdzie dobywane rudy żelazne. Powiat chęciński oszacowano na grzywien 49,966. Z trzech taxacyj najmniéj dokładną jest taxacyja powiatu łukowskiego. Położono tylko nazwiska wsi bez oznaczenia liczby osiadłości i rozległości gruntów i lasów. Powiat łukowski oszacowano na grzywien 51,875.

Taxacyja tylko w przyszłości przynieść pożytek mogła. Mennica dawała dochód powolnie i nieznaczny, Sejm więc był powinien szukać w podatkach dawnego trybu środków do zaciągnienia wojska. Położenie nie było bezpieczne. Lata zeszłego podczas pobytu króla w Prusach, tatarzy posunęli napad aż do województwa lubelskiego i odnowili najazd w lutym r. 1527. Porażka króla Ludwika d. 22 sierpnia r. z. pod Mohaczem, o któréj wieść doszła króla w Warszawie, wydała się umysłom, oddawna przerażonym wielkością potęgi osmańskiéj, otwierającą wszystkie drogi turkom do naszéj granicy południowéj. Sejm odebrał znowu szafunek podatków podskarbiemu: uchwalając podatek od dochodu szlachty i Łanowe na stopie podwójnéj; zastrzegł, że połowę tego ostatniego płaci nie kmieć, lecz szlachcic dziedzic [1]). Kontrolę wybierania powierzono proboszczom. Kopię kwitów poborowych i spisane zeznania z uiszczonego Czopowego, od nieumiejących pisać karczmarzy, proboszczowie za pośrednictwem biskupów, składali na Sejmiki. Podatek z dochodu nie ulegał téj kontroli: podatkujący składał rekognicyję poborcy wprost na Sejmik. Ciekawą jest wydajność podatku tego ciążącego wyłącznie na stany duchowny i szlachecki: w bełzkiém jeden tylko wojewoda go zapłacił. Podatek od dochodu w województwie ruskiém wyniósł grzywien 597, w krakowskiém grzywien 755. W województwie

---

[1]) Metr. kor. ks. 40. Literae Universalis Contribuc. in Convenc. Cracov. general decret. Dat. Crac. fer. 3 post Diminicae. Reminiscere.

Digitized by Google

poznańskiém duchowieństwo odmówiło go pomimo postanowień Synodu łęczyckiego, a w województwie kaliskiém złożyło, lecz powróciło go sobie od kmieci [1]). Tymczasem hetman, któremu Sejm przywrócił prawo naznaczania poruczników po województwach, z wpływów podatkowych zaciągał wojsko. Od Niemiec wzmocniono Poznań, obsadzono załogą Międzyrzecza, a na Podolu trzymano znaczny zaciąg: 400 ludzi piechoty i 3608 koni.

Skarb prywatny ponosił koszta poselstw, i to wchodziło w zwyczaj, ile razy województwa przy sobie zatrzymywały szafunek podatków. Wydatek ten zwiększał się, bo rosło znaczenie króla: jego powaga, wiek, przestrzeń, potęga i położenie państwa czyniły polskiego króla filarem, podsklepieniem Europy wschodniéj, liczba poselstw mnożyła się więc w Krakowie. Posłowie króla Ferdynanda spotykali się tam z posłami współzawodnika jego do korony węgierskiéj, Jana Zopoly: przybywali posłowie Ojca śgo., królów francuskiego [2]) i angielskiego [3]) oraz w. kniazia moskiewskiego. Poselstwa nasze jeździły do Pragi i do rzeszy niemieckiéj. Skarb prywatny opędzając różnorodne wydatki, zaciągał pożyczki od spadkobierców po Janie Bonerze, od Drzewieckiego biskupa kujawskiego, na zastaw Czechowa od Marcina Myszkowskiego, kasztelana wieluńskiego. Dług Sewerynowi Bonerowi doszedł summy

---

[1]) Rach. Seym. ks. 40. Ratio Pallat. Poznan et Kalis. a. 1527.

[2]) Regest. priv. Or. Criami. Regis Gallie Ant. Rinkon. Iste vet. Crac. ad Regia Mtem. in die s. Marie Magdalene habuit personas 16 equos 17 mansit ad feria. secm. post festu. Exaltationis s. Crucis per 3 septimanas provisor Joannes Czyrnupiyski Suma omn. expensar. tam in personas q. in equos et pro speciebus fac. per 30 g. fl. 413 g. 28 d. 9. Donatus ab Regia Mte. In primis in auro hungaricli fl. 400. It. pellium soboll. mar. sorok. 3. It. damasci nigri a d. Boner uln. 20. It. Comiti eius Francisco damasci uln. 20.

[3]) Regestrum privatum de privatis proventibus S. M. Regie perceptis et distributis incipien. a festo s. Johannis Baptiste N. A. d. 1525. Or. Regis Anglie cum socio cur. Is venit Crac. feria 5 in festo s. Sigismundi metqrtus. et postea accepit secu. in hospico. de collegio Coxum poeta. Anglicu. qui continue tecu (?) penes se suos discipulos studentes preterea hospites semp. d. dispensator d. Tarlo aliqu. et cur. Suma, omn. expensar. per una. septimam. facit per g. 30 fl. 55 g. 28. Donatus ab Regia Mte. p. cuppa argentea deaurata a d. Martino Wolsky de mandato Rege q. tenebit mrc. 7. Il. axamenti nigri a d. Boner uln. 20 It militi qui cum eo fuit axamenti. uln. 20.

Digitized by Google

fl. 31,909 gr. 3. W roku upłynionym 1527 wydatki skarbu prywatnego wynosiły summę fl. 72,543; publicznego fl. 91,046 [1]).

Już w Listopadzie r. 1527 Sejm w Piotrkowie stanowił o poborach na r. 1528 [2]). Oddano podskarbiemu szafunek podatków: uchwalono Szos na stopie 1 1/3, oraz Czopowe; Łanowe zaś tylko z gruntów kmiecych. Nie powiodła się próba pociągnięcia do podatku gruntów kmiecych świeżo na folwarczne obracanych. Słowa: „Szlachta, która dla zwiększenia dochodu z gruntów rugowała kmieci, ma płacić od nich gr. 12“ [3]), wykreślono na Sejmie jak to widać w oryginale uniwersału poborowego zachowanym w Aktach Tomickiego. Załogę na Podolu składało 300 piechoty i 3110 jazdy. Dochód skarbu publicznego z retent dawnych, z poboru roku bieżącego oraz z zysków mennicy, zamknięto summą fl. 82,026 gr. 18 d. 8: wydatek zaś fl. 85,578 gr, 23 d. 4.[4]). — Dochód pry-

---

[1]) Rachunki sejmowe i prywat.

[2]) Metr. kor. ks. 43. Lre. Conventual. Dat. Crac. Sab. ante fest. Nativit. s. Marie.

[3]) Akta Tomic. Rkpsm. R. 1528. Item nobiles qui utilitatis et comoda. sua augere volentes desertarunt de industria villas sua, ac de agris illarum colonos expelerunt solvent de quolibet laneo earund. villarum per 12 grossos ad rathas temporum supradictas sub pena dupli. qui vero dixerit et allegáverit se non de industria sed casu aut fortuna aliqua adversa villam suam desertam esse id. medio sue aut factoris s. officialis sui corporali iuramento comprobabit comprobareque teneatur. Iste omib. non est susceptus et ob. it omitendus.

[4]) Rach. Seym. Anno domini 1528. Summarius perceptarum.

Summa summarum perceptar. de public. Exactionibus a. 1528 de omnibus exactionibus	fac. p. 30 gr.	fl. 53577	g. 28	d. 12.
Suma summarum perceptar. omi. de retent. Exactionibus a. 1527 et de Contributione Spiritualium. . .	„ „ „ „ „	5946 „	12 „	14.
Summa summarum perceptar. de omnibus exactoribus ducatus Mazovie de omnibus Exactionibus a. 1528.	„ „ „ „ „	4734 „	7 „	12.
Summa summarum omn. perceptar. de lucro monetarie pro Republica	„ „ „ „ „	17768		
Summa summarum omi. et singularum summarum coniuncta . .	„ „ „ „ „	82026 „	18 „	8

Digitized by Google

watnego skarbu przez dwa lata i pół ostatnie, obliczono na fl. 154,330, wydatek na fl. 172,465[1]). Niedobór pokrył Seweryn Boner.

Summarius distributarum:

Summa summar. dtarum.			in serviles pro a. d. 1528 pro defensione susceptos	per 30 g.	56175 „	9	
„	„	„	Campiductorem, vicecampiductorem custodem arteleria anno ut supra . .	„ „ „	7240 „	23 „	15
„	„	„	comunes. necessitates portitores ac nuncios terrestres ad convetu. . . .	„ „ „	1086 „	29 „	7
„	„	„	serviles 800 subestatem servientes a. d. 1527	„ „ „	1265 „	1 „	12
„	„	„	quosdam preffectos pro residuitate servicioru et damnor. per estatem a. 1527	„ „ „	1751 „	15	
„	„	„	serviles 1000 per iemem a festo s. Catherine a. 1527	„ „ „	4580		
„	„	„	taxatores fundorum tre. Crac.	„ „ „	336		
„	„	„	pedites Camenecen. duor. annor. a. 1528 a. 1529 et pixidarios	„ „ „	1954		„ 20
„	„	„	emptionem pannor. per annos superios notatos	„ „ „	8822		
„	„	„	oratore dom. Lublinen. ad Cesarem Turcarum	„ „ „	2375		„ 25
Summa summarum. omn. et singulorum .				„ „ „	85578 „	23 „	4
Resta distributa ultra percepta				„ „ „	3552 „	4 „	14

[1]) Regestrum privatum de privatibus proventibus a festo s. Johannis Baptiste N. A. d. 1525.

Percepta:

Summa perceptarum			de Capitaneatibus liberis	per 30 gr. fac. fl.	33760		
			20 g. 3 d. in auro 7618½.				
„	„		de theloneo finitimo				
„	„		novo et antiquo	per 30 g., fl.	31836 g.	26 d.	3
„	„	„	„ super liberas civitates instituto . . .	„ „ „	15918 „	17 „	9

Digitized by Google

Dwadzieścia lat król czynił starania i niepowodzenia doznawał w Polsce, w przeprowadzeniu urządzenia wojskowo-skarbowego. W Litwie dopiero w r. 1529 pierwszy krok do podobnego urządze-

---

Summa perceptarum stacionibus Monasteriorum hic	per 30 g.,			fl.	1618	g.	24	
„ „ de contribucione ac censu annuo Judeorum . .	„	„	„	„	6482	„	10	
„ „ sale vendito Premislien de camer. Bidgostien et Dibovien	„	„	„	„	24482	„	13	d. 9
„ „ a Creditoribus Regie Maiestat.	„	„	„	„	23655	„	27	
In auro					5000			
Summa summarum omn. percept. ex hoc tm. regestr.	„	„	„	„	137665	„	18	„ 6
In auro					12618 ½			
Distributa:								
Summa. dta. in Curien.	fac per 30 gr.			fl.	78388	g.	5	d. 13
„ distributarum in Coquinas Regie ac Reginal. Mtum. Reginul.	„	„	„	„	16851	„	1	„ 17
„ summarum distributarum in oratores extraneos Catolicos et gentilles in unum collecta	„	„	„	„	15067	„	25	
			In auro	„	1812			
„ distributarum in offertoria ac elemosinas pauperum	„	„	„	„	1770	„	6	
			In auro	„	19			
„ dtarum. in nuncios ac oratores proprias Regie M. in legacione missos	„	„	„	„	7186	„	23	„ 9
			In auro	„	2200			
„ dtarum. in nuncios terrestres ad Convenciones venientes	„	„	„	„	2041	„	6	
„ dtarum. ad mandatu Reg.	„	„	„	„	3531	„	18	„ 6
„ „ in solucom. gravior. debitor. ac Jurgielth . . .	„	„	„	„	18854			
			In auro	„	5000			
Summa dta. ad quittancias Regie M.	„	„	„	„	12936			
„ „ in comues. necessitates	„	„	„	„	3204	„	15	„ 10
Summa summarum omn. dtorum	fac per 30 gr.			fl.	159831	„	12	„ 17
			In auro	„	9031.			

Digitized by Google

nia uczynił. Tu nową organizacyję zamierzano oprzeć na podatku i na służbie osobistéj wojskowéj. Połączając ośm służb, tak nazywano jednostki podatkowe dawne, w całość podatkową nową, postanowiono, iż każde takie ośm służb dają podatku kop półtora groszy litewskich oraz do wojska posyłają jednego jeźdźca. Mniéj od ośmiu służb posiadający, płaci stosunkowo do ich liczby, jeźdźca stawi zaś z bronią według możności, chociażby uzbrojonego nie według ustawy. Trzech litewskich panów wykazali największą liczbę koni: miejsce pierwsze zajmował Gasztold: z ziemianina urosły na pana, stawił do wojska z 3728 służb— koni 466. Po nim potomek udzielnych książąt, ks. Olelkowicz Słucki koni 433. Trzecie miejsce zajmował z 426 końmi ks. Konstanty Ostrogski; urósł on przez dzielność swoją i łaskę króla. (Gasztold mówi o nim pogardliwie: „homo novus infimae conditionis et de pauperrimo ducatulo Ruthenus natus,“ jego przodkowie: „starent in scabello pedum majorum meorum“. [1]) Odtąd wojsko w. księstwa 24,446 koni liczyło [2]). Miasta składały summy odpowiednie do ich wielkości i zamożności: stolica w. xięstwa Wilno kop 1500, Kowno kop 300, Grodno kop 180, Brześć kop 150, Mohilew nad Dnieprem kop 100, Łuck kop. 30, Włodzimirz nad Ługiem i Witebsk nad Dźwiną po kop 10 i t. d.

W roku 1529 wypadło rozstrzygnąć od lat trzech zwlekane zadanie przyłączenia konstytucyjnego Mazowsza do Rzeczypospolitéj. Trudne i zawikłane stosunki polityczne, a więc skarbowe (jest to strona uzacniająca skarbowość, że ona zawsze się znajdzie u spodu najwznioślejszych pytań państwowych) wystąpiły w obec króla, stanów Rzeczypospolitéj i Mazowsza.

Mazowsze mimo dwukrotnego wezwania, wzbraniało się przybywać na Sejmy: ławki mazowieckich posłów, zostawały próżne. Do przebaczenia było mazowszanom, że pomimo tożsamość narodowości, języka, religii, obyczajów, przeszłości, po trzywiekowém samoistném życiu nie bez boleśnego wzdrygania się zchodzili w otchłań polskich losów. Sejm w r. 1528, rozpoczęty w Warszawie, przeniesiony następnie do Piotrkowa, ukończył nareszcie sprawę. Ście-

---

[1]) Akta Tomic. Rkpsm. R. 1529.
[2]) Metr. Lit. ks. VIII.

Digitized by Google

rały się różne zdania: stronnictwo krańcowe mazowieckie stało przy samodzielności księstwa, domagając się, żeby Mazowszu równie jak Litwie i Prusom, uznano dzielniczą, monarchiczną samodzielność. Zdanie przeciwne obstawało przy tem, ze Mazowsze uważać należy za dobra skarbowe, za wielkie starostwo, przypadłe na własność królowi i stanom, a z którego dochód przyłączony do dochodu od ceł nowych, stanowić miał uposażenie skarbu publicznego; zasób podający reszcie Rzeczypospolitéj możność niepłacenia podatków. To więc stronnictwo chciało uważać Mazowsze w takim do Rzeczypospolitéj stosunku, w jakim Wenecya władała prowincyami lądu stałego nad Adygą i Brentą, lub Bern swoim górzystym Oberlandem.

Ani jedno, ani drugie zdanie góry nie wzięło: Mazowsze pod względem politycznym i skarbowym, nie miało warunków dzielniczéj samodzielności, które posiadały dzielnice za przykład brane. Ale z innéj strony czy można było żywić nadzieję, że dadzą się podbić w poddaństwo Rzeczypospolitéj bitni i dzielni półwyspiarze, zamieszkali pomiędzy Narwią i Bugiem? z dwóch przeciwległych zdań wyrobiło się trzecie, na którego tle Mazowsze los swój z Rzeczpospolitą spoiło.

Książęta Mazowieccy, drobni ale dziedziczni, nie szafowali prerogatywami monarchicznemi z hojnością królów polskich z wyboru dostąpujących tronu, przeto ich prawa w księstwie były nietykalne przy wolnościach i równowadze stanów. Trzymając w ręku onera antiqua, nie wypuszczali szlachty z pod podatku, nie przefrymarczyli wolności kmieci, którym nikt jeszcze nie ważył się zaprzeczać praw wypływających z rękojemstwa. Miasta nie były uciemiężone. Teraz Mazowsze zrzekło się monarchicznéj dzielniczéj samodzielności, ale za to natychmiast do niego rozciągniono przywiléj koszycki względem nienależenia do onera antiqua, do poboru z prawa, w cztérech przewidzianych okolicznościach; uwolniono od obowiązku stawiania zamków i mostów. Stan szlachecki, w razie uchwalonego poboru nie miał płacić Pogłównego. Wyjęto z pod obowiązku płacenia cła od folwarcznych zbóż na Wiśle, oraz zapobieżono samokupczym cenom soli na rzecz skarbu prywatnego; sól szlachta płacić miała nie po grzywien sześć od bałwana, jak była cena targowa w Krakowie, lecz tylko po grzywien cztery.

Digitized by Google

Zrzekającemu się samodzielności Mazowszu, pozostawał wybór przyłączenia się do jednéj z dzielnic uznanych. Przyłączając się, przyjmowało i wywierało wpływ na dzielnicę, do której się wcielało, a téj zmieniało stosunkową przewagę w Sejmie, dodając do grona jéj posłów, dwudziestu swoich. Wybór, który miało uczynić, był wielkiego znaczenia. Nie mogło być mowy o przyłączeniu Mazowsza do Prus lub Litwy, od tamtych dzieliła ją przestrzeń Prus książęcych, z tą nie łączyła przeszłość. Ruś odmiennego obrządku innéj mowy i oświaty niższéj, nie jaśniała pewnikiem świetnym, któryby pociągał do życia wspólnego. Ruś sama wahała się jeszcze pomiędzy wschodem a zachodem, pomiędzy Tatarami a Polską: jéj szlachta spiskowała z pierwszymi. Małopolska nie ustępowała żadnéj innéj dzielnicy rozległością swobod i dzielnością szlachty, a nadto, ona jedna posiadała dla oświaty wszechnicę, dla pełności życia społecznego, stan średni, stan miejski. Mieszczaństwo weszło tam w kość i krew życia. Obywatele krakowscy posiadają na własność dobra ziemskie obszerne: Seweryn Betman pisze się dziedzicem na Igołomii i Pełcznicy; dzierżawi od Pieniążków Iwanowice, od Ossolińskich Balice. Paweł Kaufman, który na spółkę z Ligęzą przetapia ołów w Chrzanowie, jest dziedzicem na Balinie, Jan Kizlink na Bronowicach. Wśród patrymonijów Srzeniawitów i Radwanitów, Andrzéj Salomon posiada Modlnicę. Henryk Szleykier trzyma prawem zastawnym dobra królewskie Rakowiec, a Jerzy Lang Proszowice; córka Langiego jest za Mikołajem Cikowskim, miecznikiem krakowskim. Kiedy urząd podczaszego krakowskiego miał nie niższe znaczenie od urzędu podczaszego koronnego, był podczaszym krakowskim obywatel miejski Jan Hofman, rajca podrzędnego miasta, Proszowic. Klemens Słonka posiada na własność trzy wsie: Zirosławice, Maciejowice i Chmielowice. Lecz szczególnie na żupach dorabiają się znaczenia i majątku obywateli. Żupnik Paweł Szworc, czyli Czarny z Witowic, od księżny Małgorzaty na Raciborzu i Opolu, kupuje księstwo Pszczyńskie, a córkę Agnesę wydaje za potomka najznakomitszéj rodziny, Wincentego z Melsztyna. „Opatrznym“ (providus) tytułowano Bonera Jana, kiedy rozpoczynał zawód; „szlachetnym,“ kiedy stał się burgrabią zamku krakowskiego. Jego synowca Seweryna już czczono jaśnie wielmożnym (magnificus). Zasiadł on

Digitized by Google

w senacie jako kasztelan biecki w r. 1532, nie mając szlachectwa, bo przywiléj na nie otrzymał dopiero w r. 1537 [1]). Właśnie w Warszawie na Sejmie obok posłów ziemskich zasiadają posły od miasta Krakowa, przemawiają w sprawie handlu, względem otwarcia granic od Szląska. Krakowscy mieszczanie przypuszczeni do szafunku podatku: na cztérech szafarzy województwa krakowskiego jest jeden obywatel miejski: obok Krzysztofa Szydłowieckiego, Jana z Tarnowa, Jana Mązika z Putnowic, szafuje Michał Gliński, rajca krakowski [2]). Dla Małopolski więc znikało niebezpieczeństwo od grona zamkniętego, odosobnionego, sobkowego: rządzącą klasę zasilała zdolność, zasługi, zamożność. Małopolska może ustępowała Mazowszu pod względem zachowania praw kmieci, ale górowała nad dzielnicami wszystkiemi poważaniem stanu miejskiego. Porównywając zaś Małopolskę do Wielkopolski, spostrzeżemy, że tamta była zachowawczą i rządową, ta postępową, lubo w kierunku tylko szlacheckim, bezwzględną i namiętną. Małopolski było hasłem porządek i władza, Wielkopolski wolność i szlachta. Uczniowie szkół miasteczkowych (bo szkołę wyższą w Poznaniu dopiéro w tym okresie założono), wielkopolanie nie mieli rozległych poglądów małopolan, uczniów wszechnicy. Ich oko nie sięgało po za granicę patrymonii, powiatu i dzielnicy. Króla trzymali w ręku w Toruniu i Bydgoszczy, kiedy uciskali prawami kmieci, robili panów z ziemian, znaczenie Zjazdów unieważniali; oni wynaleźli dla posłów nowy kształt mandatów przymusowych; biorąc od króla, panów i Sejmu rządy, oddawali je w ręce zagrodowych Sejmików. Jeden im tylko pan pozostał, Łukasz: ze zmiennością zwyczajną tłumom zdemokratyzowanym, raz (na Sejmiku w Środzie w r. 1520) ogłaszają go za spiskowca, za burzyciela spokojności: on i zwolennicy uciekają do zakrystyi i pod ołtarze, rozsiekania uchodząc; to znowu w r. 1526, tamże noszą go na rękach wołając, że on jeden ma „serce i pilność koło dobra Rzeczypospolitéj.“ Swobodę zamieniono w swawolę. Wielkopolska u siebie wyrobiła ideał ziemiaństwa podniesionego do państwa, wszechwładnego nad królem, panami, mieszcza-

---

[1]) Przywilej przechowuje się w jednym z Archiwów prywatnych.

[2]) Metr. Kor. ks. 43. Quittancia de publicis Contrib. palat. Cracov. a. 1525.

Digitized by Google

nami i kmieciami. Mazowszu uśmiechnął się pięknokształt swawoli i przyłączyło się do Wielkopolski. Rzesza więc panów zagrodowych mazowieckich przylgnęła do panów wioskowych wielkopolskich i pchnęła Polskę w kierunek dzielniczéj polityki wielkopolskiéj. Król, jeżeli nie obojętném, to bezwładném poglądał na to okiem. Spółcześni bowiem przypisywali Zygmuntowi wielkie cnoty, jednę mu wadę wymawiając, a którą mieli, Henryk VIII, Ludwik XI i Jan IV, zarzucono mu, że nie był „ferocior".

Pozostawało Sejmowi załatwienie drobniejszych trudności. Mazowszanie wzbraniali się do przyjęcia swéj włóki za jednostkę gruntową do podatku równą łanowi w Polsce. Odpowiadano, że łan łanowi i w Polsce nierówny, a ponosi ciężar wszędzie jednakowy. Dogadzając im w Warszawie, na ten rok pobór ustanowiono od łanu na gr. 8, co jednak nie utrzymało się; w Piotrkowie Sejm podniósł Łanowe do gr. 16 [1]). Od Mazowsza przejęto i zastosowano na ten raz do Polski określenie, jakie grunta ulegają poborowi; wyrzeczono, że należą do poboru grunta, płacące z dawna panom Wojenne, bez względu, na jaki użytek obecnie są obróconemi. Sprobowano zastosowania mazowieckiéj skarbowości i trybu kontrolowania nad wybieraniem podatku. Ława wiejska chełmińska zachowała swą niezależność w Mazowszu; ona znaczyła tam więcéj, niż w Polsce ława magdeburska. Postanowiono więc, że wieś wybiera gospodarzy dwóch na poborców. Ci przy oddawaniu podatku, składają przysięgę, że wybierali ze wszystkich gruntów płacących Wojenne. W razie nadużycia, wieś i poborcy płacą czternaście grzywien kary. Połowa tego idzie na rzecz oskarżyciela. Względem rachunkowości Sejm postanowił, że poborca winien wnosić w rejestr podatek nie summą ryczałtową, lecz rozróżniając podług rodzaju źródeł, ile wpłynęło z Łanowego, ile z Szosu, ile z Czopowego. O ulepszenia te domagał się podskarbi od lat kilku. Kosztem podatku, którego szafowanie pozostało przy województwach, postawiono na Podolu 3200 koni i 300 piechoty.

Po ogłoszeniu Zygmunta Augusta wielkim księciem w Litwie w r. 1529 wybranie go na króla polskiego uskuteczniono w r. 1530.

---

[1]) Metr. Kor. ks. 43. Lit. Univers. Contrib. in Conven. Pyotrk. 1528 decrt.

Digitized by Google

Trzy Sejmy odbyły się w ciągu roku, w Styczniu koronacyjny, któremu obecna była rodzina brandeburska. Książęta odjechali w dar odbierając sobole i złotogłowia. Król zawarł umowę z margrabią względem niewypłaconego posagu jego matki, córki Kazimirza; z summy mu należnéj fl. 32,000, margrabia zrzekł się fl. 8000, reszta miała być wypłacona ratami w przeciągu lat pięciu. Sejm zwyczajny w Lutym uchwalił Czopowe, Szos i Łanowe od łanu po gr. 14. Trzeci Sejm, zwołany w Listopadzie, uchwalił Czopowe, Szos na stopie półtora z jedną szóstą i Łanowe gr. 20 do płacenia w połowie przez dziedzica, w drugiéj przez kmiecia [1]). W Wielko-Polsce nie przyszło do wybierania podatków, jednemi więc małopolskiemi podatkami skarb się zasilał. Starostwo bieckie, przywrócone od Stanisława Odnowskiego, zastawiono za 4000 fl. Janowi Pieniążkowi. Miasto Dembówdział z dziewięciu wsiami sprzedano za 5111 grzywien Marcinowi Myszkowskiemu kasztelanowi wieluńskiemu [2]).

Pod Janem Kołem z Dalejowa kasztelanem halickim, po Marcinie Kamienieckim hetmanie polnym, trzymano na pograniczu drobne zaciągi: w pierwszéj ćwierci 1000 jazdy, w drugiéj 1600, w trzeciéj 500 koni i 150 piechoty. Przy dworze bawili posłowie króla Ferdynanda, Jana Zapolya i w. kniazia moskiewskiego. Przybyli posłowie od hanów: krymskiego, zawołgańskiego i astrachańskiego. Pierwszemu posłano w dar od króla trzy karabelniki, od króla młodego dwa noblofy, zaś dla żon, braci i murz po jednym czerwonym złotym. Dwóm innym hanom dano adamaszki zielone i futra kunie.

Rzeczpospolita tylu różnorodnych państw obszernemi granicami dotykając, otwierała je wygnańcom prześladowań religijnych, wojen dynastycznych lub muzułmańskiéj przemocy. Znajdowali przytułek w Polsce biskupi szwedzcy. Jan Zapolya, wyzuty z królestwa, znalazł schronienie u Jana Tarnowskiego w Gorliczynie. Dwóch królów Cypru [3]), a następnie królowa z Bośnii

---

[1]) Metr. Kor. ks. 44. Literae Univers. Contrib. public. in Conv. Gener. Piotrk. pro festo s. Andrae Apost. a 1530.

[2]) Metr. Kor. ks. 44. Oppignoracio N. C. Sandecz Joanni Pyenyazek de Ciuszlowa Judic. terr. Cracov. Dat. Crac. fer. 3 d. s. Felic. et Auct. 1530. Ibid. Literae vendicionis op. Dambowdzial.

[3]) Regestrum privatum.. a. d. 1525... R. 1527. Rex Cipri exul ad Regia Mte. veniens. Item in Nyepolomicze sabbato in festo Exaltaconis s. Crucis eid. p. mans. dni. Ozarowski Succamerarii dati sunt ab Regia Mte.

Digitized by Google

odwiedzają dwór Zygmunta. Zbiegi z Moskwy stają się liczniejszemi, od roku 1519 służą przy dworze i w rotach. Jeden z nich, Dymitr moskwicin jest strażnikiem koronnym; w roku 1530 stoi na czele straży przedniéj od Wołoszczyzny. Książę udzielny, nie ledwie ostatni, w. kniaź riazański odbiera od króla wsparcie [1]). Liczniejsze są jeszcze odłamki od zaburzeń nad Dunajem; czterech wojewodów wołoskich bawi przy dworze. Piotr, u nas zasłużony w szeregach, Jan, Łuka, Stefan. Tomasz i Szymon bojarowie świeżo przybyli, uchodząc gniewu Petryłły, wojewody wołoskiego. Niewydawanie tych zbiegów i odmowa ustąpienia Kołomyi przygotowały wojnę wołoską r. 1531.

Pod Janem Tarnowskim, który po zmarłym Mikołaju Firleju na hetmaństwo nastąpił, od wiosny stało na pograniczu 1200 koni. Wśród lata, kiedy wpadnięcie Petryłły nieochybném się stawało, wyprawiono posiłki z Krakowa d. 17 Czerwca, kosztem pożyczek króla u panów świeckich i duchownych, żupnika i rządcy ceł zaciągniętych. Jan Tarnowski z 1500 piechoty (piechota czeska, która pod rotmistrzem Maliną raz ostatni bije się w szeregach naszych) i 4567 jazdy, w któréj to liczbie jest 100 koni tatarów, przy sześciu działach otrzymują d. 22 Sierpnia walne zwycięztwo pod Obertynem. Spytek z Tarnowa, syn Spytka przyszłego podskarbiego, a wnuk dawnego Jakóba Szydłowieckiego, za przyniesienie wiadomości o oczyszczeniu Pokucia od nieprzyjaciela, otrzymał w darze sztukę adamaszku zielonego; Mikołaj Sieniawski chorążyc halicki przyprowadził więźniów, dano mu na ubranie fl. 50 i na łańcuch fl. 100 w złocie. Hetman otrzymał w pieniądzach fl. 1000, aksamit

---

de gra. per 30 gr. fl. 50. Rex Cipri alter. Item Pyotrkovie feria tercia an. fest. s. Valentini ad intercessm. d. Rme. Epi. Crac. Regi Cipri alteri qui fuit in Niepolomicze dati sunt ab Regia Mte. per 30 gr. fl. 60.

[1]) Regestrum privatum de privatis proventib. a festo s. Joanis Baptiste a. d. 1525. It. feria tercia in festo sancti Luce Dimitr et Iwan transfugis Moscis de gra. Regiae Mtis. ex mandato dedi per 16 fl. facit fl. 32. It. in Concepconis Mariae duobus Mosc. transfugis Chlepczapka et Stanislao Pyorow syn... fl. vj. xij. gr... Duci Iwan Michalovicz profuge. It. eod. ut supra... fl. 30. R. 1527. Mosquitis transfugis ... d. 4ta. Junii ... Mosquit. transfugis quatuor ut duci Georgio Rosobolsky fl. x. item aliis Vassyl Hosczki Czoplycz Lithuanis de Volyn istis omnibus fl. x. It quarto Vassyl Ibranyski fl. iij. summa fac fl. xxiij. etc.

Digitized by Google

ze złotem na ubranie i dochód dwuroczny z obszernego starostwa sandomirskiego. Sejm wyznaczył mu $^1/_6$ łanowego z całéj Rzeczypospolitéj. Wojsku darowano ćwierć żołdu fl. 6073 [1]).

Dochód skarbu prywatnego wynosił fl. 59,545 $^2/_9$, wydatek fl. 53,614. Skarb publiczny miał dochodu fl. 86,635 gr. 3 [2]). W Styczniu r. 1532 dla ubezpieczenia granic od Niemiec, Zjazd w Prusach uchwalił pobór od grzywny czyńszu gr. 5, z których dziedzic gr. 3 a kmieć gr. 2 składał. Co do danin zbożowych, kmieć i dziedzic dawali po gr. 1 od korca. Dla obrony przeciwko wołochom i tatarom Sejm postanowił podatek na stopie roku zeszłego. Usunięto ławę kmiecą od wybierania, a oddano je władzy patrymonijalnéj, odpowiedzialnéj przed poborcą.

Dochód do prywatnego skarbu od Ś. Jana 1531 do Sejmu w Styczniu r. 1532 wyniósł fl. 58,140 gr. 14, wydatek fl. 74,104 gr. 27 d. 9, fl. w złocie 5095. Podskarbiemu należało się od króla fl. 18,704. Z zaległości przez ten czas wpłynęło do skarbu publicznego fl. 3656 gr. 13 d. 9.

Król dopędzał sześćdziesiąty szósty rok wieku: starzy słudzy umierali koło niego jeden po drugim. Zgasł cały szereg Kamienieckich: Mikołaj hetman w., Jan kasztelan lwowski, Klemens kasztelan sanocki i świeżo Marcin wojewoda podolski, hetman polny; zniknęli Łascy, Jan, wielki prymas zstąpił do grobu, a Jarosław także stracony, bo służył nie Polsce. Niestało dwóch rodów zaszczepionych na Rusi, panów z Chodcza i panów z Jarosławia. „Lichwiarz skąpy“

---

[1]) Metr. Kor. ks. 46. Literae Univers. Contrib. publicar in Com. generali decret. R. 1532. Ibid. ks. 47. Literae Contrib. publicar. in terris Prussie decretar. R. 1532.

[2]) Rach. Sejm. ks. 10. A. D. 1531. Percepta de exactionibus publicis ad annum suprascriptu. in Convecone. Piotrkovien. laudatis et institutis.

Suma omnium exactionum publicarum		fl. 71,605 gr. 3 d. 9
„ „ accomadatorum		15,030
Percepta a Rmo. domo. Archiepo. Gneznen.	fl. 1000	
„ „ „ Episcopo Cracov.	1000	
„ de qdam. Contributione spirituali	30	
„ a Rmo. domo. Episcopo Poznan.	1000	
„ a mco. dno. Luca de Gorca Cast. Pozn.	1000	
„ a dno. Severino Boner Suppario	5000	
„ a Mte. Regia per manus Joh. Luthomirski	1000	
„ a „ „ „ Thelonarii Cracov.	5000	
Summa sumar.		fl. 86,635 gr. 3. d. 9.

Digitized by Google

z Wielkopolski od rodu wygasłego Gołogorskich rusinów wykupił Złoczów z dwudziestą wsiami. Umarł Mikołaj Firlej, zakończywszy zawód wojną pruską, od któréj już w pole nie chodził. Otrzymał on w darze Kock i dzierżawę Kazimirza. Ciskał obelgi na złamanego żołnierza Krzycki, utrzymując, że hetman dwukrotnie w życiu „był dzieckiem“. Przesiadujący nad Wisłą, pomiędzy zamkiem Kazimirzowskim a Janowieckim sęp hetman, jak w szponach trzymał w dłoni handel zbożowy Sandomirza i Krakowa. Na zamku lubelskim, w świeżo daném starostwie, zgasł Janusz Swierszczowski, kasztelan lubelski; mienie przekazał synowcowi, żołnierzowi Janowi Święckiemu rotmistrzowi podolskiemu. Nie grzmiało już imię Jana Tworowskiego; zalecony przez księżnę mazowiecką Annę do nadwornéj chorągwi ubogi mazowszanin na Podolu, zdobył sławę, majątek i rękę nadobnéj rusinki, zamożnéj dziedziczki z Buczacza. Przecław Lanckoroński w Krakowie umarł, hojnością króla podejmowany w chorobie i jego kosztem pochowany [1]). Po Ambrożym Ormiańczyku i Wacławie z Baworowa pisarstwo polne oddano już w trzecie ręce Zbigniewowi Słupeckiemu zdobywcy Gwóździca na Pokuciu. Przerzedziało grono towarzyszów i przyjaciół królewskich. Po zmarłym Stanisławie Chroberskim urząd chorążego nadwornego przyjął Marcin Wolski. Jest on już od r. 1525 podskarbim nadwornym, ale tylko pozor urzędu przy nim, bo Szydłowiecki całéj skarbowości z rąk swoich nie wypuszcza. Piotr Zborowski był krajczym nadwornym, po nim Jarosław Łaski, po Jarosławie Jan Tarło. Piotr Zborowski ustąpił podczastwa bratu Marcinowi. Po Mikołaju Ocieskim urząd koniuszego zajął Tomicki, a po nim Kotficz. Stary Sylwester Ożarowski podkomorzy nadworny, jeden przeżył wszystkich przyjaciół głogowskich; śmierć bowiem dosięgła nareszcie i dwa dęby Szydłowieckie: w niedzielę pierwszą postu r. 1532 umarł podskarbi Mikołaj: a w kilka miesięcy potem jego brat, wielki kanclerz Krzysztof.

Pomiędzy Zygmuntem I. i francuzem Ludwikiem XIV. mimo rysy ich rozróżniające, niemało podobieństwa zachodzi. Ludwika

---

[1]) Raco. facta de privatis S.M. Proventibus etc... usque ad festum s. Johani Baptiste a. 1531. R. 1530. Przeclao Lanckoronski infirmo... pro medicinis... fl. x... pro sepultura d Przeclai Lanckoronski... ad manus Jeronimi Lanczkoronski fl. xxx.

Digitized by Google

wojny były zaczepne, Zygmunta odporne. Po długiém panowaniu Zygmunt zostawił państwo uspokojone i utwierdzone, Ludwik wycieńczone i zwyciężone. Kiedy Zygmunt opierał rządy na rozwinięciu swobód, Ludwik toż czynił na rozszerzeniu władzy, jednakże obydwa dali początek prądom fatalnym, z których jeden doprowadził do rozbioru, drugi do rusztowania 21 Stycznia. Nie będziemy przeprowadzali porównania ścisłego, ale nas dwa zastanowią rysy. Zawody królowania zaczęli obydwa z mężami wartości wielkiéj, ale po Kolbercie, Luwoa, Turenie i Bosuecie, Ludwik posługuje się Szamilardem, Ponszartrenem, Vileroa i Bisiem. U Zygmunta któż pozostał po Szydłowieckich i Tomickich? „Dii minores“, jak Gamrat i Chojeński, Drzewiecki i Latalski; ostatniego przezywano „kuflem“, o tamtym powiedziano, że był „telluris inutile pondus“. Pozostali dzielni ale młodzi ludzie jak Sieniawscy, odważni ale ulegli jak Pretficz, świetni i ozdobni ale bez powagi jak Krzycki, dworacy jak Wolscy, burzyciele jak Zborowscy, namiętni jak Kmita, rodzaj ludzi, którzy nadużywają swobody i władzy, po Bogu i kościele, najwznioślejszych rzeczy na ziemi; jak demagogi posługują się pierwszą, jak oligarchy drugą. Jan Tarnowski u Zygmunta, jest to Villars u Ludwika: jeden jest widzem okresów obydwóch, lat młodych i starości. Kiedy przy starzejącym się Ludwiku XIV. zjawia się postać, nie bez powagi, Franciszki z Aubigny, przy ławie Zygmunta starego stoi niewiasta dojrzała z uniesieniami lotnemi do miłości, a z śpiżowemi do władzy i złota. Ta niewiasta, królowa Bona, górować będzie nad królem, dworem i narodem.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

3 2044 035 966 803

Digitized by Google

Digitized by Google